

OLUŞ VE BOZULUŞ

el-Kevn ve'l-Fesâd, Kitabü's-Şifa

İBN SİNÂ

felsefe
vut
.com

Oluş ve Bozuluş

İBNİ SİNA

El-Kevn ve'l-Fesâd, Kitabü-ş Şifa

İçindekiler

ESKİLERİN OLUŞ, DÖNÜŞÜM VE BUNLARIN UNSURLARI HAKKINDAKİ GÖRÜŞ AYRILIKLARI	0
HER BİR GRUBUN DELİLLERİNİN İNCELENMESİ	3
HATALILARIN DELİLLERİNİ ÇÜRÜTME	5
GİZLİLİK TARAFTARLARI VE DÖNÜŞÜMÜ İNKÂR HUSUSUNDA ONLARA YAKIN (DÜŞÜNEN) VE ONLARLA UZLAŞANLARIN GÖRÜŞLERİNİN ÇÜRÜTÜLMESİ	8
SEVGİ VE GALEBE TARAFTARLARININ VE OLUŞ VE BOZULUŞUN YÜZEY GİBİ PARÇALANAMAZ PARÇALARIN DIŞINDAKİ PARÇALARIN BİRLEŞME VE AYRILMASI OLDUĞU GÖRÜŞÜNDE OLANLARIN ÇELİŞKİLERİ.....	11
OLUŞ VE DÖNÜŞÜM ARASINDAKİ FARK	14

KARIŞIM KONUSUNDA YENİ ORTAYA ÇIKMIŞ BİR GÖRÜŞÜN İPTALİ.....	18
BÜYÜME HAKKINDA.....	20
ANA ELEMENTLERİN SAYISININ AÇIKLANMASI	22
(YUKARIDA) SÖYLENENLERDEN KAYNAKLANAN ŞÜPHELERİN ZİKRİNE DAİR.....	26
BU ŞÜPHELERDEN BİR KISMİNİN HALLİNE DAİR	28
BU ŞÜPHELERDEN DİĞER BİR KISMİNİN HALLİNE DAİR	30
GERİYE KALAN ŞÜPHELERİN HALLİNE DAİR	32
UNSURLARIN BİRBİRLERİYLE ETKİLEŞİMİ, ONLARIN YALIN VE BİLEŞİK HALDE DÖNÜŞÜMÜ VE GÖKSEL CİSİMLERİN ETKİSİ ALTINDA ONLARIN TASARRUFU	34
OLUŞ VE BOZULUŞ DEVİRLERİNE DAİR	36

BİRİNCİ FASIL

ESKİLERİN OLUŞ, DÖNÜŞÜM VE BUNLARIN UNSURLARI HAKKINDAKİ GÖRÜŞ AYRILIKLARI

Doğa bilimlerinin genel meselelerini tanımlayıp tarif etmeyi bitirdik. Alemin en temel parçaları olan cisimleri tanımlamayı da tamamladık. Bu cisimler âlem dediğimiz tek olan bu bütünü oluştururlar. Âlemin en temel parçaları kaçınılmaz olarak yalındır (basittir). Ayrıca bu yalın parçaların bazılarının oluş ve bozuluşu kabul etmediklerini, bu parçaların ise özlerinde dairesel hareketin ilkeleri bulunan yalın parçalar olduğunu açıkladık. Doğrusal harekete sahip cisimlerin durumları, yani onların oluş ve bozuluşu kabul edip etmedikleri henüz bizce açıklığa kavuşmadı. Evet, doğaları gereği oluş ve bozuluşu kabul eden cisimlerin doğaları gereği doğrusal hareket ettiğini açıkladık. Sağlam akıl yürüten birisi için, buna göre doğrusal olarak hareket eden bazı cisimlerin oluş ve bozuluşu kabul etmesi gerekir. Dolayısıyla bazı yalın cisimlerin oluş ve bozuluşu tâbi olması zorunlu olur.

Bunun zorunlu oluşunun sebebi ise şudur: Doğrusal olarak hareket eden cisimlerde dairesel hareketin herhangi bir ilkesi yoktur. Bu cisimlerin tamamı doğal mekânları içinde hem yer hem de konumda durağandır. Bu durumda varsayılan bir parçanın varsayılan bir yöne ait/özgü olması ya ona (dışarıdan) arız olan zorlayıcı bir durum nedeniyle ya da (bu parçanın) doğası nedeniyle. Zorlayıcı arızî durum ise ya buradaki oluşun başlangıcına veya ona yalan bir (zamana) rastlar ve ona özgü olur, ya da bir yer değiştiricinin (bu durumu) ona doğru nakletmesine rastlar ki, bu durumların onun doğasından kaynaklanması, bildiğin üzere mümkün değildir. Bütün bunların bir yer değiştiricinin yer değiştirme-si/nakletmesi nedeniyle olması da mümkün değildir. Öyle ki bu durumda eğer yer değiştirici yok ise parça için de asla bir aidiyet söz konusu olmayacaktır.

Özetle, zorlamalı olan, doğal olana arız olur. Şayet toprak veya diğer ana elementlerden (ustukuslardan) biri ezeli olsaydı, bunların parçalarının tamamının sürekli olarak bir zorlayıcının nakletmesinin yönlendirmesi altında olması gerekmezdi ve yine bunların yer değiştirici zorlayıcının dışında bir durumun gerektirdiği bir konumu olması gerekirdi. Hatta bu durumun bazı parçalarda olması mümkün olurdu. O halde bu durumla ilgili temel özellik şudur: Şayet parça, oluşumunun başında kendisine özgü bir hayyizde meydana gelmişse, onun bu hayyizde meydana gelmesi, kendisinden meydana gelen şeyin onunla birlikte olmasını gerektiren bazı illetlerden dolayı olurdu. İlk meydana gelmesi bu hayyizde olunca veya doğal hareketin külli konumdan o konuma götürdüğü başka bir hayyizde olunca, yukarıda öğrendiğin gibi, bu yer ona özgü kılınmış oldu.

Bileşiğe gelince; bileşik olma özelliği dolayısıyla, onun önce yok iken daha sonra oluştuğunda şüphe yoktur. Biz sana her cisimsel oluşun bozulur olduğunu açıkladığımıza göre, bu nedenle doğası gereği onun bozulur olması gerekir. Buradan, oluş ve bozuluşun var olduğu açıldığı kavuşmuş oldu.

Bundan önce de mahiyetleri açısından oluş ile dönüşüm, büyüme ve solup gitme arasındaki fark senin için açıklığa kavuşmuştu.

Şimdi de geriye bunların her birinin varlığını tanımak kaldı. İnsanlardan bazıları bütün bunların varlığını ve hatta hareketin varlığını imkânsız gördü.

Mekânsal ve konumsal hareketi geçersiz sayanın çelişkisiyle uğraşmanın, her ne kadar böyle yapılıyor olsa da, bize çok faydası yoktur. Zira bizi hükmü açık olmayan konularda söylenen görüşlerin çelişkisini göstermekten alıkoyan bir husus vardır. O da varlığının açıklığı sebebiyle açıklamaya ayrıca ihtiyaç bırakmayan durumlarda yük altına giremeyecek olmamızdır. Diğer hususa gelince; onun varlığını açıklığa kavuşturmakla meşgul olmak, üzerinde durulması gereken şeylerdendir.

Bazıları oluşu imkânsız gördü. Onlar toprak, ateş, hava ve su gibi yalın unsurların cevherlerinin bozuluşa uğramadığını iddia ettiler. Dahası bunlardan hiç birisi (onlara göre) salt kendi doğal haliyle bulunmayıp, kendisine nispet edilen doğa ile diğer doğaların bileşiminden meydana gelmiş bir halde bulunur. Bununla birlikte o ancak baskın olan doğaya göre isimlendirilir. Dolayısıyla saf toprak, saf ateş, saf su veya saf hava yoktur. Aksine bunların her biri hepsinin karışımından oluşur. Bunlardan biri kendisinde baskın olan unsurdan başka bir unsurun baskın olduğu bir diğeriyle karşılaştığında, karşılaşılan şeyde baskın olan, bu şeyde mağlup olanla aynı olduğundan, bu mağlup olan (özellik) ortaya çıkar ve açık hale gelir. Bu açık hale gelme kendisine baskın olana direnmeye ve ona baskın gelmeye yönelik hareketle olur ve (sonuçta) ona üstünlük sağlar. Bu tarzda hareket edince de baskın olanlar ile mağlupların toplanmasıyla ortaya çıkmış olan düzene değişiklik ve dönüşüm ârız olur.

Duyu bu bağlamda parçaların açığa çıkan ve belirgin hale gelen baskın olanını gözlemler ve örnek olarak odunun veya başka bir şeyin ateş olmasıyla, (onun) tamamının baskın olana dönüştüğünü zanneder. Fakat diğerinin cevherinden yayılan, örnek olarak duman gibi parçaları gözlemler. Evet, (duyu) ilkinden hâli üzere kalan artığı gözlemler ya da -onun sureti parçalanıp dağıldığı veya ortadan kalktığı için- ilkinden arta kalan ateş külü kalıntısını gözlemler. Suyun cevheri ise asla ateş olmaz, ateşin cevheri de asla su olmaz. Aksine dağılıp duyu alanından çıkar. Duyu için açıkta olan şeyler görülür ve onun bütünüyle dönüştüğü zannedilir.

(Oluş ve bozuluşu inkâr eden) bu grup ateşin bir şeyden oluşmadığını, duyu için açığa çıkıp başlan hale gelen oluşun sonradan varlığa gelme olmayıp, belirgin bir hale geliş/ortaya çıkış olduğunu düşünürler. Yine onlar asla dönüşümün olmadığını düşünürler: (Onlara göre) su gerçekte ateşten dolayı ısınmaz, aksine ona ateşsel parçalar karışır. Dönüşüm olduğu zannedildiği ilk anda duyunun parçalar arasında ayırım yapamayacağı tarzda sıcak parçalar soğuk parçalarla karşılaşır ve duyu burada çok sıcakla çok soğuk arasında bir durum hayal eder ki bu durum ılıkliktir. Ateşsel parçalar fazla olursa, durum yakma noktasına ulaşır.

Yine onlar dediler ki; tek bir saç teli özü bakımından siyah veya beyaz olmaz, aksine bir an bu renklere bürünür. Onun besininde görünüşte siyahlığın baskın olduğu parçalara (beyazlık) karışır, ona üstünlük sağlar ve (saç) beyaz olur. Kahverengi siyah ile beyaz arasında orta bir renk olmayıp bu ikisinin karışımıdır. (Bu renkte) siyah ve beyaz parçalar bulunur, bunlar karışır ve açığa çıkarlar ve duyu bu ikisini ayırt edemez. Duyu bunu ayırt edemeyince bunların toplamım tek bir renk zanneder.

Bu (görüş sahiplerinin) bazıları, örneğin sıcak parçada bir cevher bir de ona yüklenen bir sıcaklık olacak şekilde hem taşıyıcı hem taşınan (yüklem) bulunmadığını düşünür ve sıcaklığın kendisini başlı başına bir parça kabul ederler. Bunlardan bazıları ise burada hem taşıyıcı hem de taşınan olduğunu, fakat taşıyıcının doğası gereği, taşınanın ondan asla ayrılamayacağını düşünür.

Görüşleri bunlara benzeyen diğer bir grup ise "oluş" olarak isimlendirdikleri şeyi benimsemekle beraber, dönüşümün bir varlığı olduğunu asla kabul etmezler. Bu bağlamda onlar suyun su olarak ısınmasını imkânsız görür, ısındığında özünün dönüşmüş olduğunu, su olarak kaldıkça ve onun ısınmış olduğu görülünce de onun bir karışım olduğunu düşünürler. Bazı gereklilikler Bağdat Hristiyanları mezhebi üzere filozof geçinen birini bu (görüşü) söylemeye zorladı.

Başka bir grup dönüşümü benimseyip oluşu asla benimsemezler. Bunların çoğu ya ateş ya su ya hava veya hava, ateş ve su arasında orta bir şey olarak tek bir unsur kabul ederler. Mesela, şayet (onlar) bu tek olan unsurun ateş olduğunu benimsemişlerse, diğer varlıkları bu tek unsurdan sadece yoğunlaşma yoluyla oluşturdular. Buna göre o belli bir dereceye kadar yoğunlaştığında hava, daha üst derecede yoğunlaştığında su, daha üst derecede yoğunlaştığında da toprak olur. Bununla beraber onlar zati (özel) ateşsel cevherliğin ortadan kalkmasını mümkün görmezler. Aksine onlara göre toprak, cevheri muhafaza edilmiş ve aşırı genleşme niteliği engellenmiş ateştir.

Şayet (onlar) bu tek unsurun toprak olduğunu benimsemişlerse, yoğunlaşma yerine genleşmeyi koymuşlar ve (yukarıdakinin) tam tersini yapmışlardır. Şayet (unsurun) başka bir şey olduğunu benimsemişlerse, onda yoğunlaşma ve genleşme şeklinde her iki zıddı gerçekleştirmişlerdir. Dolayısıyla

cevherliğini ortadan kaldırmaksızın bu tek (unsurun), yoğunlaştığında kendisinden daha yoğun bir unsur; genleştiğinde ise ondan daha ince ve hafif bir unsur kabul etmiş olurlar.

Başka bir grup da unsurları birden fazla varsaymakla beraber, oluşun varlığını reddedip dönüşümün varlığını kabul ederler. Bunlardan bazıları unsurları toprak ve ateş olarak, bazıları toprak ve su olarak, bazıları da suyu yok sayarak toprak, hava ve ateş olarak varsayarlar. Çünkü onlara göre su yoğunlaşmış havadan başka bir şey değildir.

Bazıları bu dördünü (unsur) olarak kabul ederler. Buna ilaveten onlar dönüşümü kabul etmekle beraber, unsurların asla oluşu kabul etmediğini savunurlar. Fakat bu görüşü savunanlar kendi görüşleriyle çelişirler. Çünkü onlar sevgi ve uyuşma olarak isimlendirdikleri gücün, dört unsur üzerinde etkiye bulunarak onları küre olarak isimlendirdikleri, cevherleri benzer bir cisim olarak birleştirdiğini kabul eder görünürler. Bunun ardından ona zıt olan gücün -ki bu gücü bazen düşmanlık, bazen baskınlık (galebe), bazen da nefret olarak isimlendirirler- hükümranlılığı geri gelince, o (küreyi) dört doğasına ayırır. Sevginin hâkimiyeti geri geldiğinde artık dört unsurun sahip olduğu suretler bozuluşa uğramış haldedir. Hâlbuki bu (durum) reddedilmişti.

Özetle, ayrışma ve iç içe geçmeyi kabul gücü doğası unsurlarda var olup, ortaya çıkması var eden sevginin veya ayıran nefretin baskınlığına bağlıdır. Bu da oluş ve bozuluşu kabul edenin durumudur.

Unsurların çokluğunu savunanların çoğunun etkin ve edilgin niteliklerde dönüşümü inkâr etmeleri gerekir. Çünkü onlardan bazıları bu (niteliklerin) bir varlığının olmadığı görüşündedir, bazıları dâbunları unsurların kendisi veya unsurların ayrılmaz lâzımı olarak düşünür. O halde onlar (unsurlara) nasıl dönüşürler? Böyle düşünen, unsurlardan hiç bir şeyin dönüşmediği görüşündeyken, bu nitelikler nasıl unsurlara dönüşürler.

Başka bir grup oluş ile dönüşümü ayırt edilemez bir açıdan bir birlerinden ayırmak ister. Şöyle ki, onlar cisimlerin tamamının ilkelerini, parçalanamaz cirimler veya yüzeyler olarak ortaya koyarlar. Bu (ilkeleri) parçalanamaz cirimler (atomlar) olarak kabul edenler, onların sadece şekil bakımından bir birinden farklı olduklarını, cevherlerinin ise doğası gereği tek bir cevher olduğunu ve bölünmediklerini savunurlar. Onlara göre (atomların bölünememeleri) görece bölünmeyi kabul etmemekten değil, atomlarda boşluğun olmaması sebebiyle sert ve sağlamlığından ayrışık (fiziksel) bölünmeyi kabul etmemesindendir. Çünkü onlara göre boşluk ancak iki doluluk arasındaki ayrışımıdır.

Onlar derler ki farklı şekillerinden dolayı bu (atomlardan) farklı etkiler ortaya çıksa da, şekilden sıyrılıp çıkmak onlardan hiç birinin özelliği değildir. Onlar bu (atomları) küçüklük ve büyüklük açısından da farklı saymaktan kaçınmazlar. Yine onlardan bazıları bu şekilleri sonlu olarak düşünürken, bazıları da onları sonsuz olarak düşünür ve parçalar sonsuz olduğu için rastgele hareket ettiklerini söylerler.

Onlardan bazıları bu (parçaların) hareketlerinin her bir hareket bir çarpışmadan, o da bir hareketten, o hareket de bir çarpışmadan olmak üzere kendilerinden önceki sonsuz hareketlerden meydana geldiğini ve bazen de hareketlerin iç içe geçmesi ve zıt hareketlerin toplanması ile parçaların hareketsiz hale geldiğini düşünür. Onların bir kısmı bu şekillerin bazısının hafif) bazısının da ağır olduğunu düşünür. Onların tamamı bu cirimlerin doğaları için oluş ve bozuluş düşünmemekle beraber, bunlardan bileşik olanlar için oluş ve bozuluş düşünürler; oluşun onlardan, bozuluşun ise onlara doğru; oluşun onların bir araya gelmesi ile, bozuluşun ise onların ayrışması ile olduğunu ve onların dönüşümünün ise bütündeki parçaların konum ve sıralanışının farklılaşması olduğunu düşünürler.

Şimdi bu sıralanışı bir örnek ile açıklayalım: Bu parçalar örnek olarak harfler olsa, onlarda yön bakımından M-L-Y-K'in diziliş modeli üzere bir sıralama vuku bulsa, sonra bileşim değişip K-Y-L-M'in diziliş modeli üzere olursa, bu durumda ayrışma olmadığından, onlara göre bozuluş olmamıştır, gerçekleşen şey onlara göre dönüşümdür.

Konuma gelince, bu örnek olarak her ikisinin de M-L-Y-K dizilişi ile olması, fakat bunlardan birinde harflerin diziliş sırasına göre ve harflerin başları olmaları gereken yöne doğru yazılması, diğerinde ise harflerin konumlarının bundan sapması ve örnek olarak L'nin yönünün K'nın yönüne ters olacak tarzda (M- -Y-K) şeklinde yazılmasıdır.

Bunlar bu hususta dönüşümü şeylerin doğasında var olan değil de, duyum ve algılamaya göre değişen bir durum sayacak kadar aşırıya gittiler ve dediler ki bu güvercin gerdanlığında görülen renk gibidir. Çünkü o kendisine bakana göre bir konumdan siyah görülür, bakan için başka bir konuma geçtiğinde erguvani görülür. Fakat onun kendisi ne siyahtır ne de erguvanidir; bu (görünüm) bakana göre değişir. İşte bunlar parçalanamayan cisim (atom) taraftarlarıdır. Yüzey taraftarlarına gelince,

onlar oluşu (yüzeylerin) bir araya gelmesi, dönüşümü ise atomcuların savunduğu şeye yakan bir şey olarak düşünür ve yüzeylerin ilkesini üçgen yüzey kabul ederler.

Özetle, bunlar oluşu ispat ettiklerini düşünürler, hâlbuki onu ispat etmemişlerdir. Çünkü doğalar, cevherleri şeklen benzer olan yalınlarda korunduğunda, bir araya toplanma ve ayrışma hacmi ve büyüklüğü artırıp şeklin durumunu değiştirmekten başka bir şey yapmaz. Bu da ya nicelikte ya da nitelikte bir değişmedir/başkalaşmadır.

Büyümeye gelince, her ne kadar büyümenin hakikati hakkında şüpheler ortaya çıksa da, hareketi de inkâr eden grubun görüşünün dışında onu inkâr eden bir görüş bize ulaşmadı. Bu sunumumuz için saydığımız görüşler bize yeterlidir. Artık o (grupları) bu görüşlere inanmaya sevk eden bozuk akıl yürütmeleri saymaya, sonra da bunları ve bunların neticelerini özünden çürütmeye başlayabiliriz.

İKİNCİ FASIL

HER BİR GRUBUN DELİLLERİNİN İNCELENMESİ

Kümûn (gizlilik) taraftarlarına gelince; bir şeyin 'şey olmayandan' oluşmasının imkânsız olması onları bu (görüşe) sevk etti. Çünkü 'şey olmayan' hiç bir şeyin konusu olmaz. Durum böyle olunca, şayet oluşan şey varlığa gelmişse, onun oluşumu bir şeydendir. Bu durumda da bu şey onun oluşumundan önce olmuş olur. (Hâlbuki) oluşan şey oluşumundan önce olmayan şeydir. Bu durumda oluşan şey oluşandan başkası olur ki bu da çelişkidir.

Dış dünyada bir şeyin başka bir şeyden oluştuğu doğru olduğuna göre oluş, oluşan bu şey olmayıp, aksine gizlilikten sonra açık hale çıkmıştır. Bazıları sonsuz oluşlara hazır (kâbil) oluşun buna hazır olan unsurun da sonsuz olmasını gerektirdiğini zannettiler. Bu nedenle onlar, maddenin sonluluğu oluşun kesintiye uğramasını gerektirmesin diye, onda sonsuz parçalar oluşması için benzer parçaların varlığını kabul etti.

Tek bir ustukus (ana element) taraftarlarına gelince; onların tamamı işin başında tek bir argümanı ortaklaşa benimseyip dediler ki: doğal şeylerin bir kısmının bir kısmına değiştiğini gördük. Ayrıca her bir değişimde de bir halden başka bir hale değişen, değişimin/başkalaşımın sabit sebebi olması gerekince, bu durumda bütün doğal cisimlerde korunmuş ortak bir şeyin bulunması gerekir ki, bu da onların unsurudur.

Sonra onlardan her biri farklı bir unsur seçmeye yöneldi. Onların en önce geleni sanki bu tek unsurun su olduğunu düşünenin görüşüdür. Onu buna sevk eden şey, unsuru olduğu şeyin ondan oluşabilmesi için, bu unsurun şekil almaya ve düzenlenmeye uygun olması gerektiği zannıdır. (Şekil almaya ve düzenlenmeye) daha uygun olan her bir şey unsurun olmaya da daha layıktır. Sonra bu uygunluğu sanki yaşlığa özgü bir ayırım olarak tespit etti. Çünkü insanların tamamı yaşlığın su, ya da onda baskın olan şeyin su olduğuna inanırlar. Bundan dolayı da o yalın suyu unsur olarak kabul etti. Bu İtişi şöyle der; bundan dolayı canlıların ancak yaş olandan yaratıldığını düşünürüz ki o da menidir.

Ana elementin (ustukus) toprak olduğunu düşünenlere -ki bunlar azdır ve fazla tanınmamışlardır- gelince; onları bu görüşe sevk eden, doğal oluşumların çoğunun varlığının, doğal olarak toprağın mekânına doğru hareket edip, toprak üzerinde karar kılmasıdır. Bu nedenle toprak olmağının, bütün oluşanların cevheri olduğuna hükmettiler.

Bu ustukusun/elementin ateş olduğunu düşünenlere gelince; onları buna sevk eden şey, ateşin cevherinin büyüklüğünden dolayı, onun yanında toprak, su ve havanın hacmini küçült görmeleridir. Çünkü onlara göre aydınlık gökler ve ışık saçan yıldızların tamamı ateşseldir. Onlar ölçü bakımından en büyük cirmin unsur olmaya daha layık olduğuna; özellikle de doğası gereği ateşten daha saf cisim olmadığına; sıcaklığın oluşun tamamında dolaşan şey olduğuna, havanın buharın soğukluğuyla gevşemiş ateşten başka bir şey olmadığına, buharın da genişlemiş sudan başka bir şey olmadığına, suyun yoğunlaşmış ateşten başka bir şey, yoğunlaşmış havanın da sudan başka bir şey olmadığına hükmettiler. Soğukluğun kendisiyle tasavvur edilebileceği bir unsuru bulunmuş olsaydı ve "soğukluk" bu tek unsura ilişen arazî bir durum olmasaydı, unsurların her birinde ateşin sıcaklığının ölçüsü oranında onu soğutan bir soğuk olurdu.

(Ustukusun) hava olduğunu söyleyenlere gelince; onları buna sevk eden şey (elementin) su olduğunu söyleyenleri bu görüşe sevk eden şeyin bir benzeridir. Onlar dediler İti "yaşlık" anlamı sudan ziyade havada daha güçlü bir şekilde mevcuttur. Çünkü onun zikredilen anlama uygunluğu daha güçlüdür. Su yoğunlaşmış havadan başka bir şey değildir. Yoğunlaşmış olan da genişmeden çok kuruluğa yakındır. Toprak ise, akıcı suların taş gibi katılaşmasında gördüğümüz üzere, kendisine şiddetli yoğunlaşma ilişen şeydir. Ateş ise sıcaklığı artmış havadan başka bir şey değildir, bu nedenle de yükseği yer edinmiştir.

(Ustukusun) buhar olduğunu söyleyenlere gelince; onları bu görüşe sevk eden husus şudur: Onlar unsurlara nispetle ortada yer alan bir madde (cirm) düşündüler. Bir derece genişleme bunu hava olmağına, bir derece daha (genleşme ise) ateş olmağına götürdü. Sonra bir derece yoğunlaşma bunu su olmağına, bir derece daha (yoğunlaşma da) topraklığına götürdü. Ayrıca bu özellik buhardan başka her hangi bir şeyde bulunan bir özellik değildir. Diğer unsurlara nispeti bir birine eşit olan tek unsur buhardır, başka her hangi bir unsur değildir. Bunların tamamı tek bir argüman üzerinde buluşmuş olup, bu da zikrettiğimiz şeydir.

(Ustukusun) toprak ve ateş olduğunu söyleyenlere gelince; onları buna sevk eden şey diğer ana elementlerin işin sonunda bu iki uca dönüşmeleri, fakat bu iki ucun kendilerinin dışında başka ana elementlere dönüşmemeleridir. Bu ikisi diğerlerinin kendilerine dönüştüğü, fakat kendilerinin başka bir şeye dönüşmediği şeylerdir, dolayısıyla bu ikisi ana elementtirler. Bundan dolayı bu ikisi hafiflik ve ağırlık doğasına ulaşırken, su ve hava bu (doğalarda) eksik kalırlar. Ana elemente özgü hareket ancak iki tür hareket olduğundan dolayı, bu iki hareket açısından baskın olan, ana element olur. Diğerlerine kıyasla ateş ve toprak daha baskın olup, bu ikisinden daha baskın bir şey yoktur. Sonra hava, buharlaşmış su ile ağırlaşmış gevşek sönmüş ateştir. Su ise kendisine ateşsellik karışmış akıcı, genişlemiş toprak olup, topraktan daha hafiftir.

(Ustukusun) toprak ve su olduğunu söyleyenlere gelince; onları buna sevk eden şey bileşiklerin yaş ve kuruya ihtiyacının eşit olmasıdır. (Bileşikler) düzenlenmeyi (yaratılmayı/tahlik) kabul için yaşlıya ihtiyaç duydukları gibi, düzenlenmeyi korumak için de kuruluğa ihtiyaç duyarlar. Yaşın onu kabul etmesi kolay olduğu gibi, ondan sıyrılıp çıkması da kolaydır. Kurunun ise onu kabul etmesi zor olmakla birlikte, ondan sıyrılıp çıkması da zor olur. Kuru yaş ile karıştığında, bileşik yaşın düzenlenmedeki iyi uyumundan, kurunun da onu korumadaki gücünden faydalanır. Görünürdeki kuru ve yaş, toprak ve sudan başka bir şey değildir. Hava ise sulu buhar, ateş ise hareketin ısıttığı havadır.

Baskınlık (galebe) ve sevgi ile dört (unsur) görüşünü benimseyene gelince; onu bu dört (unsuru) benimsemeye sevk eden şey, onlardan hiç birinin diğerine unsur kılınmaya diğerinin ona unsur kılınmasından daha uygun olmamasıdır. Uygun ve sağlam olan dört (unsurun) ilk güçler olması, doğru olan eşleştirme de dörtlü olandır. Şimdi bu görüşü inceleyip doğruluğunu ortaya koyacağız.

Şimdi bu dört (unsurdan) meydana gelen veya bozularak onlara (dönen) her oluşan şey, ancak onların parçalarının bir yüzey taraftarlarına gelince; onları bu görüşe götüren sebep, onların varlıkların unsurlardan oluşumunu bileşimin bir türü olarak kabul etmeleri gibi görünüyor. Bu bileşim ise fiil ve infialin/edilginin bir neticesidir. Bu fiil ve infial buluşma ve temas ile olur. Cisimlerle ilk temas ise yüzeylerle olur. Dolayısıyla bileşim sırasında ilk fiil ve infial yüzeyler için olur. Orada olan bunların ilki, unsurdur. O halde yüzeyler unsurlardır. İmkânsıza götürmeyen bir bileşimle, unsurlardan "oluşanlar/kâinat" meydana geldiği için ve kendini doğrusal çizgilerin kuşatmadığı yüzeylerin bir araya gelmesi kuşkusuz yüzeylerin arasında bir aralık oluşturduğu için bu durumda ilk yüzeylerin düz kenar olmaları gerekir. Düz kenarlar arasında da üçgenden daha öncelikli olan yoktur. Diğer düz kenarlı şekilleri ona dönüştürmek mümkün olduğu gibi, üçgenden onları oluşturmak da mümkündür. Bu durumda unsursal yüzeyler üçgen yüzeyler olur. Sonra ondan, kendisinden susal şekil, havasal şekil, ateşsel şekil ve topraksal şekil oluşan bir bileşim (telif) meydana getirilir.

Ateşsel şekle gelince; o dört üçgen tabanının (kaide) kuşattığı (şekil)dir. Bu durumda o hareket etmeye uygun dışa açık delici ve kesici kozalakımsı (şekle sahip) olur. Havasal yüzeyin şekline gelince; o yirmi üçgen tabanının kuşattığı (şekil) dir. Bu durumda o kapsam olarak oldukça geniş (şekle sahip) olur. Susal yüzeyin şekline gelince; o sekiz üçgen tabanının kuşattığı (şekil)dir. Topraksal yüzeyin şekline gelince; o küp (şeklinde)dir. Küp kenarları potansiyel halinde üçgenlerden oluşan dörtlüdür. Küpsel yapısıyla o ne çıkıntılı ne de delicidir. Bu nedenle o sıcak değildir. Şayet onun da bilfiil bileşimini üçgenlerden oluştursaydılar, ateşte topraktan bir parça bulmaları gerekirdi. Aynı şekilde bu yüzeyleri bölünebilir kabul etselerdi, diğer bir unsorda bütün unsurları bulmanın mümkün olması gerekirdi.

Onlar dediler ki; göksel olan ise, on iki beşgen yüzeyin birleşmesinden oluşur. Her bir beşgen yüzey de beş üçgenden oluşur. Onları buna götüren sebep matematik ilimlerine olan aşırı düşkünlükleri; bu ilimdeki görüşlerin onlar için açıklayıcı olması ve doğanın onlara anlaşılmasız gelmesi gibi görünüyor. Çünkü o zamanlarda daha felsefe işin başlangıcında iken, onların doğaya bakış açıları eğitime yeni başlayan bir öğrencinin bakışı seviyesindeydi. Eğitim alıp maharet kazanmayanlar, daha ileri şeylerle ilgilenince, kapalı olanı açık olanla yorumlamaya yöneldiler. Bu (Şıfa) kitabının matematik bölümlerinden birindeki bir yerde bu beş cismi öğreneceksin.

Unsurların çokluğu ve birliğine dair bu zikrettiklerimizden başka, şimdilik zikretmemiz gerekmeyen birçok görüş var gibidir. Parçalanmaz cirm (atom) taraftarlarına gelince; bu mesleğin

ilkelerini düzenleyen filozof onlara yanlışlık atfetmekle birlikte, onları övgüde aşırıya gidip yüceltmış ve şöyle diyerek onları diğer grupların, özellikle de yüzey taraftarlarının önüne geçirmiştir: 'Onlar (atom taraftarları) hissedilir ilkeler benimseyip, onlara yeni bir düzen içerisinde önermeler eklediler. Sonra onlar ilkelerini korudular ve çoğu durumda bu ilkelerden sapmadılar. Bunun nedeni onların hareketin varlığını itiraf edip buradan boşluğun ispatına yönelmiş olmalarıdır. Onlar boşluğun olmadığını: bir aksiyom olarak alıp, buradan hareketin olmaması gerektiğine varanlar gibi davranmamışlardır. Bu onların hareket ve bölünmenin boşlukla irtibatlı olduğunu aksiyom olarak kabul etme hususunda diğerlerini desteklemesindendir. Sonra hareketin varlığı boşluğun yokluğundan daha açık ve daha bilinirdir. Çünkü bu (ilkinde) doğru görüş sahibi şüphe etmezken, diğerinde birçok şüpheli yerler bulunmaktadır. Onların bu kararlılığı kendi içinde diğerlerinin kararlılığından daha açıktır. Bu nedenle bu seçimde onlara üstünlük sağlamışlardır.

Buradan (hareketle) dediler ki: kendisinde boşluk olmayan ne çoğalabilir, ne de bölünebilir. Dolayısıyla bütün cüzler parçalanmazdır. Yüzey taraftarlarının tereddüt edip ortada kalmalarından dolayı, bunlar yüzey taraftarlarına üstün geldiler. Bunun nedeni cisimlerin yüzeylere ilişkisinin yüzeylerin çizgilere ilişkisi ve çizgilerin de noktalara ilişkisi gibi olmasındandır. Bu durumda cisimlerin yüzeylerden oluşması doğru olursa, yüzeylerin çizgilerden, çizgilerin de noktalardan oluşmasında bir engel olmaz. Bu durumda ya bitişik olanın bölünmez parçalardan oluşumunu geçersiz kılmak ya da bileşimin noktalardan olduğunu söylemek gerekir. Bileşimin noktalardan oluşması geçersiz olursa, kendisinden oluşması bakımından, bileşimin diğer bölünmezlerden oluşması da geçersiz olur. (Bu durumda) cismin bölünme açısından bölünmez cisimlerde (atomlarda) son bulması (ihtimali) kalır. Bu tür bir bileşim doğru olursa yüzeyler değil noktalar öncelikli unsur olurlar. Çünkü cisimlerin katı ve sert olup, alan ve bitişikliği kaybetmeden parçalanamaz cisimlerden oluşması, birleşme bakımından bitişikliği olmayan şeylerin bileşimi (telif) ile oluşmasından daha uygundur.

Bunlar oluş, bozuluş ve dönüşüm arasında ayırım yapma yolları varken, bunu yapmadıkları için diğerlerine nispetle kötü bir açıklama getirdiler. Diğerlerinin ise böyle bir imkânı yoktu. Bunların delillerine gelince; daha önce onları zikrettik, onların hatalarının sebeplerini gösterdik.

ÜÇÜNCÜ FASIL

HATALILARIN DELİLLERİNİ ÇÜRÜTME

Şimdi sıra gerektirici delillerden her birindeki yanlışlığa birer birer işaret etmeye geldi. Gizlilik (kümün) ve girişimlilik (tedahül) görüşünü benimseyen ve oluşun gizli olanın ortaya çıkışı olduğunu söyleyenlere gelince; onların yanlışlığının sebebi, bir şeyin 'şey olmayandan' oluşamayacağı önkabul olarak benimsenince, her şeyin doğal olarak benzerinden oluşacağını doğru olacağı düşüncesidir. Ayrıca diğer bir sebep de, 'şey olmayanın' bir şeye konu olamayacağı doğru kabul edildiğinde de, onların bir şeyin 'şey olmayandan' meydana gelmesinin imkânsız olduğunu zannetmeleridir.

İlkine gelince; bunu doğru bir hipotez kabul edelim: Bu durumda bir şeyin 'şey olmayandan' oluşmamış olması, aksine bir şeyden, fakat tür bakımından onun gibi olmayan, doğa bakımından da onun benzeri olmayan bir şeyden oluşmuş olması mümkün olur. Bununla beraber o şey 'şey olmayandan' oluşmamış olur.

O halde onun el ve ayak hakkındaki, ev hakkındaki ve sandalye hakkındaki görüşü nedir? Bunlar 'şey olmayandan' mı oluşmuşlardır? Şayet bunlar 'şey olmayandan' oluşmuşlarsa (yukarıdaki) öncül geçersiz olur. Şayet (onlar) bir şeyden oluşmuşlarsa, o şey onun benzeri midir, yoksa benzeri değil midir? Yüzün yüzden, sandalyenin sandalyeden oluştuğunu söylemek gerçek oluş anlamında mümkün olmayıp, ancak arazî olarak (mümkündür). Sandalyenin ağaçtan olduğunun söylenmesi gibi, bir şeyin bir şeyden oluştuğu söylenebilir, fakat bu onun benzeri değildir. Konu kendisi ve suretten bileşik olana nasıl benzer olabilir. Sandalye daha önce bu sureti kabul etmekle ortadan kalkan bir şeyden oluşmuş olabilir. Kapıdan sandalye yapılması gibi ki, bu da aynı şekilde benzerden (meydana gelmiş) olmuş değildir.

Şimdi diğer öncülü inceleyelim. Bu öncül de 'şey olmayanın' bir şey olana konu olmayacağıdır. Bu 'şu (şey) ondan oluşmuştur ve o da (şeyin kendisinde) mevcuttur' denildiğinde doğru olur. Fakat durum bir şey 'şey olmayandan' olduğunda, yani 'şey olmayandan' sonra olduğunda, 'şey olmayan' 'şey olana' konu olmuş olmaz. Bu durumda daha uygun olan, bu şüphenin oluşmaması için, 'bir şey olmayandan' yerine 'bir şeyden değil' demektir. Çünkü 'bir şey bir şeyden oldu' sözümüzün çelişigi 'bir şey şeyden olmayandan oldu' ya da 'şeyden olmayandan oldu' değil, 'bir şey bir şeyden olmadı'dır. Bu 'şey'den bizzat belirli bir durum kastedildiğinde böyledir. (Şey) bizzat belirli bir durum olarak değil de belirsiz olarak (alındığında), onun hakiki çelişigi yoktur. Şayet (şey) genel anlamda olursa -ki bu durumda sanki o her şey bir şeyden

oluşur demiş olur- bunun çelişği 'şey bir şeyden oluşmaz' değildir. Bu (durum) bunun antantının 'her şey bir şeyden olmaz' olmasından dolayıdır. Bu öncül birincinin karşıtı olup çelişği değildir.

Tek bir ana elementin varlığını kabul edenlerin iştirak ettiği delile -ki o da elementler olarak isimlendirilenlerin bir kısmının bir kısmına değıştiğı, bu nedenle de değışmez bir şeyin gerektiğı delilidir- gelince; onlar için ortak bir şey ortaya konmuş olmakla beraber, bu şeyin kendisinde bilfiil suretin mevcut olduğu doğal bir cisim olduğu ispat edilemedi ki, bundan sonra onun hangi cisim olduğu araştırılsın. Burada şüpheler ortaya çıkar. Bu şeyin unsurlardan tek bir suret kabul eden ve bu suretle de doğal bir cisim olan bir cevher olması mümkündür. O suretten sıyrılıp çıktığında başka bir (suret) kazanır.

Sonra bunlar arasında, şekli kabul etme (özelliğinden) dolayı suyu (unsur) olarak tercih edenin bu tercihi, onun şekilden ayrılma (özelliğinden) dolayı fâsid olur. Böyle düşünen, suyun yoğunlaşmasını, şekli koruyan (özellik) olarak kabul ettiğinde, yoğunlaşmasını ona elementlik özelliğı kazandıran özelliğı ondan ayıran olarak da kabul etmiş olur. Havayı tercih eden kişi de bunun benzeri (bir eleştiriye) muhataptır. Toprağı tercih edenin öncülü de, toprakta ayrılıktan sonra toplanmanın imkânsızlığı, toprağın şekli kabul etmesinin imkânsızlığı ve her oluşan şeyde toprak olmağının baskın olmayışından dolayı, fâsid olur. Nitekim burada havaya ve suya ait oluşanlar da vardır. Oluşanların çoğı suyun dibine çökmez. Şayet topraklık baskın olsaydı, bütün (oluşanların) dibe çökmesi gerekirdi. Üstelik her bir oluşanın dibe çökmesi, onda topraklığın baskın olduğundan fazla bir şeye delalet etmez. Onda toprakla karışık başka bir madde olmadığına da delalet etmez. Zira baskın olan tek bir şey olmayıp, belki de birçok şeyin karışımı olup, onlardan biri potansiyel olarak veya nicelik olarak baskındır.

Ateş tercihini benimseyenlere gelince; bu (görüşlerinde) onlar büyüklüğe dayandılar ve büyüklüğü göklerin büyüklük ve yüceliğı ile ispatladıklarını zannettiler. Göklerin tamamının ateşsel olduğunu nasıl bilebiliriz ki onların söyledikleri doğrulanabilsin? Ayrıca oluşumların sıcaklağı muhtaç olmalarında ateşi unsur olarak seçmeyi gerektiren şey nedir ki! (Buna karşılık) sanki (oluş ve bozuluş) yaşlağı ihtiyaç duymazmış ve sanki onlar soğukluğun karışımıyla ortaya çıkacak sıcaklığın itidaline ihtiyaç duymazlarmış gibi! Ateşin saf ateş olmasından hareketle onun unsur olduğu sonucuna varmak ise, şayet su da ateş ise veya toprak da saf olmayan ateş ise, imkânsız hale gelir. O halde ateşten saf ateş olmayan şeyler de oluşur. Diğer yandan feleğe yakın olan ateş ele alınırsa, bu ateşin saf ateş oluşuna delalet eden şey, aynı zamanda merkeze yakın olan toprağın saflığına da delalet eder. O halde tüm bunlar dikkate alınırsa, bunlardan (toprak, ateş, vb.) her birinin ana element kabul edilmesine ne engel vardır? Fakat gerçekte feleğın yakınına (ateşten) geri kalanlardan ona karışan her hangi bir şey yükselmez. Merkezde olana gelince; feleksel ışınlar ve göksel etkilerin bir kısmı sudan yayılan, devamlı oluş halindeki buharlar ve dumanlardan yükselen etkilerin bir kısmına karışır, dolayısıyla saf (hâli) ortada kalmaz. Bu onun durumunun imkânsız olduğunu açıkça ortaya koymaz.

Buhar görüşünü benimseyenlere gelince; onlar buharın unsurlar arasında ortada yer aldığı ve genişleme ve yoğunlaşma yoluyla zıt uçlara olan bağıntısı, farklı şekillerde olmakla birlikte, eşit oranda bulunduğu için unsur olmaya daha layık olduğunu düşünürler. Bunlara şöyle deriz: Bir şeyin diğer şeylere nispeti bu tarz olan o şeyin unsur olmaya daha layık olduğunun doğruluğunu onlara kim söyledi? Bu doğru olsaydı, bu durumda unsurlardan her biri bu nitelikte olurdu. Çünkü hava da kuruduğı zaman ateş olur, daha şiddetli kuruduğı zaman toprak olur, soğuduğı zaman buhar olur, daha şiddetli soğuduğı zaman su olur. Öncekiindeki yer değıştirme (intikal) hareketi yoğunlaşma ve genişleme gibi iki mukabil uç arasında olmaktadır. Buradaki yer değıştirme ise iki mukabil arasında değildir. Ne var ki mukabil uçlar arasında yer değıştirip duran ortadaki şeyin kesinkes ilk unsur olması gerektiğı kendiliğinden açık değildir.

Toz ve dumanın, ayrışıp dağılmış topraktan başka bir şey olmadığı gibi, buhar da ayrışıp dağılmış sudan başka bir şey olmaması nedeniyle, buhar beşinci unsur değildir veya o beşinci unsurdan değildir. Aksine o türün değışmeden baki kalmasıyla beraber bazı unsurların dağılıp yayılmasıdır. Şayet o bu yolla türünden sıyrılıp yeni bir türe dönseydi, buhar olmağına dönüşmeyip, hava olmağıktan başka bir şeye dönüşemezdi.

Bir ana elementin diğerine ancak bir şeyin aracılığı ile dönüşeceğini, bu nedenle buharın gerekli olduğunu zannedenlerin sözlerine iltifat edilmez. Çünkü buhar olmağıkla ilgili sorun devam eder ve her iki ana elementin arasında başka bir orta olması gerekir ki (durum) böyle değildir. Aksine oluş aracılık olmaksızın bir anda olan bir durumdur. Hatta buhar toz gibidir; ne var ki buhar ve duman sıcak sebebiyle ayrışırken, toz, yel sebebiyle ayrışır. Buhar aracı kabul ediliyorsa, dumanın aracı kabul edilmesi daha uygun olur. Buhar, durumundan, sadece başka bir şeyden ayrılmış olduğu açık olduğundan unsurların aracısı kılınmayınca, bu ilişkilerin kendilerinde bulunduğu cisimler altı olmuş olur. Bu durumda buhar unsurlar arasında ortada olmaz, aksine buhar, buharlığı yönüyle su ile hava

arasında orta değildir. Aksi takdirde onun doğal mekânı suyun mekânının üstünde, havanın mekânının altında olur, dolayısıyla da o hareketiyle havayı yarmazdı. Havanın kendisi havada hareket etmez. Bu durumda o (buhar) havadaki en yakın hayyızinde de olsa doğal olarak dururdu.

Şayet denirse ki havayı yarmadığı için onun su olması daha uygundur. Biz deriz ki: Sıcaklığın onu yukarı doğru harekete zorlaması suya ilişir. Bazen de o sudan daha ağır cisimleri de yukarı çıkmaya zorlamıştır. Kurumuş ağaç parçalarını şiddetli ateşin tutuşturup yükseltmesi gibi.

Buharın hükmü böyle değildir. Zira onların görüşüne göre buhar, kendisine yükselten hararet ilişen bir şey olamaz. Aksine buharın cevheri bu cevherdir, onun isminin anlamı bu anlamdır. Bu nedenle bu anlam onda ortadan kalktığında o, yükselmeye zorlanmış sudan başka bir şey olmaz. Bu (yükselme) onda zorlama ile olmamışsa doğal olarak olmuştur. Bu durumda da doğal mekânının ancak suyun üstünde ve havanın altında olması gerekirdi; doğal hareketi de bu sınırı aşmaz, havayı yarmazdı. Bu yükselme ve ısınma, ortadan kalktıklarında dahi buhar var olmaya devam edecek şekilde ona ilişiyorsa, o halde doğru görüş bizim söyledığımız (gibi) buharın genleşmiş su olduğudur.

Sevgi ve baskınlık görüşünü savunana gelince; bu kişi (önce) unsurlar için oluş ve bozuluş kabul etmediği, sonra da bunu unuttuğundan dolayı unsurların, sevginin baskınlığı, onlarla birleşmesi ve onları toplamasıyla doğaları bakımından unsurlardan farklı bir küreye dönüşebileceğini düşünür. Aynı şekilde küre de dönüşür ve unsurlara ayrılır. Dolayısıyla ondaki toplanma, kaçınılmaz olarak onu ortak maddeye götürür, ondaki unsurların suretini bozar ve ona küre sureti giydirir. Ayrılma da ondan küre suretini çıkarır ve onu unsurlar suretine (döndürür). Bu kişinin bir açıdan sevgiyi, hareket edenin doğasının dışında bir hareket şeklinde hareket ettirici kılması gerekir ki, bu da sevgide bulunan hareket ettirme doğasıdır.

(Sevginin) bu (harekete) nasıl neden olduğuna gelince; herkese ve bu görüşü benimseyene göre de unsurların doğal olan hareketleri, toprağın aşağı inerek, ateşin ise yükselerek bir birinden uzaklaşmasını ve ayrışmasını gerektirir. Unsurlar birleşmeye doğru hareket ettiğinde doğasının dışına çıkmış olur. Sevgi olduğunda da, ayrılma olur ve ondan da kaçınır. Onun nasıl ayıran olması gerektiğine gelince; şöyle ki, o madde ile unsurların suretlerinin arasını ayırır ve böylece karşılaşan veya bazısı bazısına bitişik cisimlerin yakınlığından daha güçlü bir yakınlığı ayırmış olur. Yine (unsurlar) ancak ona atfedilen her hangi bir birleşme ayrıldığında bir araya gelir.

Toprak ve ateş görüşünü savunanlara gelince; onları yanlışa götüren şey onların doğrusal yolun dışında dönüşümün olmadığını zannetmeleridir. Bununla birlikte onlar suyun biri toprak yönüne doğru, diğeri hava ve ateş yönüne doğru dönüşümünün olduğunu da doğru kabul ediyorlar. Şayet dönüşüm, tersi olmaksızın sadece tek bir yönden bir yöne doğrusal bir şekilde gerçekleşmekle sınırlı kabul edilmiş olsaydı, su olmaklık, dönüşümünde, örnek olarak hava olmaklığa ve ateş olmaklığa yönelir; hava olmaklık su olmaklığa, su olmaklık da toprak olmaklığa yönelecek şekilde bunun tersi olmazdı.

Durum böyle olunca, ateşin, dönüşücü olduğunda, başka bir unsura dönüşümünde, hava olmaklığın ona dönüşümünde olduğu gibi, doğrusal bir yol takip etmesi zorunlu değildir. Hatta bunun aksinin olması da mümkündür. Bu da hava olmaklığın su olmaklığa dönüşmesinin yönünün sürekliliğini sağlayan durumdur ki, böylece ateş hava olmaklığa dönüşmekle aksi yolu takip etmiş (dönmüş) olur.

(Unsurları) toprak ve su ile sınırlayanlara gelince; onlar asıl unsuru "soğulduk" kabul ettiler. Sadece su ve topraktan, çamurdan başka bir şeyin oluşmadığı; çamur çeşitlerinin bir birinden ayırt edilebilmesi için pişirici sıcaklıktan müstağni olamayacağı bilinmektedir. Bileşik için, kendisiyle sureti kabul edebileceği bir şey ve kendisiyle koruyacağı bir şeye sahip olması durumunda, bunun onun için yeterli olması söz konusu değildir. Çünkü bileşiğin, ihtiyaç duyduğu asgari şey şekil ve çizimlerdir. Dahası o, özellikle de bitki ve hayvanda başka güç ve hallere ihtiyaç duyar. Türü ve ferdi korumada güçlere yardımcı olmada doğaya içkin ısıdan başka bir şey yoktur.

Yüzey taraftarlarına gelince; onlar şeyden sonra ilk olanın ya da şeyi ilk takip edenin edilginlik olduğunu zannederek yanıldılar. Aksine edilgin oluş edilgin olma özelliği olan şeylerde söz konusudur. Durum onların dediği gibi olsaydı, yüzey cismin hareket ettiricisiyle karşılaşmakla birlikte cisimden önce hareket ederdi; beyaz cisimden önce ısınır; dokunmanın kendisinin sıcaklıktan etkilenmesi mümkün olurdu. Çünkü bu (duruma) yol açan dokunmadır ve ısınmadan etkilenir olmalıdır.

GİZLİLİK TARAFTARLARI VE DÖNÜŞÜMÜ İNKÂR HUSUSUNDA ONLARA YAKIN (DÜŞÜNEN) VE ONLARLA UZLAŞANLARIN GÖRÜŞLERİNİN ÇÜRÜTÜLMESİ

Her hangi bir konu ile ilgili sonuç veren kıyası çürütmek konunun kendisini çürütmek için yeterli olmadığından -nasıl (yeterli olsun ki!), belki de yanlış önermelerden doğru neticeye varılabilmektedir. Belki de şeklen doğru olmayan bir kıyastan doğru neticeye varılmıştır. Her bir görüşü tek tek çürütmekle meşgul olmak; buradan da oluş ile bozuluş ve diğer hareketler arasındaki ayırımı açıklığa kavuşturmaya, böylece unsurların sayısı, doğaları, etki, edilgi ve karışım ile ilgili hususlarda doğru görüşü açıldığa kavuşturmaya hazırlanmaya başlamak bizim için uygun olur.

Gizlilik (kümün) taraftarlarının görüşleri ile başlayalım: Onlardan, her bir cisimde sonsuzca gizli parçalar içeren bir karışım olduğunu savunan gruba gelince; bu parçalar ister cirm olsun ister olmasın, cirm olduğunda ister bu cirmelerin büyüklükleri eşit olsun ister farklı olsun, sonsuz parçalardan oluşan sonlu bir cirm varlığının imkânsızlığına dair daha önceden ortaya konulan şey onları yanılsalar.

Onlardan çözülme yoluyla her bir suyun ateş, toprak ve bunların dışında bir şey olabileceğini mümkün görerek bunların sonluluğunu savunana gelince; sudan sonlu ateşsel parçaların çözülmesi durumunda ortada yine suyun kaldığını; onun ateşe dönüşmesi durumunda sudan oluşan her ateşin çözülme ve ayrışma yoluyla olmayacağını, aksine suretin sıyrılıp çıkma yoluyla olacağını; (suyun) dönüşümü imkânsız olur ise kendisinden ateş veya hava oluşması her bir suyun özelliği olmayacağını bilmemiz onun görüşünün bozukluğunu gösterir. Şayet bu karışımın, tam bir ayırım şeklinde olmadığı görüşünü söylemeye mecbur kalırsa, bu durumda su ve havadaki bütün ateşsel parçaların, su parçacıklarına sürekli gerekmesi açısından ya eşit olur ya da ayırım için bazısı daha sıkı bağlı, bazısı ise ondan ayrılmaya daha yadın olur. Şayet (parçaların) tamamı bunda eşitseler, bu durumda ayrılma bir parçada mümkün olursa, bütün parçalarda da mümkün olur. Ayrılma bazı parçaların özelliği değilse, şayet bu ateşsel doğadan dolayı ise, diğer (parçalar) da bunun gibidir; şayet kendisine ilişen bir doğadan dolayı ise bu başka bir büyük yanılgıdır. Bu konuda onun karışımı ve ayırımı ile ilgili bilinenler açık bir şekilde ortadadır. Bununla birlikte, sudan bir parçada onun sayesinde bu parçanın ateşe dönüşmeyip su olarak kaldığı ayrılmaz (özellikler) kalır.

Şayet denirse ki su parçaları ayrışıp kendisinden artık ateş oluşamayacak derecede salt su kalıncaya kadar sudan ateş veya hava oluşur -ki bu söz şu anki muhataplarımızın görüşü değildir- söylediklerimizden hiç bir şey onları bağlamaz. Buradaki muhataplarımıza söylediğimiz için başka bir yönüdür. Ortak bir ifadeyle buradaki muhatap aldığımız kitle, bizim dönüşüm olarak isimlendirdiğimiz şeyleri, gizliliklerden ortaya çıkmak veya başlamış bir girişimlilikten başka bir şey görmeyenlerin tamamıdır. Şöyle ki su ateşin yakınında olma sonucu ısındığında, bu şekilde düşünen kişi ondaki ateşselliğin açığa çıktığını, ateşselliğin de ona nüfuz ettiğini ve yakın ateşten ona girdiğini zannetmiştir.

Bu iki görüş arasındaki ortaklık tek bir şeydedir. O da suyun sığa dönüşmediği, aksine sığının ona karışan ateş olduğudur. Bu ikisi arasındaki fark, ilkinin ateşin suda olduğunu, fakat bunun gizli bir şekilde olduğunu düşünmesi; İkincisinin ise ateşin orada olmadığı fakat şimdi ona karıştığını düşünmesidir. Bu iki görüşün her birinin bozukluğunu açıklığa kavuşturmamız gerekiyor.

Öncelikle ilk görüşün bozukluğunu açıklayalım: Bu görüşün bozulduğunu açıklığa kavuşturan şeylerden biri bu gizliliğin halinin ve anlamının ne olduğunu düşünmektir. Şayet onda cisimlerin girişimliliğine imkân verilerse, muhal olanı kabul etmiş olurlar ki bunun bozukluğu her yönden açıktır. Girişimliliği (tedahül) mümkün görmeyip, oluşan yalanlık ve karışım işaret ederlerse, gizli olan parçalardan içe gizlenmiş olan olur. Bu gizlenmenin cismin içine hasredilmesinden, onun cismin yüzeyi ve dışından uzak olmasından başka, onun (hakkında) bir şey bilinmez. Bu durumda suyun içinin gizli ateşlerin mekânı olması gerekir. Bu mekânın niteliğinin, ısıtması ondaki gizliyi dışına çıkarmaktan başka bir şey yapmayan ısınmış suyun niteliği gibi olur. Hatta onun diğerinden çok daha sıcak olması gerekir. Çünkü sıcaklığın içe hasredilişi, (sıcaklığın) dışa yayılmasına göre onu daha çok toplayıcı ve muhafaza edici özelliktedir. Bu önermenin doğrulanması ve yanlışlanması duyulara bağlıdır. Çünkü suyun dışı ve içi, hangi sınır ve parçası alınırsa alınsın, benzer ortak bir doğaya sahiptir.

Siyah, beyaz, acı, tadı ve diğer cisimlerin hali de böyledir. Duyular onların parçalarının benzerliğine delalet etmekle beraber, bunlar arasında zıddına dönüşmeyi kabul eden bir (cisim) bulunabilir. Bu (cisim) zıddına dönüştüğünde ise, bu dönüşüm bir şeyin açığa çıkması, onun zıddının da içte gizlenmesiyle olmaz. Aksine soğuk bir şeyin dışı ısındığında onun içi de ısınır. Şayet gizli durumda olan, muhal olan girişim için yeterli olsaydı, sıcak soğuktan, soğuk da sıcaktan ayrılınca kadar dağıldığında her bir halde daha büyük bir mekân kaplaması gerekirdi ki durum böyle değildir. Çünkü sıcaklığı soğuktan ayırıp açığa çıkaran dağılma ona (cisme) eklenir ve onun büyük olmasını gerektirir. Soğuğu ayırt eden dağılma ise duyuyla algılanabilecek miktarda hacmi azaltır. Şayet soğğun ortaya çıkması aşırı girişimi ve girişim de daha çok gizliliği gerektirseydi, açığa çıkma gizlenme olurdu. Girişimliliğin her iki girişene de aynı hükmü gerektirmesi nedeniyle onlardan her birinin diğeriyle olan hükmü diğeri onunkıdır.

Bu durumda gizli olan yakınlaşma yoluyla gizli ise, kaçınılmaz olarak gizli olana ait ve ona özgü bir yeri (hayyizi) olmalıdır ve gizli olanın içi -cisimsel içini kast ediyorum- dışının zıddı olur. Duyuda böyle bir durum mevcut değildir. Bu oluş da ancak duyusal varlıktır. Dolayısıyla bu gerçekte var değildir. Sonra örnek olarak sudan kendisinde gizli olan hava ortaya çıkmak istediğinde, bu hava suda iken ihtiyaç duyduğu mekândan daha büyük bir mekâna ihtiyaç duyar. Daha önceki hacmi ve miktarı üzere olsaydı, ancak bu mekânı kadar bir mekâna muhtaç olacağı bilinmektedir. Bu durumda ya o (hava) parçaların hacim olarak artması ya yeni bir havanın oluşması ya da boşluğun vuku bulması kaçınılmazdır.

Fakat şayet hacim olarak artarsa, bu durumda zikredilen parçalara ayrışma olmaksızın edilgi ilişir ki bu (onların) görüşünün/öğretisinin özüne aykırıdır. Bu durumda kaçınılmaz olarak onun hacmindeki artış ona ilişkin veya onunla birlikte olan edilgiye tâbi olur. Bunun nedeninin ısınma olduğu açıktır. Bu da dönüşümün ispatıdır. Hâlbuki onların nazarında dönüşümün ispat yolu yoktur. Şayet, diğer ihtimaldeki gibi, hava bir oluşun eklenmesiyle daha büyük olduysa, bu durumda yeni hava oluşmuş olur. Bu durumda da dönüşüm görüşüyle beraber oluş görüşü de gerekli olur. Sıcaktan soğuk oluşup daha küçük hacim istediğinde de (yukarıdaki durumun) tersi durum söz konusu olur.

Boşluk ve onun vuku bulması (ihtimaline) gelince, bu ne doğrudur, ne de onlar tarafından savunulmaktadır. Biz saf bir suyun toprak veya topraksı olan katı bir taşta dönüşümünü kaçınılmaz olarak gözlemliyoruz. Şayet bu katı parçalar suda gizli olarak mevcut olsaydı, suda bu taşı ufalayarak onun için hazırlayıp buharlaşmış damlayan saf sudan bir miktar eklememizin yaptığı koyuluğun kat kat fazlasını meydana getirmesi gerekirdi. Bu karışım çoğaldıkça ve parçalar da küçüldükçe suyun da koyuluğu artar. Bu durumda ilk suyun dışı veya içinde bir şeyde, bunu ona karıştırdığımızda elde ettiğimiz koyulaşmadan daha az olmayan bir koyulaşmanın olması gerekirdi.

Ya da sıcak suların taş olan yerleri akıcı su haline getirmesi mümkündür. Niçin olmasın ki! Madde her iki durumu kabul etmede ortaktır. Bu akıcı parçalar taşın içi veya dışının neresindedirler? Gizli olanın çoğunlukla mağlup olduğu zannedilirken, dönüşüm veya oluş yoluyla onda bir artış olmamasına rağmen nasıl galip hale geldi? Şayet yaş parçalar hacim bakımından daha az miktarda idiyse, hiç bir yeni şey olmadan çözülme anında miktarı galip hale nasıl geldi? Şayet eşit ve denk olup dışta mağlup/baskın olunan idiyse, niçin içte bas-km/galip değildi? Şayet iç(teki) ateş, yakmayan ve ısıtmayan bir cisim idi, sonra onu aşınca baskın olup onu ortaya çıkarınca yakıcı ve ısıtıcı olduysa, iç(teki) su başka nitelikte olduğun dan (bu durumda da) onun dönüştüğünü kabul etmek zorunda kalırız. Çünkü o yakmayan bir nitelikteyken yakan bir nitelik haline geldi. Bu yanılığdan kurtulmanın tek yolu, kendi görüşlerini terk edip hareketin açık bir şekilde yaptığı (görüşüne) başvurmalarıdır.

Yine karışımdaki yalın parçalardan her biri ya nokta gibi aslen parçalanamaz şeylerden olur. Bu durumda ondan ve onun dışındakinden sürekli olanın oluşmaması gerekir. Dolayısıyla bu (ihtimal) boşta çıkmıştır. Şayet (parçalardan) cisim olursa, kaçınılmaz olarak onun şekli olması gerekir. Çünkü her doğal cismin doğal bir şekli vardır. Bu durumda onun şeklinin dairesel olması gerekir. Zira o, zorunlu olarak yalındır ve etkilenmezdir. Dolayısıyla şekline hiç bir şekilde etki edilemez. Şekilleri dairesel olunca da, dairesel olanların aralarında boş aralığın vuku bulması gerekir. Bu da hem doğru olana, hem de onların görüşlerine aykırıdır.

Gizli olanın durumu ile ilgili olarak sorgulanmaları gereken şeylerden biri de onun açığa çıkmasını gerektiren (şeyin) ne olduğudur. (Bu şey) ona ait doğal bir güç müdür? Eğer öyle ise, belli bir vakte kadar gecikmemesi gerekir. Yahut dışarıdan bir sebep midir? Dışarıdan olan bu sebep şayet hareket ise; şu iki şıktan bir kaçınılmazdır: Bu hareket ya onda bir etki doğurur ya da onda bir hareket kuvveti meydana getirir ki, bu etki ya da kuvvet onun üzerinde bir hareket ve atılma doğurur. Bu durumda onlara göre, bu şey etki hususunda eserde edilgin olmuş olurdu ve eser bakımından dönüşüme uğramış olurdu. (Dolayısıyla onlar) dönüşümü zorunlu olarak kabul etmek zorunda kalırlardı. Yahut hareket edenden hareket ettirilene geçen esersiz bir hareket olurdu. Oysaki hareket ancak çekme ve itme veya bunun dışında bir yolla olur. Çekme veya itme şiddetli olursa dışa doğru hareket edenin önceden cismin içine nüfuz etmiş olması gerekirdi ve böylece ortaya çıkan bütün gizli parçalarla karşılaşır. Bu durumda her bir

dönüşenin dönüşürken çeken ve itenin ona dokunması gerekmeyip, belli bir derece yakınlaşmasıyla dahi ona nüfuz etmesi nedeniyle hacminin büyümesi gerekir.

Biz sıcak olanın yakınlığının ısıttığını, soğuk olanın yakınlığının da soğuttuğunu gözlemliyoruz. Yine biliyoruz ki gizli olanı gizleyen birçok güç vardır ki (bunlar) görünürde azalır. Şayet ortaya çıkaran şey benzer olana yakınlık ise bu nasıl olur? Şayet ortaya çıkıp görünür olmanın sebebi, iddia edildiği gibi, benzer olana yalanlık olsaydı, bir birine yalan aynı cinsten gizli parçalar niçin ortaya çıkmak için hareket etmedi? Aynı cinsten olan, sadece aynı cinsten olmasından dolayı ortaya çıkmanın sebebi değil, buna ilaveten ortaya çıkmış aynı cins olmasından dolayı ise, bu onun yönüne doğru hareket eder ve onun yakınma doğru yönelir. Gizli olanın kendisine en yakın gizli olanın yakınma çekilmesi, onun gizli olmayıp açık olan zıddı arasına giren yakındakine çekilmesinden daha uygundur. Bu durumda olsa olsa şu iki sebep söylenebilir: İlki; açık olan zıddın, zıddın yönünün aksine uzaklaşması. İkincisi; diğer gizli zıddın uzaklaşmanın zıddı olan benzerinin yerine doğru intikal etmesidir.

Bu durumda yine ortaya çıkanın gizli olandan kaçması gerekir. Daha baskın olanın daha çekici kılınması istisnadır. Bir cisme tek bir yönden yaklaşıp doğrusal olarak ona hareket edenin, ona benzer bir şey olduğu bilinmektedir. Sonra şayet bir şey artıyorsa bu durumda o diğerinden farklı olur. Yalanlık arttığında güçlerin arttığını söylemek fayda vermez. Bu durum dönüşümdür. Dönüşümde zıt olan olmazsa gizlenir. Fakat o zıddıyla ona baskın gelecek şekilde karışmış olur. Dönüşen şey dönüşmek istediğinde çözülür ve dönüşenin dışından ya da hem dışı hem de içinden ayrılır, böylece diğer zıt saf katışıksız olarak kalır. Bunun da çözülmesiyle birlikte ya zıddı onun yerini alır veya almaz. (Zıddı) onun yerini almazsa, her dönüşenin hacminin azalması veya her dönüşenin genişleşip şişmesi gerekir. Zıddı ortaya çıkma yoluyla değil de, dışarıdan gelme yoluyla onun yerini almışsa, sıcaklıktan sonra soğuyan şeyin niçin hacmi azalır? Bu durumda olsa olsa sıcaklığı çözülüp soğukluğu açığa çıkanın zıddı, onun yerini almamış olur ve soğukluğu çözülen ise bunun aksi şekilde olur İd bu zorlama (bir yargı)dır. Bütün bunlarla beraber soğuk olan şey bir daha ısınır, sıcak olan bir daha soğur. Her biri diğeri olmaksızın değil; diğeriyle beraber gerçekleşir. Çünkü çözülme onu ayırıp saflaştırdı veya onda zıddından az bir şey bıraktı.

Gizliliğe karşı çıkan, bununla beraber yargılarında ona benzeyen görüşe gelince; buna göre örnek olarak sıcak gizli soğukun ortaya çıkmasıyla soğumaz, fakat dışarıdan soğuk olan bir şey ona karışır, böylece onda soğuk baskın olur. Yine soğuk gizli sıcakın ortaya çıkmasıyla ısınmaz, fakat dışarıdan sıcak olan bir şey ona karışır. Yine bazen bazı cisimler nitelik açısından güçlü olur, bu nedenle ondan az bir miktar, büyük bir güç ortaya çıkarır. Birinin çok miktardaki kerpice az bir toprak katıp onu boyaması gibi. Bazen katılan şeyin hacminin fazlalığı bakımından büyük bir belirti olmasa da, tesirinin fazlalığı bakımından büyük bir etkisi olur.

İlave edilen zıddın, kendi zıddını uzaklaştırması mümkündür. Bazen miktar açısından kendisine eşit olan şeyi uzaklaştırmak durumunda kalır, bazen de kendisinden daha fazla olan şeyi uzaklaştırmak durumunda kalır. Bazen de etkisini göstermek için kendisinden daha az olan şeyi uzaklaştırmakla kalır. Bazen de hiç bir şey uzaklaştırmak ihtiyacı duymaz, aksine fazlalık getirir. Bu görüş zayıf bir görüş değildir.

Bu görüşün bozukluğuna delalet eden şeylerden biri lamba alevi ölçüşünce küçük bir ateşin dokunup hızlıca uzaklaştığı kükürt dağının tamamının tutuşmasıdır. Şayet dönüşüm yakınında bir şeye karışımı olsaydı (örnekteki kükürt dağı), üzerine eklenen şeyin ilk andaki o alevden fazla olmaması gerekirdi. Oysa biliyoruz ki dokunma çok kısa bir zamanda gerçekleşti. Kükürde (kibrit) katılan alevden etkilenen, şayet olmuşsa ancak çok az bir parça olmuştur. Bu diğer (kısmın) tamamı ya dönüşümle ortaya çıkar ya da bahsedilen gizlilik yoluyla olur. Gizlilik batıl olunca dönüşüm (alternatifi) kalır.

Şayet gücünün şiddetinden dolayı çok az bir miktar ateş şiddetli ısıtma ve yakma meydana getiriyorsa, bir şeyin soğuğa dönmesi ya bu az ateşin o şeyden ayrılmasıyla olur ki bu durumda soğuma anında oluşan hacim eksikliğinin ancak ayrılan şeyin miktarınca hissedilir bir durum olması gerekir. Şayet (soğuğa dönme) soğukla karşılaşmayla ise ve o az ateşe baskın olmak veya onu dışarı çıkarmak için zorunlu olarak fazla soğuğa ihtiyaç duyuyorsa; bu durumda miktarın, şayet fazlalaşmamışsa, korunmuş olması gerekir. Cisimden ayrıldığında, ateşselin büyük bir hacmi beraberinde götürüyor olduğunu kabul etmen müstesna. O bir daha ısınıp saf hale geldiği ve eşlik eden incelik de onunla olmadığında o hacim (eski) haline dönünce ne olur? Donmuşun üzerine bir şey konularak bu şey soğuduğunda, ona karışmış parçalar ondan çözülür. Ona eklenen de kendisi kadarım uzaklaştırırsa hacmin korunması gerekir; kendisinden fazla (miktarı) uzaklaştırırsa, sıcakla karışmış ilk duruma dönen (hacim) katılan soğuktan daha fazla olmalıdır. Bu durumda sıcak güç bakımından soğuktan daha zayıf olur.

Bu (durum) bu esas üzere devam etmez. Çünkü onlar az bir ateşselliğe çok güç yüklemeye ihtiyaç duyarlar. Bununla birlikte sıcak parçaların kendine yakın cihetteki sıcak parçalardan ayrışmasının; soğuk parçaların da benzeri soğuk parçalardan ayrışmasının sebebi nedir? Şayet oradaki sebep doğal hareket ise, (bunun) tek bir yönden başka yöne olmaması gerekir. Şayet sebep o parçaları yerlerinden zorla alan dışsal bir durum ise, onları cinsinin dışından zorla alması daha uygun olur. Bu durumda niçin yakan olandan zorla almıyor da, aksine oraya yerleşip asıldan zorla alıyor? Hava salt hareketle nasıl ısınır? Ya da suyun, fokurdayanın parçalanmasından dolayı, fokurdamakla nasıl hacmi artar? Burada dışarıdan eklenen bir şey de olmamıştır. Eklenen bir şey nasıl olsun ki! Hâlbuki fokurdayan cisim bir şey ona eklenmek istediğinde o şeyi uzaklaştırabilecek ve ona direnecek tarzda tek yönden değil, her yönden genişleyerek merkez odaklı olarak hareket ediyor. Bir cisim dolu olup kendini savunan diğerine, o cismin bulunduğu yerdeki gücünden daha fazla güçte olmadıkça nasıl nüfuz edebilir de onun bileşimini ayırmaya ve ona nüfuza güç yetirir. Fokurdamakta olan hareketli bir cismi, durumu bu şekilde olan hiç bir şey kuşatamaz.

Kendisiyle her hangi bir şeyin ısındığı ateşin de direnci zayıf olup, o da en küçük bir güçle defedilir. Onun parçaları katı bir kapta birikmiş cismi (suyu) yarmaya ve hareket ettirip ona nüfuz ederek ona karışmaya güç yetirebiliyor, sonra da bu cismin fokurdamasıyla, her katı cisme direnen şekilde genişleyerek ve onun içine girerek onun fokurdamasını gerektiriyor. Sonra ondan (ateş) ya boşluğa ya da kendisi için başka bir cisimden boşalttığı mekâna sığınacak kadar giriyor. Dolduğunda da artık girmeyip yarılmaya sebep olmuyor. Çünkü yarıma kabı dolduran şeyin kaba sığmamasından kaynaklanır. Kaptaki boşluğa bundan sonra bir şey girmişse, çatlamadıkça içinin başka bir şeyi daha alması muhaldir. O şey ona giremeyeceği zaman onu çatlatır, direnirse içindeki direnir. Bu durumda ya kap az gelir, ya da çatlar. Belki de kabın içindeki-ni azaltmak demirden ya da tunçtan olan kabı çatlatmaktan daha kolaydır. O halde neden azaltmayıp aksine girişinden başka bir yerinden onu çatlatır?

Sen bir cisimle dolu kaynayan sudan, kaynayanın ondan ayrılarak kabarcıkların yukarı doğru itilmesiyle ve art arda havada yayılmasıyla ortaya çıkmasını düşündüğünde -ki (bu durumda) bütünün hacmi toplandığında büyük bir orana ulaşır- bunun ona eklenen ateşin (hacmi) olmadığını kabul edersin. Yine nicelikte dönüşüm ve nitelikte dönüşüm görüşünü kabul edersin ve bir şeyin kendisine her hangi bir cirm ilave edilmeksizin katbekat fazlaşmasını görürsün.

BEŞİNCİ FASIL

SEVGİ VE GALEBE TARAFTARLARININ VE OLUŞ VE BOZULUŞUN YÜZEY GİBİ PARÇALANAMAZ PARÇALARIN DIŞINDAKİ PARÇALARIN BİRLEŞME VE AYRILMASI OLDUĞU GÖRÜŞÜNDE OLANLARIN ÇELİŞKİLERİ

Unsurların bir kısmının bir kısmına dönüşmesinin gözlemlenmesi, sevgi ve galebe görüşünü savunanın bu görüşünü çürütüyor; hatta (bu görüş sahibinin) kendisi görüşünü çürütüyor. Çünkü o sevginin (unsurlar) üzerinde onları tek bir doğada birleştirecek bir gücünün olduğunu, dolayısıyla sevgi ile birleşmiş olanın ne ateş, ne hava, ne su ve ne de toprak olduğunu düşünüyor. Sonra da bu birleşmiş olan üzerine galebe hakim olarak geri döndüğünde, unsurlar ayrılıp meydana gelirler. Bu durumda bu unsurların suretlerinin özelliği, sevginin üstün gelmesiyle unsurları terk edip ortadan kalkmak olur. Sonra onun görüşüne göre renklerin unsurların sayısınca olması gerektiğinden dört taneden daha fazla olmaması gerekirdi. Aynı şekilde tatların, bitkisel ve hayvansal diğer güçlerin de (dörtten fazla olmaması) gerekirdi.

Şimdi tek bir unsurun fiil/etki ve infial/edilgi yoluyla dönüşümü zorunlu kıldığım, fakat oluşu zorunlu kılmadığını düşünenin görüşünü inceleyelim. Oluşan şeylerin, yaşlık kendisine karışmadıkça tek başına kuru olandan meydana gelmediği; kuru olanın kendisine karışmadan yaş olandan da tek başına meydana gelmediği; orada sıcak ve soğuk yoksa yaş ve kurudan da meydana gelmediği; oluşan şeylerle ilgili ne sırf soğuktan, ne de sırf sıcaktan kaynaklanan bir oluş bulunduğu gerçeğini bilmemiz bu (görüşü) geçersiz kılar. Oluşan şeyler bunlardan sadece birisi ile oluşsaydı, oluşanın doğasında ateş, toprak, hava ve sudan sadece biri olurdu. Hâlbuki durum bu şekilde değildir.

Onların tümünün kabul ettiği gibi, bu unsurların ve asılların oluşan şeylere nispeti aynı nispet olduğundan, bu unsurların bir birine nispeti ise bu unsurlardan her birinin ilk ana element olarak varsayılması durumunda, dönüşüm yoluyla diğerine dönüştüğünden, ya da bunu itiraf etmeseler de, onları bu görüşün bağlamasından dolayı; bu ana elementlerden her hangi birinin asıl olması, fer olmasından daha öncelikli değildir. Bu unsurlardan her birinin diğerinden oluşmasında ve yeni oluşanın niteliğinin varlığında oluşan maddenin önceki niteliğinin ortadan kalkmasında aynı nispet geçerlidir. Bu yüzden

aralarındaki nispette birbirlerinden öncelikli değildirler. Bu görüşün suya, su olduğu halde iken ateşsel özellikleri vermesi, ateşe de ateş olduğu halde iken su olmak özelliği vermesi hata olarak onlara yeter.

Şimdi de "parçalanamaz cirmeler" görüşünü savunanların görüşünü çürütelim. Önce yüzey görüşünü ele alalım. Bu en kırılgan ve en zayıf görüştür. Daha önce bunun geçersizliği için yeterli sözü söyledik. Bizim dışımızdakilerden bazıları onların çelişkileri ile ilgili şunları söylemişlerdir: Şayet yüzeyin ağırlığı olsaydı, çizginin, sonra da noktanın ağırlığının olması gerekirdi. Bu kişiler sonra da parçalanmaz olması deliline ve açık olmayan başka delillere dayanarak noktanın ağırlığı olmadığıyla meşgul oldu. Oysa bütün bunları burhânî açıklama değil, analogi türünden açıklama kabul etmemiz daha doğru ve uygundur. Dolayısıyla bizim bu tarz bir yönetime başvurmamıza gerek yoktur.

Parçalanmaz cirmeler ve şekiller fikrini savunanların görüşüne gelince; bu görüş birçok açıdan çürütülebilir: Bunlardan biri şudur; onlar bu cirmeleri doğaları bakımından benzer ve parçalanmayacak derecede katı/sert kabul ettiklerinde, bu (ilkeyi) kabul eden kişi şunu da kabul etmek zorunda kalır: Bu cirmelerin şekil ve miktarları doğalarının gerektirmediği durumlar olup onlara dışarıdan ilişir. Çünkü (bunlar) doğalarının gerektirdiği bir şey olsaydı, onların doğalarının bir olmasından dolayı şekilleri ve miktarlarının da farklı değil bir olması gerekirdi. Eğer bu durum onlara dışarıdan ilişmiş ve doğaları da dışarıdan gelen bir etkiyle parçalanmayı ve şekillenmeyi kabule hazırsa, bu durumda doğalarının bölünme ve bitişmeyi kabul etmesinden dolayı, her bir parçanın bu açıdan özünde ayrılmasının ve başkasıyla bitişmesinin mümkün olması gerekir.

Yine, bu parçalar küçüklük ve büyüklük bakımından farklı farklı olduğunda, parçaların diğer yüzeylere temas noktalarının (kaplayan yüzeylerinin) bölünmesi imkânsız değildir. Bu durumda da kaçınılmaz olarak bir cismin yüzeyleri bir birine değen iki cisimden her hangi birinin yüzeyleri olmaz. Dolayısıyla kaçınılmaz olarak birinin yüzeyleriyle kaplanan/kuşatılan, diğerinin yüzeyleriyle kaplanan olmaz, Bu durumda ortak sınırları olması nedeniyle, (aralarında) başkalıkla (birbirlerine) bitişik olurlar. Her bir cismin doğasındaki cirm doğası onun dışındadır. Bu durumda ona komşu olan tek olur. Bu dışsal olanın doğasında bitiştiği şeyin doğası gereği bitişebileceği şeylerle bitişme imkânı vardır. Şayet onunla bitişmezse, bu bilinmeyen zorlamalı bir engelden dolayıdır.

Yine onlar dediler ki: Bu cirmelerden ilk olarak hava, su, toprak ve ateş oluşur. Sonra bunun ardından ikinci bir oluşumla bileşikler oluşurlar. Her ne kadar onlardan bir grup ateşten başka bir şey oluşmaz deseler de, ayrışma ve birleşme yoluyla hava, su, toprak ve ateş bir birinden oluşur.

Yine onlar dediler ki: Bu dört unsur büyüklük ve küçüklükleri farklı, şekil bakımından ise benzer cirmelerden oluşur. Buna göre havayı oluşturan üçgenler (prizması) suyu oluşturan üçgenlerden büyüklük bakımından farklıdır. Toprağın tamamı küplerden oluşmuş olmayıp onda üçgenler de vardır, fakat bunlar büyüktür. Hava da tamamen üçgenlerden oluşmuş olmayıp onda küpler de vardır, fakat bunlar küçüktür. Bazıları ateş için küresel parçalar kabul ederken, bazıları onu şeklini koruyan kozalakı (sunburi) üçgenlerden oluşmuş kabul etti. Bazısı da onun için kendine has bir şekil kabul etmeyip, yayılıp kaynaşan letafetinden dolayı onu değişebilen şekillerden oluşmuş kabul etti.

Ateşe küresellik atfeden kişi hareketin hızına imkân vermek için ona küresellik atfetti. Hâlbuki küreselliğin sadece yuvarlanmaya kolaylık sağladığını, oysa keskin köşeli olmanın ise bir doğrultuda tükenmeye daha elverişli olduğu ateşin ise yuvarlanarak yükselmediğini bilmedi. Onu kozalakımsı kabul eden, yukarı olan tarafını keskin kabul etti.

Soğuk ve nüfuz edemez olmasından dolayı toprağı küp şeklinde kabul ettiler. Hâlbuki ateş gibi kendi mekânından ayrıldığında, toprağın da hareketinin hızlı olduğunu, ayrıca ateşin de (mekânına ulaştığında) durağanlaştığını bilmediler. Yine, her ne kadar yakma, bitişmenin köşesini/açısını ayırma ile olsa da, küpte bu şekil olmadığından, toprağın hiç yanmaması gerektiğini ve bunun zıddı olanın gerekmediğini bilmediler. Yakma köşeden dolayı ise, soğumanın da köşe şeklinin zıddı sebebiyle oluşması gerektiğini; oysa hiç bir şeklin diğer bir şekle zıt olmadığını da bilmediler. Kozalakımsı olanın açıldığında köşelerinden daha fazla (alanda başkasıyla) bulunduğu da bilmediler. Bu durumda ateşin çoğu halde yakıcı olmaması gerekirdi; bu da yalınla buluşmasından dolayıdır.

Onların görüşlerinin mahiyetini aktardıktan sonra, bu cirmelerin dışında onları (görüşümüzü kabule) zorlamak için ayırdığımız ilkeye dönüp deriz ki: Onlar havadan su oluşturdıklarında, zorunlu olarak üçgenleri küçültmeleri ve onları eksiltmeleri gerekir. Onlara göre eksilme ancak eksiltildenden bir şeyi alıp özümsemekle olur. Bu durumda da onun ayrılma yoluyla bölünmesi gerekir. Toprak küplerden, su ise üçgenlerden oluşmuşken, topraktan su oluşumunu nasıl mümkün görüyorlar. Sanki onlar küpün üçgen şeklinde olmasını mümkün görüyorlar. Bu durumda da başta söylediğimiz şey açık olarak gerekli olur.

Yine, yirmi tabandan oluşan hava suya dönüştüğünde, onun parçacıkları sekizer sekizer birleşir ve suya dönüşmeyen dört parça artar. Onun parçalarından hiç biri havasa! birleşime katılmaya

diğerinden daha uygun değildir ki, kaçınılmaz olarak kendilerinden ateş veya mümkünse başka cisim oluşması gereken veya birleşimi âtil kalıp asla bir şey oluşmayan muayyen dördü, özleri gereği (dönüşüme (dönüşüme katılmayıp) artsın. Onlara göre birleşme ancak bu unsurların biri veya onlardan birleşmiş olanlarla olur. Su hava olduğunda hacim bakımından daha büyük olur ve üçgenler de daha büyük olur. Kendisine yabancı bir cisim nüfuz etmiş olmaksızın bu nasıl olur? Bu durumda da o yalın hava olmaz. Yahut kendisiyle havasal hacim oluşacak şekilde onları (birbirinden) uzaklaştıran boşluk ona nüfuz etmeksizin (bu nasıl olur?). Bundan da cirmeler arasında sınırlı falanca uzaklığın olmasını gerektiren bir tür toplama ve ayırıştırmanın ve bunun tersini gerektiren başka bir türün olması gerekir. Böylece toplamak, yığmak ve birleştirmek bu cirmelerin doğalarında sınırsız bir uzaklığa kadar bir birlerinden uzaklaşmayı gerektiren şeylerden olur. Bu durumda da onda bir zorlayıcıdan dolayı değil, doğasından dolayı hareketler ortaya çıkar ki bu hareketler sınırlı bir noktaya kadar yayılan zıt ve bir birine muhalif hareketler olur. Bu (söylenenlerin) tamamı imkânsızdır.

Şayet su havaya dönüşmeden önce, havaya dönüşeceği şimdiki durumundan farklılaşacak şeylerle farklılaşacak olan ve fakat havaya dönüşmeyen şeylerle su idiye ve bu farklılaşan şeyler havaya dönüşüm sırasında birbirinden uzaklaşan parçalar arasında olanı toplayıp ayıran şeylerse, bu durumda onda söz konusu farklılaşan şeyler bulunmaksızın ve dışarıdan da ona bir şey gelmeksizin bir kez daha niçin havaya dönüşmektedir?

Buna ilaveten başka hal ve şartlar ve sınırlar olmaksızın bu cirmelerden oluşan bileşimler bir doğa gerektirirse ki (bu doğanın) yakınlık ve uzaklık bakımından belirli sınırlara olan nispeti doğalarda başkalık gerektiriyorsa, zorunlu olarak doğaldaki başkalığın kaçınılmaz olarak sonsuz olması gerekir. Çünkü biz her bir doğa için latiflik ve seyreklikte bir sınır kabul etmek zorundaysak, bunun eksikliği durumunda da boşluğun gerçekleştiğine (inaniyorsak), bu sınırın aşıldığında diğerinin alanında olmayı gerektiren bir genişliği vardır. Kabul ettikleri gibi unsurlar dört olduğu müddetçe; her birinin aşmadığı bir sınıra olduğu ve sınırlar da kaçınılmaz olarak uçlar arasında belirli olduğu müddetçe, bunlardan her birinin de sonlu olması gerekir.

Cirmeler arasında, örnek olarak ateşin parçaları arasındaki uzaklıktan daha fazla bir uzaklık aldığımızda, dört (unsurun) birleşiminin dışında başka bir tür birleşimin meydana gelmesi gerekir. Uzaklığın sınırının artırılmasının da, dört ana maddenin bazısına genişlemede bir sınıra koymaları dışında, sonsuza giden bir sınır ve son nokta yoktur. Bu nedenle ateşsel kozalağımsının olduğu dört parçadan biri Hicaz'da, diğeri Irak'ta, diğeri İki de bunlara benzer uzaklıkta olduğunda, toplamdan bir ateş oluşmaz.

Onların tek bir cismin, yakın bir mesafede dahi olsa boşlukta bir birinden uzakta ve farklı parçalardan oluşmasını mümkün görmeleri oldukça şaşılacak bir durumdur. Çünkü ayrılık gerçekleştiğinde ondan tek bir ateşin veya tek bir toprağın ortaya çıkması, ancak duyu yanılgısında olur. Tek bir ateş var olmadığında da bilfiil birçok ateş de olmaz. Durum bu şekilde olunca hava ve ateşin bu parçalardan oluşmasının anlamı nedir?

Sonra birisi oluşan şeyin parçalarını bir araya gelip buluşan dört üçgen kaideden oluştursa, bu durumda ya ateşsellik baki kalır ve boşlukta genişleme ateşsellik varlığı için şart olmaz ya da (ateşsellik) ortadan kalkar ve yeni bir oluşum ortaya çıkar. Bu durumda bir unsur (bu oluşum için) diğer unsurdan daha uygun olmaz. Bunu imkânsız gördüler ve ne kötü yaptılar. Çünkü onlara göre bu cirmelerin fert olarak nitelikleri olmayıp niteliklerini toplanmayla kazanırlar. Dolayısıyla toplanmayı sağlamak onlarda keyfiyetlerin ortaya çıkması için gereklidir.

Sonra tek tek (her bir parçasında) bir niteliğin bulunmadığı cirmelerin toplamında sıcaklık veya soğukluğun bulunması da şaşılacak şeylerdendir. Bu (nitelikler) elbette bu toplamın her bir ferdinde değildir ki toplama dokunulduğunda toplamın her bir parçasının bu durumda kendine eşit olanla karşılaştığından şüphelenilsin. Bu tek parça karşılaştığında bir etkide bulunmuyorsa, diğer her bir parça da aynı şekildedir. Bu durumda temas edenlerin hiç birinde fiil ve infial/edilgi olmaz, aksine (onlar) bozulmamış haldedirler. Bütün ise ne bozulmamış haldedir, ne de bu şekilde kabul edilmektedir. Şayet toplanma sıcaklığın bütüne yayılmasını, böylece diğerine yakınlığından dolayı her bir ferte ondan ayrı olduğu durumda sahip olmayacağı şeyin oluşmasını gerektirmişse, bu durumda nitelikte dönüşmek onun özelliğinde olur. Hâlbuki bu durumdan kaçınmışlardı. Bu görüşlerinde kast ettikleri şeye zıttır.

Sonra hiç şüphe yok ki cirmelerin doğal harekederi vardır. Şayet doğal hareket onların cevherlerinden ortaya çıkmışsa, bu durumda onların hareketlerinin müttelik olması gerekir ve âlemde bir birine zıt iki doğal hareketin olmaması gerekir. Şayet (hareket) ondan şekilleri nedeniyle ortaya çıkıyorsa, onların bazılarına göre de şekiller sonsuz olduğundan, doğal hareketlerin de çok (yani sonsuz) olması gerekir. Hâlbuki bildiğin gibi (durum) böyle değildir. Yine doğal hareket sonsuz ise, açıldığı kavuşturduğumuz gibi o ancak sonlu olur. Onlardan diğerlerine göre (hareket) sonlu fakat gerçekten çoktur. Bu durumda bir birine zıt doğal hareket çeşitlerinin var olması gerekir. Onların durumundan (hareketlerin) bir birine zıt güçlerden ortaya çıktıklarını bildirin. Bu durumda şekillerde de bir birine zıt şekillerin olması gerekir. Hâlbuki bu imkânsız görüldü.

Açının yokluğunu açığa sahip olmanın zıddı zannetmelerine gelince; bu durumda dairesel olanın da zıddı olması gerekir. Hâlbuki durum böyle değildir. Çünkü dairesel olanın zıddı varsa ve dairesel olan için tek bir tür varsaydığımızda veya dairesel olandan bir tür varsaydığımızda, bu durumda daireselin türlü şekiller ortaya çıkarması sonsuzca olması ve bunun da her bir çeşit çok köşeli şekilden daha genel cinsel bir durum olması gerekir. Bu parçaların, özellikle de onların şekillerinin sonlu olduğunu söyleyenlerin görüşüne göre, sonsuz olmasına gelince, bu durumun sonsuzun durumu ile ilgili söylenenlerden harekede geçersiz olduğu açıktır.

Bunlara idraz edip, altının ezilip sonra tekrar birleştirilmesi gibi, birleştirme ve ayırmanın doğaları ve suretleri değiştirmediklerini söyleyenlere gelince; bu itiraz doğru bir itiraz değildir. Çünkü onlar derler ki ezmek altını altının olduğu ilk bileşenlere döndürmez. Aksine onlara göre bu duyuyula idrak edilen altın birçok altından, bu duyuyula idrak edilen su yan yana gelmiş birçok sudan (müteşekkildir). Altın ve suyun ilk birleşimi duyulur değildir; dolayısıyla ayrılık vuku bulduğunda o nasıl duyu ile idrak edilir? Panzehirin bileşimi, panzehirlik suretinin birleşme ile ortaya çıktığı farklı ilaçlardan oluşur. Sonra karışımından sonra parçaların panzehirlikten ayrılabilceği bir şekilde bir parçalamayla onu parçalamaya duyu, güç yetiremez. Bu panzehirliğin birleşme ve karışımından ortaya çıkmadığı anlamına gelmez.

Bunlar için havanın şeklinin olmadığı, suyun şeklinin olmadığı ve onun her şekli aldığıın söylenmesi de bunun gibidir. İlk olarak, bu yanlıştır. Suya gelince; ona buluşmayla bir şey ârız olmadıkça yuvarlak olarak şekillenir. Hava ve yalın şeylerin tamamı böyledir. İkinci olarak; bu kimseler zikredilen şekli ilk oluşumda tek bir su için zorunlu kabul ediyorlar, bundan sonra büyük bir bütünün kendine rast gelen şekillerde oluşmasını asla imkânsız görmüyorlar; suyun ilk oluşumunda zorunlu gördükleri şekli suların tamamı için zorunlu görmüyorlar.

Akıcı bir cismin taşa dönüşmesine, taşlaşmış olan şeyin de toplanma ve ayrışma olmaksızın durum ve konum da değiştirmeksizin suya dönüşmesine dair söylenenler de bu şekildedir. Çünkü bu belirlenenlere duyuyula idrak şartı ilave edilse de (duyu) doğrulayıp kabul etse, hiçbir şey gerekmez. Çünkü duyuyula idrak edilir bir ayrılma ve toplanma/birleşme olmadıkça asla (bir şeyin) oluşmaması gerekmez. Bu şartı koşmayıp orada toplanma, ayrılma, düzen ve konum farklılaşması oluşmadığını, duyunun idrak etmediği bir şeyin de olmadığını iddia etse, bu durum doğrulanmaz. Onlara yöneltilen bu itirazlar zorlama ve tekrara benziyor. Bu nedenle biz oluşla dönüşümün nasıl farklılaştığına geri dönelim

ALTINCI FASIL

OLUŞ VE DÖNÜŞÜM ARASINDAKİ FARK

Bu kimselere karşı çıkmamızın amacı oluş ve dönüşümün durumunu açıklamak olduğu bilindi. Sonra bunun için unsurların durumu hakkında konuşmaya ihtiyaç duyduk. Unsurlar konusunda görüşlere karşı çıkışımız başka bir amaca dair karşı çıkışımızın aynıdır ve bu (amaç) da unsurları bilmektir. İlk iş olarak oluş ve dönüşümün durumunu sunmak bizim için uygun olur. Biz deriz ki: Gözlem bizi akıcı suyun taşlaştığına hükmetmeye götürüyor. Bazılarının taşı su olarak akıttığına ve suları taş olarak katılaştırdıklarına; kendisine buhar karışmamış saf havanın bulut olup su ve kar olarak aktığına tecrübe delalet ediyor. Bu soğuk dağların tepelerinde gözlemlenen bir şeydir. (Orada) saf havanın olabileceği en saf (hah aldığıını) gözlemledik. Özetle, kışın oluşan saflaşmadan kendisine buhar yükselmeksizin veya ona sis eklenmeksizin (hava) bir anda katılaşır, kara bulut olur, toprakla karşılaşır ve onun üzerini tamamen karla kaplar. Bunun miktarı da her bir atışta küçük bir parça miktarıdır. Bunun ardından hava bir an saflığına döner, sonra tekrar katılaşır. Bu döngü bu şekilde o bölgeye, şayet aksa büyük bir vadiyi kaplayacak kadar büyük bir kar yığılana kadar devam eder. Kar ve suya dönüşen havadan başka bir şey değildir.

Bazen bardak düzgün bir şekilde buza konulup bırakıldığında, içinin saflığına rağmen su ile dolana kadar damlalar ardı sıra birleşir. Bu sızıntı yoluyla değildir. Çünkü sızıntının sıcak sudan olması daha uygundur. Yine bu bardak veya onun yerini tutan başka bir aletin tamamı buza yerleştirilmeyip buzda olmayan fazlalık bir kısmı kaldığında, o kısmında da damlalar oluşur. Çünkü soğuk oraya ulaşır. Bu sızma yoluyla havanın suya dönüşmesi vasıtasıyla olur. Çünkü sızma sadece kabın sızanla karşılaşmasıyla oluşur. Belki de bu buzdan bir şey ayrılmamış ve yok olmamıştır, aksine ne zaman buz genişmeden uzak olursa bu durum daha çok olur. Bunun tersi olarak su ısınmayla havaya dönüşür.

Cirimlerin ateşe dönüşmesine gelince; körük örneğinde olduğu gibi, girip çıkma önlenerek üfleme devam edilip (körük) havayla doldurulunca, kısa zamanda onun içinde olan, yakıcı ateşe dönüşür. Mürver ağacının yağının bir anda nasıl ateşe dönüştüğünü bilirsin. Bu ancak ondaki unsurların dönüşümüyle olur. Odun yaş olduğunda ateşe direnir. Bu durumda ondan fazla duman oluşur ki bunlar onun direnen parçalarıdır. Kuru olduğunda ise ondan bir şey oluşmaz veya yaştan oluşan şeye oranla az bir şey oluşur. Bunu yaştaki top-raksı parçaların çokluğuna ve zorlamayla yükselen ağır parçaların daha bol olmasına atfetmek mümkün değildir. Çünkü belki kuru daha ağırdı, bu durumda ondan dumanlaşan ve külleşenin tamamı daha az olur. Dahası aşırı zıtlıklarından dolayı su olmağının ateşe dönüşmesi zordur ve o dönüşümle kendisine yakın olana engeldir. Kuru topraktık ise ateşe dönüşmeye daha uygundur. Şayet beraber dönüşmeyip sadece yükselirlerse, onlardan çıkan duman birleştğinde aynı olur. Öyle ise kütleşmede fazla olmamasına rağmen onların birinde duman azdır. Ondaki topraktık başka topraklığa dönüşmüş tür. Burada ateşten başka galip olan yoktur. Bu nedenle de o ateşliğe dönüşmüştür.

Bundan ve bunun benzerinden açıkça ortaya çıkmıştır ki, bu (durum) gizlilik (kümün) yoluyla olmayınca, birleşme ve ayrılma yoluyla da olmayınca, ancak cevherdeki dönüşüm yoluyla olmuştur. Buna göre, unsurların bazıları bazısına dönüşür. Bileşiklerde ise şu türden olan bir şey başka bir türe dönüşür. Buğdayın kana, kanın da kemik, et (dimağ) ve bunun dışında bir şeye dönüşmesi gibi. Bu açıdan işaret edilen şeyden cevherinin türü sabit kalan şey, ısınan su gibi -ki o özü açısından sabit kalmıştır- dönüşümdür. Değişim (başkalaşım) anında türü devam etmeyen şey ise, örnekte de açıkladığımız gibi, bozulmuştur.

Mutlak oluş cevheresel oluşturmaktır. Beyaz oldu veya siyah oldu gibi sözlerindeki mukayyet "oluş" ise dönüşümdür veya cevherde olmayan değişimlerden bir şeydir. Bu üzerinde anlaşılmış bir şeydir. Bazıları ana elementlerin en şerefli ve en varlıksal olanının en iyi olanından oluşunu mutlak oluş, bunun aksini de "mukayyet oluş" olarak görür. Onlar başka görüşler de ortaya koymuşlardır ki onları burada anlatıp çürütmeye gerek yoktur. Ayrıca cirmin oluşunun, cirm olmayandan gerçekleşmesi mümkün değildir. Sen biliyorsun ki kendisinden cisim oluşan şey ancak maddi bir cevher olur. Maddi cevher de soyut olarak ferdileşemez.

Tümüyle veya kısmen oluş ve bozuluşu kabul eden hiç bir cirm ezeli değildir. (Oluş ve bozuluşu) tümüyle kabul edene gelince; bunda şüphe yoktur. Şayet bir parçası kabul ediyorsa parça türünde bütüne ortaktır. Dolayısıyla türünün doğası da oluş ve bozuluşu kabul edendir. Daha önce açıkladığımız üzere, böyle bir şey oluşmamış bir şey değildir. Var olanlardan oluşmamış olan şey de ezeli değildir (yani var olandan oluşan ezeli değildir). Bu yüzden oluş ve bozuluşun unsurları da ezeli olmayıp var olmaları bazısının bazısından oluşmasıyla olur.

Şimdi bunlar arasındaki fiil ve infialin/edilginin nasıl meydana geldiğini araştırmak uygun olur. Bunun şeklini başka yerlerde (ki açıklamalardan) bildiğin gibi, bu konudaki fiil ile kast edilen şey nitelikte hareket ettirme, infial/edilgi ile kast edilen şey ise (nitelikte) hareket etmedir. Buna göre biz deriz ki bu, temas ile olur. Çünkü temas sebebiyle olmasaydı ya konumsal başka bir nispetle veya nasıl rastlarsa o şekilde olmak durumunda olurdu. Nasıl rastlarsa o şekilde olduğunu söylemek mümkün değildir; aksi takdirde ona konumu nasıl olursa olsun cirmin yönümüzü yönümüze zıt taraftan bir ısıtma ile ısıtması gerekirdi. Bu durumda da, örnek olarak kendisinden yirmi fersah uzaktaki ateşten dolayı cismin ısındığının kabul edilmesi gerekirdi.

Onun temas halinde olmadığı bir konumda olmasına gelince, bu durum simetrik (aynı hizada) ve yakında olan bir türün varlığını gerektirir; ortada olan ısınmayıp soğumayınca, eddlenen/münfail de ancak (ondan) sonra (ısınıp soğuyacağından) ısınıp soğumaz. Ortada olan ısınsa o yakın müessir/etkileyen olup kaçınılmaz olarak temas ile etkiler.

Bize göre bazıları bazısına fail olan cisimler arasında fiil ve infial/edilgi, ancak aralarında temas olduğunda meydana gelebilir. Bundan dolayı adet bu mananın bu konuma teğetlikten (temastan) dolayı özel kılınması şeklinde gerçekleşmiştir. Bu nedenle iki cisim buluşup ta biri diğerinde etki etmediğinde bu konuma göre temas eden şekilde isimlendirilmezler. Onlardan biri etki etmeyip (aynı zamanda da) etkilenmezse, onun kendisinden etkilenene temas ettiği fakat etkilenenin ona temas etmediği söylenir. Sanki bu konumda teğet olma/temas etme etki edenle buluşmadır. Bu durumda onun konumu olması gerekir ve onun ağırlık ve hafifliğe sahip olması gerekir. Çünkü cisimlerin bu sıfatla bileşim ve karışımı kabul eder oldukları açıldığında kavuşmuştu. Bu manada faydasız şeylerle (sözü) uzatıyorlar. Bu [tür] cisimlerde fail temasla fiil yapar.

Bir gurup antik filozof demiştir ki, fail edilgindeki boş bir deliğe nüfuz etmedikçe orada etki etmez. Bilmiyorlar ki bu deliğin ifade ettiği anlam buluşmanın artmasına güç yetirmektir. Şayet delik olmaksızın buluşma gerçekleşirse, edilgindeki dil de gerçekleşmiş olur. Özü itibarıyla değiştiren de buluşma ve temastır. Fakat fail daha fazla karıştığında infial/edilgi de daha yaygın olur. Unsursal cisimlerin bazısının fiili bazılarıyla buluştuğunda her biri suretiyle fiilini yaparken maddesiyle infiale/edilgiye uğrar. Kılıcın keskinliğiyle kesmesi ve demiriyle körelmesi gibi. Onlardan her biri, maddesi bakımından iştirak ettiği

cinsteki, benzeri olan türün zıt (suretini) göz ardı eder. Bu edilgi şu iki durumdan birine kadar devam eder: Ya birinin diğerine baskın gelip onu cevherine dönüştürmesi. Bu durum baskın/galıp tür için baskın gelinen/mağlup için ise bozulmuş olur. Ya da durumun birinin diğerine baskın gelip onun dönüştürmesine varmaması, aksine onun niteliğinin, fiil ve infial üzerinde karar kılacağı bir noktaya varması. Burada mizaç olarak isimlendirilen benzer bir nitelik ortaya çıkar. Bu toplanma karışım (imtizaç) olarak isimlendirilir. Şayet toplanma/birleşme buğday ve arpa unu arasında olduğu gibi gerçekleşir ve aralarında fiil ve infial meydana gelmezse, bu karışım olarak isimlendirilmeyip bileşim (terkip) ve karılma (ihtilat) olarak isimlendirilir. İnsanlardan bazıları bu durumda karışım terimi yerine karılma terimini kullanır.

Sonra Meşşailer kendilerinin dışındakilere karşı, "iki yalın korunduğunda karışımın gerçekleşmeyeceği" konusunda görüş birliğine vardılar. Yalınlar halleri üzere korunsaydılar o ikisinin etsel ve kemiksel olarak bir araya gelmesi gerekmezdi, aksine bileşik yalınını duyuda saklardı ve o orada var olurdu. Dahası görme duyusu idrak gücünün son sınırında olsaydı, bu insan ette su, toprak, ateş ve havayı ayırt edilmiş olarak görürdü. Bu durumda da et gerçekte et olmaz, aksine diğer bir insana rağmen bir insanın görmesi nedeniyle (et olurdu). Yine onlar dediler ki, birisi bozulmuş uğradığında veya ikisi bozulmuş uğradığında, ne bozulmuş uğrayanlara imtizaç etmiş/karışımı demek doğru olur, ne de bozulmuş uğrayan veya uğramadan kalana.

Sonra ilk Muallim bundan sonra, karışanlar/imtizaç edenler güç bakımından sabittirler dedi. Karışanların gücü sabittir derken suret olan fiili gücü kast edip, onun zatı bakımından maddede olan edilginliklerde görülen bilkuvve var olan bir şey olduğunu kast etmedi. Çünkü bu adam onunla, bozulmuş uğramaksızın oluşan duruma işaret etmek istedi. Bu da ancak özsel sureti olan gücü kendinde kaldığı müddetçe olur. Maddedeki yatkınlık anlamındaki kuvveye gelince, bu bozulma ve maddeye dönmeyle veya sadece bozulmayla olur. Çünkü yine bozulsa da o, bu güç/kuvve ile sabit olur. Çünkü bozulan şey kuvve olarak daha önce olduğu bir şey olup ona döner.

Fakat yorumcular bu cirmelerdeki doğal suretlerle onların nitelikleri arasında ayrıma delalet eden arazlarla suretleri ayırmada zorlanmaları sebebiyle bu konuda fikir ayrılığına düşüyorlar. Yine onlar, şiddetlenme ve zayıflamayı kabul etmekle beraber bu keyfiyetlerin tamamının veya bir kısmının bu cirmelerin suretleri olduklarını zannetmelerinden dolayı fikir ayrılığına düşüyorlar. Onların yolunda olan benzerleri de bunların niteliklerinin korunmuş ve şiddetlerinin azalmış olduğunu, bu durumda da cisimlerin bilkuvve olarak saf olduğunu söyler.

O halde bu sözlerini inceleyelim. Biz deriz ki onlar bununla kaçınılmaz olarak ya örneğin, "bilkuvve sabit olan su ve toprak, su ve topraktır"ı kastediyorlar ya da su ve toprağın yetkinliklerinin hükmünü kastediyorlar. Şayet bunları bilkuvve su ve toprak kabul ederlerse bu durumda (bunlar) bozulmuş uğramışlardır. Fakat onlar hareketsizliğinden dolayı bunların bozulmaz olduğunu, aksine şiddetlerinin azalıp ateşsel kızgınlıklarının zayıfladığını söylüyorlar. Bununla birlikte bazıları, unsursal ateşin şiddete sahip olmadığı görüşündedir. Kaçınılmaz olarak onun şiddeti değişimle azalır. Bu değişim ya örnek olarak su olmaklık suretinin, su olmayan bir şey oluncaya kadar, sudan sıyrılıp çıkmasıyla olur ya da su olmaklık suretinin devam edip suyun su olması, toprağın da toprak olmasıyla olur. Şayet bu değişimle su ve toprak dışında başka bir şey olursa bu bozuluştur. Hiç birinden kendilerini su ve toprak yapan suret ortadan kalkmayıp su su olarak, toprak da toprak olarak kalırsa türün doğasında bir dönüşüm olmaz. Onlar cevhersel suretlerde güçlülük ve zayıflık diye bir şeyin olmayacağını özellikle vurgulamışlardır.

Toprağın toprak olmaklığı eksilip o eksik, toprak olduğunda ve toprak olmaklık güçlülük ve zayıflığı kabul ettiğinde, kaçınılmaz olarak toprak olmaklığı başka bir doğanın (ona) girmesiyle eksik olur ki (bu doğa) ona girmeseydi o saf doğa kalırdı. Şimdi ona bir yarım pay (şatr) girmiştir. Bu nedenle eksik toprak olmakla beraber o, eksik ateş veya eksik su olmak gibi, başka bir şey olmuştur. Bu durumda bir şey eksik olmakla beraber ateş veya toprak olur ve sırf ateşe kıyasla o toprak, sırf toprağa kıyasla da ateş olur ki bu imkânsızdır.

Çünkü ateşsellik arazındaki ateş asla toprak değildir; toprak olmaklık arazındaki toprak da toprak olup, asla ateş değildir.

Bununla birlikte onlar bu azalmanın sadece sıcaklık, soğukluk, yaşlık ve kurulukta olduğunu itiraf ediyorlar. Sen biliyorsun ki su, ısısının geçmesi bir kenara, şiddetli ısıtma ve kaynatmayla su olmaklıktan çıkmaz. Bu durumda arız olan değişim suyun, onunla kendisinin su olduğu ilk yetkinliğinde değil, ikinci yetkinliğinde olur. Bu dönüşüm türün doğasını ortadan kaldırmayınca, bu da cevherde bir dönüşüm olmaz. Bu durumda kaçınılmaz olarak o, cevherin nitelik olması bakımından korunmayan niteliğinde olur.

İlk Muallim ise onların kuvvetlerinin ortadan kalkmadığını söyler ve bununla da bu ikinci yetkinliklerin ilkeleri olan suret ve doğalarını kast eder ki, engel ortadan kalktığında onlara ait fiiller

onlardan ortaya çıkar. Bunlar zannettiler ki o, yatkınlıkla ilgili kuvvetleri kast ediyor. Şayet ilk heyulanın soyut olarak kalması mümkün olsaydı, kendileriyle bir şeye bilkuvve ateş, toprak veya başka bir şey denilen ana elementlerin yatkınlıkla ilgili kuvvetleri, kendisinde bozulmuş olmadığı açıklanan karışım bir tarafa, asla ortadan kalkmazdı. Bu durumda bütün bu açıklamaların ne faydası olurdu!

Şimdi bizim onların etrafında dolaşıp kavrayamadıkları şu şeyleri açıldığa kavuşturmamız gerekiyor: Ana elementlerden her birinin kendisini o yapan bir cevheresel sureti vardır; bu cevheresel surete nitelik, nicelik ve yer kategorisinden yetkinlikler ilişir. Böylece her bir cisim bu suretler yönünden soğuk ve sıcak, suretle birlikte olan maddesi yönünden de kuruluk ve yaşlılıkla, doğal nicelikten bir miktarla, doğal hareket ve doğal durağanlıkla özelleşir. Dolayısıyla bu suretten o cismin özüne kuvvetler yayılır ki bunların bazıları edilgin olana kıyasla ona aittir, doğal sıcaklık ve soğukluk gibi; bazıları için fail olana kıyasla ona aittir, doğal kuruluk ve yaşlılık gibi; bazıları da onu kuşatan cisimlere kıyasla olur, doğal hareket ve durağanlık gibi.

Doğası üzere olduğu ve engellenmediği durumda suyun (aşağı doğru) akması gibi, doğası üzere olduğunda ve bir engelle engellenmediğinde suyun cevherinden soğukluk taşar. Bu niteliği bazen bir zorlayıcı ile kaybeder ve ısınır. Kendisinde yabancı bir meyil doğuran yukarıya doğru bir zorlayıcı ile onun (aşağıya doğru) hareketini kaybetmesi gibi.

Yine suyun, ısındığında ısınmadan dolayı yükselmesi ya da toprağın parçaları ısındığında ısınmadan dolayı yükselmesi gibi, ısınma yukarıya doğru bir meyil ortaya çıkarır. Bundan dolayı, sıcaklık doğadan kaynaklandığında bu meyil de doğadan kaynaklanır. Bu, şayet doğru kabul edilirse, gösterir ki suyun yükselmesi veya toprağın parçalarının yükselmesi ısınmalarından dolayı olup, yükselen ateşin onlara karışmasından dolayı değildir. Bunu başka bir bilim dalında izah edeceğiz. Burada bu hususta zikrettiklerimizi ilke olarak değil örnek kabilinden zikrettik.

Şayet duyularla algılanan soğukluk su olmaklığın sureti olsaydı, su olmaklık kaynamakla suretini kaybederdi; hâlbuki durum böyle değildir. Aksine o kaynama anında da sudur. Aynı şekilde, şayet duyularla algılanan yaşlılık suyun sureti olsaydı, donuk olanın su doğasından ve suretinden çıkmış olması veya başka bir ana element ya da bileşik olması gerekirdi. Hâlbuki o bunlardan hiç biri değildir. Şayet bilfiil meyil suyun sureti olsaydı, yukarı doğru yönelen su yönelme ayrıldığına meyili bitmiş olur ve bu durumda ya su olmaklık suretini kaybederdi, ya da onda her biri bilfiil olan yükselen ve alçalan iki meyil bir arada olurdu.

Yukarıda geçenlerden açıldığa kavuştu ki doğa bu meyil olmayıp aksine bu meylin ilkesidir. Aynı şekilde bilmelisin ki doğa, zikredilen nitelik olmayıp aksine onun ilkesidir. Doğanın sadece mekânsal hareketin ve ondaki durağanlığın ilkesi olmayıp doğa ile olan bütün hareketlerin ve durağanlıkların ilkesi olduğunu daha önce öğrendin. Aynı şekilde bilmelisin ki suyu bu niteliğe değiştiren ve bunu onda koruyan suyun doğasıdır. Bu doğaya ismi olmadığı için kendisinden ortaya çıkan fiilden dolayı istiare yoluyla isim verilir ve bazen ağırlık olarak, bazen soğukluk ve yaşlılık olarak isimlendirilir. Ondaki çıkan aşağı doğru meyil göz önüne alındığında ağırlık olarak isimlendirilir ve o ağırlığın ilkesi olur. Ondaki çıkan nitelik göz önünde bulundurulduğunda soğuk olarak isimlendirilir ve o soğukluğun ilkesidir. Bu insandaki bir kuvvetin düşünme ve gülme olarak isimlendirilmesi gibidir. Hâlbuki bu özellik düşünme ve gülmenin ilkesidir.

Bu öncülleri sunduktan sonra biz deriz ki: Suyun doğası karışımında korunmuştur. Nitelikler ise tamamen ortadan kalkmayıp eksilmiştir. Bu miktar, dönüşümde karışımın gerektirdiği miktardır. Bu durumda her tür unsur için olan yetkinlikler, bilfiil yok olandır (madum), yakın kuvvet olarak ise var olandır. Işık üzerinde ateş kuvveti olup su kuvveti olmaması gibi. Unsurlar mutlak olarak halleri üzere var olmayıp oldukları hal üzere konulmamışlardır. Yine ne tamamen bozulmuş uğrar ne de kısmen bozulmuş uğrarlar. Dolayısıyla her bir ana element; türü yönünden, örneğin su olması bakımından, bir sıfatla doğal bir cisim olur; ikinci yetkinliği yönünden de, örneğin bilfiil soğuk olması bakımından, tam olarak âlemin asıl unsurlarından (rükün) bir unsur olur; karışımla azalması yönünden de bileşikte bir ana element (ustukus) olur. Parçalar daha da küçüldükçe mizaca/karışıma daha yakın olurlar. Çünkü her biri edilgiye diğerinden çok daha boyun eğer ve her biri diğerine etki etmeye daha yakın olur. Bu nedenle yapışkan olmadıkça rutubet en kolay karışan olmaz. Çünkü yapışkanlık ayrışması ve bölünmesi en zor olandır. Büyükle büyük arasında etkileşimin/edilginin gerçekleşmesi ise, küçük hakkında dediklerimizin aksine en zor olan şeylerdendir. Büyükle küçüğün beraberliği ise küçüğün bozulmuş uğrattır, (büyük) onunla karışmaz. Belki küçük büyükte duyuların idrak edemediği bir miktarda etkide bulunur, böylece (küçüğün) ona karıştığı söylenir. İksir iddiasında bulunanların yaptığı gibi. Şöyle ki bunlar çok miktardaki bakırı az miktardaki tozlaştırılmış kurşunla ve buharlaşmış zırnıkla beyazlatırlar. Bunlar bakırda ansızın bir fiilde bulunurlar ve sanki ona karışırlar.

KARIŞIM KONUSUNDA YENİ ORTAYA ÇIKMIŞ BİR GÖRÜŞÜN İPTALİ

Fakat bize yakın bir zamanda bir grup, bilinmeyen ilginç bir görüş icat etti. Onlar dediler ki; yalın olanlar karışıp bazısı bazısında etkileşimde bulunduğunda, bu (durum) onları suretlerinden sıyrılmaya götürür. Bu nedenle de onlardan her hangi birinin özel bir sureti olmaz, bu durumda da onlar her hangi bir surete bürünür, böylece onların tek bir heyulası ve tek bir sureti olur.

Onlardan bazıları bu sureti (yalınların) suretleri arasında orta ve koruyucu bir durum kabul ettiler ve karışanın bununla bileşikler için olan türsel sureti kabul etmeye hazır hale geldiğini düşündüler. Onlardan bir kısmı ise bu sureti türsel suret olan bir suret ve karışımı da suret değil, ona ilişen bir durum kabul etti.

Şayet bu görüş doğru olsaydı, kendisine ateş musallat olan bileşikte ateş benzer bir fiil yapardı. Bu durumda su zerresini, ateş üzerinde duramayan buharlaşan damlacık ve damlamayan topraksal madde olarak birbirinden süzgeçle ayıramazdık. Çünkü şayet onun her bir parçası diğeri gibi olur ise, tamamında yatkinlik (istidat) eşit olurdu; şayet farklı olursa farklılık belki şiddet ve zayıflıkta olur, bu durumda da bazı parçalar daha hızlı bir yatkinliğe, bazıları ise daha yavaş bir yatkinliğe sahip olur. Bununla birlikte, orada olan her şey tek bir surete bürünmüş olup aralarında ayırt edilme yoktur. Hâlbuki ayırt edilmenin olması gerekir. Bu ayırt edilme de ya arazi durumlar ya da cevheresel suretlerden başka bir şeyle olamaz.

Eğer arazî durumlarla ise, bu durumda ya şeyin doğasının gerektirdiği arazlardan olur ya da dışarıdan gelen arazlardan olur. Şeyin doğasının gerektirdiği arazlardan olursa, farklı arazların gerektirdiği doğalar farklıdır. Eğer dışarıdan gelen arazlardan olursa, örnek olarak topraksal parçalar bu bileşimin her bir benzerinde karıştığında bu, arız olanın benzerinin sürekli olarak dışarıdan ona arız olmasını gerektirir veya gerektirmez. Eğer gerektirirse, bu durumda, karışım anında onda, başkasında bulunmayan kabul yatkinliği özelliğinin bulunması veya onu koruma yatkinliği özelliğinin bulunması gerekir. Bu yatkinlik ya cevheresel bir durum olur ve cevher ayırt edilir. Bu durumda yalın olanlar bileşiklerden cevherleriyle ayırt edilirler; ya da arazî bir durum olur ki bu durumda söz tekrar başa döner.

Şayet, örnek olarak, topraksal parçalar o bileşimin benzeri her bir bileşimde bir araya geldiğinde dışarıdan (bir şeyin ona arız olmasını) gerektirmezse, bu bazısında raslantısal olur. Böyle olursa da o birleşme benzerinde tamamı değil de çok azı bu ayrışanın farklı olmasını gerektirirdi. Yine etlerde tamamı damlayan veya tamamı çökelip de damlamayan bir tür et bulunması mümkün olurdu. Aynı şekilde çözülmenin hayvanlar ve bitkilerde bir maddenin yok olup diğeri bir maddenin baki kalmasını, yani çözülen yaşlığın yok olup kuruluşun baki kalmasını, belirler olmamasını gerektirirdi.

Sonra bu unsurlar birleştğinde cevheresel suretlerini ortadan kaldıranın ne olduğuna bakalım. Bu durumda ya, örneğin ateşin ondaki toprak suretini veya onun dışındaki bir şeyin (toprak suretini) ortadan kaldırdığı zannedilir ki bu şeyin özelliği birleştğinde/bir araya geldiğinde onun suretini ortadan kaldırmak olur. Şayet ateş toprak suretini ortadan kaldırırsa, ya ateşselliği var olduğunda toprak suretini ortadan kaldırır ya da ateşselliği yok olduğunda onu ortadan kaldırır.

Ateş yok olduğunda (toprak suretini) ortadan kaldırmışsa, onun toprak suretini ortadan kaldırması ya ateşselliğin yok olmasından sonra olur ya da ateşselliğin yok olmasıyla beraber olur. Bu konumda ateşselliğinin yok olması da yine toprak sebebiyle olur. Bu durumda onunla ilgili söz aynı olur. Zikrettiğimiz neticesi ateşsellik ve toprak olmaklık yok olduğunda her biri diğeri suretini ortadan kaldırmış olur ki bu imkânsızdır. Ya da dışarıdan bir şey, birleştiklerinde bunlardan her birinin suretini ortadan kaldırır. Toprak varken veya toprak yokken, örnek olarak ateş olmaklık suretini ortadan kaldırıp başka bir sureti toprağa vermeye ihtiyaç duyuluyorsa, toprak bu yardıma dâhil olmuş olur ve söz yine başa döner. Şayet ihtiyaç duymazsa ateşsellik suretini ortadan kaldırıp başka bir suret vermede karışıma ihtiyaç olmaz, aksine karışım olmaksızın yalın olandan oluşan şeyler meydana gelir.

Dönüşüme gelince, orada buna benzer açıklamalara ihtiyaç yoktur. Nitekim örnek olarak ateş toprağın maddesinin ısınmasının nedeni olduğunda bilfiil ateş olarak neden olur ve azalsa da kendisinde var olan bir sıcaklıkla ısıtır. Çünkü o da aynı şekilde maddesiyle bilfiil topraktan soğukluk kabul eder. Bu durumda da bir özelliğiyle fail olurken, madde ile de edilgin (münfail) olur ve

maddede fiilini yaparken bu özellik mevcut olurken, madde etkilenirken de bu özellik mevcut olur, dolayısıyla burada bu şüphe ortaya çıkmaz.

Fakat bu görüş sahiplerinin seçip ifade ettikleri görüşe götüren şüphenin ortaya çıkmasına neden olan problemli durumlardan biri şudur: Karışım yalın olanların cevherlerini değiştirmiyorsa da yetkinliklerini değiştiriyordun Bu durumda onda ateş var olmakla beraber biraz zayıflamıştır; su var olmakla beraber biraz ısınmıştır. Sonra (yalın) karışım yalınların suretlerine ilave suretler elde eder ve bu suretler telif, biçim ve sayılar gibi (cismin) bütününe ait suretlerinden olmaz. Çünkü örnek olarak mıknaş olmaklık ve et olmaklık sayıların her birinin veya miktarların her birinin birleşme durumuyla oluşan suretler değildir ki bütün için olan önce bütünün her bir parçası için olsun. Böyle olunca bu suretler her bir parçada gerçekleşir ve bileşikteki ana elementlerden var olan parça -ki bu dönüşmüş olup bozulmamış olan ateştiret olmaklık suretine bürünür. Bu durumda kendisine dönüşümden bir tür âr:z olan ateşin özünde özelliği et olmak olur.

Yalınlardan her birinin hali de böyledir; duyularla idrak edilebilir nitelikten bir tür, yaşlık ve kuruluk arasındaki ve sıcaklık ve soğukluk arasındaki sınırlardan orta bir sınır, unsursal cisimleri et olmaklığa hazırlar, onların suretleri de onu bundan engellemezler. Toprak suretinin dumanlaşan parçadan yükselen sıcaklığı engellememesi gibi. Bu durumda yalınların özelliği, bileşmeyip sadece dönüştüklerinde de bu türlerin suretlerini kabul etmek olur. Bu durumda da ne bileşmeye (terkib) ne de karışıma (mizaç) ihtiyaç olur.

Bu durumda deriz ki; ilkinde gelince; bu şüphenin bu iki görüşten birine arız olması diğerine arız olmasından daha öncelikli değildir. Ortaya atılan bu görüş taraftarı da, aralarında fiil ve infialin/edilginin vuku bulması nedeniyle bileşimdeki suretin gerçekleşmesinde unsurların birleşmesini şart görüyorlar. Buna göre, önce ona niteliklerinde fiil ve infial arız olur, sonra da ona bir suretten sıyrılıp diğer bir surete bürünme arız olur. Bu böyle olmasaydı onların bileşmesinde bir fayda olmazdı. Bileştiklerinde ise aralarında niteliklerinde artma ve eksilme bakımından bir değişme vuku bulur ki bu (değişim) karışım (mizaç) olan bir durum üzere karar kılar. Sonra kendisi için karışım sayılan başka bir suret ortaya çıkar. Çünkü karışımından sonra gerçekleştiği zannedilen ancak tekil olur. Nasıl olursa olsun, bu niteliğindeki bir dönüşümden dolayıdır. Bundan dolayı bu dönüşüm ondan tekil olana ârız olduğunda yine teldi olanın kendi başına da bu sureti kabul etmesi gerekir. Ya da, bu dönüşümde onun parçaları küçülene kadar dönüşüm (sürdüğü için), eğer özel bir konumda ancak faillik ve edilgenlik bir birine yakın oldukları için ve o suretin ancak bu yakınlıkla korunması mümkün olduğu için ve sureti onu koruyamadığı maddeye yerleşmediği için veya da bunun dışında neden ve gerekçelerle söz konusu tekil o (sureti) kabul etmez. Bu her iki guruba da müşterek bir cevaptır.

Maddeyi bileşiklik suretini kabule hazırlamada karışımından kendisine ihtiyaç duyulan sınırların olması, ancak karışımla elde edilip kalıcı olabilmesine rağmen, bileşimlerde yalınların varlığının durumu düşünülmelidir. Öyle ki bu eskilerin açıklamada sorun yaşadığı bir husustur. Bazıları ateşi ateş ve suyu su yapan suretleri bu yetkinliklerden ayırt edememekteydiler.

Bunlar sorgulanıp kendilerine şöyle denilmiştir: Tanımlandığında su soğuk ve yaştır sözününüzün anlamı nedir? Sonra su bilfiil olarak mı yoksa bilkuvve olarak mı soğuktur? Onlar (bu sorulara karşın) diyorlar ki biz bununla bilfiil değil, bilkuvve soğuğu kast ediyoruz. Bu durumda onların suyun tanımında soğuğu almaları su olmaklıkta suya soğutma özelliği veren bir anlamın varlığına yönelik olup, onun soğutup kendisinin soğumaması imkânsızdır. Bu durumda suyun tanımında alınan şey su ve onun yakınında olanlar için kendisinden bilfiil soğutma ortaya çıkan kuvvet olur. Bu kuvvetin bilfiil soğuğa karşı durumu, ateş kuvvetinin bilfiil soğuğa karşı durumu gibi değildir. Bunun nedeni, ateşin bu kuvvete sahip olabilmek için suretinin maddeden sıyrılıp başka bir surete bürünmeye ihtiyaç duymasıdır.

Suya gelince; ondaki bu kuvvet fiile yakın olup, ondan fiilin ortaya çıkması için sadece engelin ortadan kalkmasına ihtiyaç duyar. Bu kuvvet heyulanın kuvveti değildir, aksine heyula üzerine ilave edilmiş surettir ve sudaki soğuğun ve onun aracılığı ile ondan etkilenenin failidir.

Onlar karışım ile unsurların şiddetleri azalır ve bilkuvve ne iseler o olurlar dediklerinde bu yakın kuvveti kast ederler. Bu yakın kuvvet onlardan her birinin tanımının ayrımı olup, bir şeyin tanımının ayrımı baki kaldıkça kaçınılmaz olarak sureti bozuluşa uğramaz. Onlar bunu açıklamada ittifak etmeseler de bir açıdan buna işaret ediyorlar.

Sonra bu karışım çeşit çeşittir: Ya yalınlardan sıcak olan, soğuk olanın sıcak olanı soğuttuğu miktarda soğuğu ısıtır ve böylece soğuk ve sıcak şiddetleri arasında orta bir durum ortaya çıkar. Aynı şekilde yaşlık ve kuruluk şiddeti arasında da (aynı durum ortaya çıkar). Bu karışım mutlak dengeli/mutedil olarak isimlendirilir.

Sıcak ve soğuk arasında denge olup yaşlık ve kuruluk arasında olmazsa, dahası yaşlık baskın olursa buna yaş karışım, ya da kuruluk galip gelirse buna kuru karışım denir. Durum aksi olursa; yaşlık ve

kuruluk arasında denge olup da sıcaklık ve soğukluk arasında olmazsa, dahası sıcak veya soğuk baskın olursa, buna da sıcak karışım veya soğuk karışım denir.

Bu karışımlar yalın olarak dengenin dışına çıkmış olurlar. Bu da fiil ve infialin zıt taraflardan birinin baskınlığında ve diğer iki tarafın dengesinde karar kılmasıyla olur. Bunun karşısında dört tane de başka bileşik vardır. Bu da bir birine zıt olanlardan iki taraf arasında dengenin gerçekleşmeyip, karar kılmanın iki galipte gerçekleşmesiyle olur. Bu durumda da sıcak-kuru, soğuk-kuru, sıcak-yaş, soğuk-yaş ortaya çıkar. Böylece karışımların sayısı dokuz olur: Bir mutedil, dört yalın ve dört bileşik. Oluş ve dönüşüm ve bunlara ilişkinlerle ilgili sözümüzü söyleyip bütün bunlardan azade olduğumuza göre şimdi büyüme hakkında konuşmamız uygun olur.

SEKİZİNCİ FASIL

BÜYÜME HAKKINDA

Büyümeye gelince; o her artmayla değil, ancak bir tür artmayla olur. Nitekim su gibi yoğunlaşmış olan şey havaya dönüşüp hacmi arttığında, bozuluşa uğrar ve hacmiyle beraber başka bir şey ortaya çıkar. Böylece su büyümeye has olan artma hareketiyle nitelendirilemez. Yine hararete dönüşürken suyun genişlediğinde su olarak kalmasında olduğu gibi, şayet nitelenen şey baki kalır dışarıdan ona bir ilave olmazsa da durum bu şekildedir (büyüme olarak isimlendirilmez). Yine eklenen her artışta da durum bu şekildedir. Çünkü cisme cisim yapıştırıldığında veya su üzerine su arttırıldığında ve onlara ilave edilenlerden her biri durağan olup başka bir şeye dönüşmediklerinde, onda bir artış yapılmış olur, ancak bu büyüme hareketi olmaz. Aksine tür olarak baki olan şeyin tamamının artmayla kendisine giren şeyde hareket etmesi gerekir. Bu şekilde olan her şey de (büyüme) değildir. Çünkü büyüme çağında olan biri zayıfladığı gibi, yaşlı da büyümenin durmasından sonra semizleşir. Semizlik artışı büyüme olmadığı gibi zayıflık eksikliği de solup gitme değildir. Aksine bu artmanın gelişmenin yetkinliğine götüren bir uyum üzere devamlı olması gerekir. Böylece alınan şey bozulup onu alan şeyin şekline dönüşür, onu alan şey de gelişmenin yetkinliğine yönelik olarak her yönden büyür.

Böylece bu alınan şeyin onu alanın cisminde oluşturduğu aralıklara nüfuz ederek ona dâhil olması ve alan şeyin şahsında türün baki kalarak bunu (artışı) türüne uygun bir oran üzere etrafına dağıtması gerekir. Şayet onun nüfuzu boşluğa olsaydı, cisim artmak için kendisindeki boş boyudan doldurmaya ihtiyaç duymaz, aksine boyutlar boş olsun veya olmasın onun hacmi aynı olurdu.

Bu hareket bitki ve hayvanlardan kendisiyle hareket edene sıcaklık yönünden nispet edilen bir harekettir. Çünkü hayvan ve bitkinin de varlığı nefis ve bedenden oluşur. Arız olan ilk şey bedene arız olur, bedene de miktarı yönünden arız olur. İşte cisimlik suretini taşıyan büyüyen heyula burada, o heyula için olan miktar şurada, o miktarı kaplayan yaratıcı şekil ise oradadır. Heyula sürekli değişim halindedir, dolayısıyla durumuna göre şekil alır. Onun kendisinde bulunan her bir ezeliye çözülmekten kaçınarak ona karşı çıktığının zannedilmesi uzak (ihtimal) değildir. Bu durumda bir şahısta her hangi bir vakitte ilk gruptan farklı bir madde grubu ortaya çıkar. Bu durumda da (cismin) maddesi sabit ve baki değildir ki büyüme ve artma öncelikli olarak ona nisbet edilsin.

Buradan (anlaşılan) büyümenin sadece tek bir maddeye nispet edilmemesinin uzak görülemeyeceğidir. Çünkü madde sonsuza dek baki kalsa da aynıyla tek bir madde olduğu için büyüyor değildir. Zira o büyüme sebebiyle daha büyük hale gelmeyip aksine daha büyük hale gelen onun (maddenin) ve artışın toplamıdır. O artıştan önce bulunduğu miktar üzere artışla beraber olur. Artan şey ise başka bir şey olup, o da bu toplamdır. Toplam olması bakımından bu toplam şimdi asıl olana bir ilave yapılmasıyla ortaya çıkmıştır. Dolayısıyla ne madde, ne de artış büyüyendir.

Yine her iki durumda da maddede taşman miktarın hükmü bu hükümdür. Yine tuğladan oluşmuş yapıdan tuğlaların tamamı yer değiştirinceye kadar tek tek tuğlalar söküldüğünde, bu özünde sayı olarak ilk binanın aynıını oluştururken, sayı bakımından bir olmakla beraber şekil ve suret bir maddeden başka bir maddeye değişinceye kadar suretin maddenin değişimini koruduğunun zannedilmesi yanlış olur. Bu imkânsızdır. Aksine bu, taşıyıcısının çözülmesiyle beraber yapının ilk suretinin ortadan kalkması ve ilkine benzer bir suretin ortaya çıkmasıyla tamam olur. Bu daha önce açıkladığımız bir şeydir.

Yine maddenin bir kısmı değiştiğinde, suretin aynı kalmadığının bilinmesi gerekir. Onların dediklerine de iltifat edilmez ki bu da maddeden bazısında baki kalan suretin, suretin parçası olduğudur. Yemin olsun ki o ancak benzeri hakkında söz söylemediğimiz bir cihetten ortaya çıkar. Suretlerden diğer bazıları ise yenilenen maddede olup aynıyla ilki değildir. Bildiğin gibi değişen

maddenin tamamında bu, ilkinin benzeridir. Bu konumda tamamın sureti geri kalanın ve ortaya çıkanın tamamı olup, geri kalan toplam olmayınca, geri kalan suret de bütün olarak kalan toplam olduğundan, suret büyümede baki kalmaz. Bu nedenle bizim bu şüpheden kurtulmayı (yolu) talep etmemiz gerekir.

Buna göre biz deriz ki; bitki ve hayvan türlerinde maddenin tamamının asla değişmediğini, maddenin tamamının çözülmediğini, aksine ilk etapta çözülebilir seyrek (latif) şeylerin onlardan çözüldüğünü ve bunun karşılığının uzadığını bilmemiz gerekir. Yoğun şeyler çözülsün de son etapta çözülür. Ondan az bir şey çözülür ve zorunlu suret ve kuvvetleri koruyan şey bütünde sürekli olarak baki kalır. Şayet nefis varlığı için maddeye muhtaçsa veya ilk fiilleri için maddeye muhtaçsa, ona bir şey eklendiğinde (o şey) ona dönüşür, maddede ve maddeyle kaim olan ilk koruyucu kuvvetin yetkinliğinde artar.

Böylece sanki o kuvvetin yetkinliğinde hem önceden kalan bir şey ve hem de buna ilave edilmiş bir şey olur. Veya suret ve kuvvet bu önceden var olan şey olur ve ona yetkinlikleri ilave edilmiş olur. Bu durumda toplam önceden var olan olmayıp, kuvvetlerden oluşmuş olur ve ilk olan ortadan kalkmayıp ona kendisiyle daha yetkin olduğu bir şey ilave edilmiş olur.

Şayet madde değişseydi, yara izleri ve benler de değişirdi. Kişide maddesinden geriye kalan kendisiyle ille asli suretini koruduğudur. Tamamıyla değişmeyen maddede kaim olan suretler ise türün suretidir. Türün suretinin ikinci yetkinlikleri olan kuvvetlere ise artış ve miktarlar ilave edilir. Maddenin korunan ilk kısmı geriye kalan korunmuş kısım olur ve ona artış ilave edilir. Bu sonradan olmasıyla kıvam ve sağlamlıkta ilkinden ayrılır. Böylece o da ilk maddeden önce çözülmeye maruz kalır.

Şekil ve yapı ise türsel surete zorunlu olarak arız olan veya zorunlu olmayarak arız olan şeyler cümlesindendir. Büyüme olan bu hareketten geriye kalan şey türsel surettir. Artan ise ilk etapta miktar, sonra da bu miktardan dolayı olan şekilsel ve yapısal surettir. Çünkü o daha fazla olur. Şekilsel tek bir suret özü itibarıyla daha küçük ve daha büyük olur. Zira o daha eksilt olan miktarda daha küçük, daha fazla miktarda ise daha büyük olur. Miktar da aynı şekilde ilk olarak eksik olup sonra ona büyüten bir gıda eklendiğinde büyük olmaz. Çünkü o iki miktarın toplamıdır, ilave edilenin kendisi de daha büyük değildir, aksine olduğu gibi kalmaktadır. Daha büyük olan toplamdır. Kendisi için bu şekil olduğunda bu maddeye sahip olan şeye gelince, o bu şeyin türü olup, farklılaşmadan olduğu gibi baki kalır. Maddesine ilave yapılar artan şey de o olup, o büyümek. Çünkü hacimdeki büyüme ve artma, miktar olmayan doğal suretlerin benzerine arız olduğu şeylerden olmadığı gibi miktarın zati arazlarından biri de değildir. Miktarın kendisi de büyümek. Çünkü o olduğu gibi kalır ve artma onu daha büyük kılmayıp aksine toplamı onunla beraber büyük hale getirir.

Şekilsel surete gelince, işte büyüyen budur. Yani suretin her bir parçası olduğundan daha büyüle olur, hâlbuki ne madde ne de miktar böyledir. İlk olarak hareket eden türdür. Onun hareketi ise madde ve büyüyen miktar vasıtasıyla şekilsel suret ve yapıdadır. Dolayısıyla büyüyen türdür, yani maddesi ve onun miktarı sebebiyle yapısının miktarında artan odur.

Büyümenin durumunun bu şekilde anlaşılması gerekir. Büyüten ise gıdadır. O hem gıda hem büyütendir. O bilkuvve bir şeye benzeyip çözüldüğü şeyin yerine kaim olması açısından gıdadır; kendisinde büyüyenin miktarını artıran bir miktar bulunması açısından büyütendir. Gıda, dönüşüm ile türüne çözüldüğü şeyin yerine kaim olur. Ona gıda denir, bilkuvve buğday gibi addedilir. Sadece yapışkan ve bileşken olmayana ihtiyaç duymadığında ona gıda denir. Onun için nitelikte benzerlik gerçekleşmiştir. Ona gıda denir, (çünkü) o besleyip et olmuştur. Gıdanın gıda olmak açısından faydası çözülmek yerine benzeyip yapışmak ve büyütmeyle gerçekleşir. Cüzam maddesi gibi şayet benzemezse, durumunun yetkinliğindeki bir gıda olmaz. Benzer de yapışmazsa, durumunun yetkinliğinde faydalı olan bilfiil gıda olmaz. Bu nedenle doğal gıda olarak besleyebilmesi için hem benzeyip hem de yapışması gerekir.

İlk gıda, yani bilkuvve benzerlik, kaçınılmaz olarak cevherdir. Çünkü cevher olmayanın bilkuvve cevher olması mümkün değildir. Cevher olanın da doğal bir miktarının olması gerekir, aksi takdirde ondan doğal cisim oluşmaz. Bilkuvve benzer olduğunda da ya bilfiil veya bilkuvve olmalıdır.

Şayet bilkuvve olursa bu mücerret heyuladır ve onun varlığı ancak cisimsel bir suretle birlikte olmakla mümkün olur. Bu durumda o cisimsel bir suretle birlikte olur. O cisimsel suret de bu sureti kabul ederken ortadan kalkar. Bu suretin başkasının değil de onun cisimsel sureti olduğunu izah için sözü uzatmıyoruz. Aksi takdirde tek bir surette bu heyula ile birlikte başka bir heyula olurdu ve bir cisimde iki cisim olurdu ki durum böyle değildir.

Anlayış sahipleri için buna gerek yoktur. Aksine bizim şunu bilmemiz yeterli olur: Bu heyulaya bundan önce bir cisimsel suret bitiştiğinde, bu durumda onda cisimsellik daha önceden mevcut olmuş olur ve bilkuvve benzer olan bilfiil cisim olur. Bu cismin külli genel olması mümkün değildir. Çünkü onun sadece vehimde varlığı vardır. Aksine bu bir tür bireysel cisimdir. Her bir bireysel cismin gıdası ve gıdanın çözülmemesinin ilkesi besleyende mevcuttur. Çünkü benzeten kuvvet ve büyümenin ilkesi olan kuvvet onda vardır, bu da niceliğindeki artan şeyin büyüyene eklenmesidir ki bu da aynı şekilde büyüyende

gerçekleşmektedir. Fakat besinin niceliği beslenenin niceliğinin daha büyük olduğu bir şey olur. Bu da aynı şekilde büyümenin başlangıcı/ilkesi olup besinde bulunur.

Büyümenin kendisiyle olduğu şey bazen dönüştürücü olabilir. Bu şu şekilde olabilir: Benzetici olan kuvvet cevherinde ve niteliğinde kendisine benzetmesini tamamlayamayabilir. Ya da vücuda ilk girdiğinde bedene etki eder, sonra da beden ona üstün gelir ve ona etkide bulunur. Sonra da kuvveti azaldıktan sonra onu besleyene uygun hale gelir. Sarmaşık gibi. O büyüene hem gıda verir, hem de onu ısıtır. Bilfiil artıran, bilfiil benzerdir. Beslenmeden sonra artıran bilkuvve benzere dönüşmez; ya zıt olur ya da orta bir yerde olur. Bazen de zıt olmaz. Mesela buğday kana zıt değildir. O ancak buğday olma mahiyeti yoluyla gıdadır. Sadece sıcak ve soğuk olması yoluyla değil. Beslediğinde artan bir miktar olması açısından verdiğinde artıran ve büyüten gıdanın durumuyla ilgili söylememiz gereken konusunda bu kadarı yeterli olsun. Şimdi ana elementler ve onların sayıları hakkındaki görüşün açıklamasına geçebiliriz.

DOKUZUNCU FASIL

ANA ELEMENTLERİN SAYISININ AÇIKLANMASI

Ana elementin tek olmasının doğru olmadığına dair sözümüz daha önce geçti. Nasıl böyle olur ki! Özünde ateş olanın su, su olanın ateş, toprak olanın hava veya hava olanın toprak olmasının imkânsız olduğunu öğrendin. Bu nasıl böyle olur! İşte burada rastlantısal suretten ortaya çıkmayıp, aksine farklı suretlerden ortaya çıkan zıt güçlerdeki fiil ve edilgi vardır. Farklı suretler farklı türler oluşturmayı gerektirir. Bir suretin diğerine bir üstünlüğü yoktur ki, diğerlerinin değil de onun unsurla bileşimi özelleştirmeye ana madde kılınsın.

Bu durum kesin olarak açıklığa kavuşmuş hususlardansa, ana elementin tek olmadığı da kesin olarak açıklığa kavuşmuştur. Öyleyse (ana element) çoktur. Onun sonsuz olarak çok olmadığı da bilinmektedir. Bu durumda ana elementler sonlu bir sayıda olmalıdır. Onların kendi aralarında kendilerinden fiil ve edilginin/infialin ortaya çıktığı suret sahibi olması gerekir ki, böylece karışım yoluyla bileşiklerin kendilerinden oluştuğu ana elementler oluşsun ve onların suretlerinden ortaya çıkan nitelikler, etkileşimli niteliklerin en öce geleni olsun. Onların bu duyulur cisimlerin ana elementleri olup vehmi cisimlerin ana elementleri olmamaları nedeniyle de onlarda özelleşen niteliklerin duyulur nitelikler olması gerekir. Hissedenin özelliği de orada fiili ile hissetmesidir.

Duyulur nitelikler duyuların sınıflandırılmasına göre tasnif edilmiştir. Fakat renkler gibi görme duyusuna ya da sesler gibi işitme duyusuna ve ya kokular gibi koklama duyusuna ve ya da, tatlar gibi tatma duyusuna has kılman nitelikler ne bu unsursal cisimlerdeki ilk niteliklerdirler ne de onlardaki ortak (niteliklerdir). Çünkü bileşiklerin kendileri uçlarından ve araçlarından yoksun bir şekilde var olur. Birleşiklerde nitelikler etkileşimden sonra ortaya çıkar. Bu sonuca sınavi tümevarım ile ulaşılmıştır.

Dokunulur niteliklere gelince; doğrusal hareketli cisimlerden bir cisim onlardan ve onların aracılıklarından azade değildir. Onlardan var olan her bir cisimde mutlaka ona zıt olanın taraflarından bir tarafı veya onun zıddı mevcut olup, o bunu veya zıddını kabul eder. Dolayısıyla ilk cisimlerden ilk ayrımların tadar, kokular ve renklerden değil de, bu niteliklerden meydana gelmiş olması gerekir.

Şekil, hafiflik, ağırlık ve daha sonra sayacağımız şeyler gibi dokunmayla öncelikli olarak hissedilmeyen sair nitelikleri önceleyen diğer niteliklere gelince; bunlar bizim araştırdığımız ayırt edici özellikleri ifade etmez. Şekle gelince; ondaki doğal olan, yalınlarının benzer olması nedeniyle ondan ayrılmaz. Farklı olsaydı dahi ona fiil ve edilginin vuku bulması uygun olmazdı. Zorlamalı olan ise bundan en uzak olandır.

Hafiflik ve ağırlığa gelince; bunların ana elementsel cisimler için ayırım ifade etmesi uygundur. Fakat ne bu ikisi ne de onlardan biri kendisiyle ana elementin ana element olduğu bir ayırımı ifade eder. Çünkü ana elementin kendisiyle ana element olduğu ayırım, karışımın kendisiyle tamam olduğu fiil ve edilginin gerçekleştiği ayırımdır. Bu ikisi niteliktedir. Çünkü ana element karışan için ana elementtir. Nitelik kategorisinde haidik ve ağırlıktan ortaya çıkan bir fiil ve infial/editilgi yoktur. Özde hafiflik ve ağırlık ise ancak mekânsal harekette edilgiyi gerektirir.

Burada daha önce söylediğimiz şu sözümüzü hatırlatmamız gerekir: Örnek olarak suyun su olması onun ana element olması değildir; onun ana element olması, onun âlemin bir parçası olması değildir. Onun âlemi oluşturmada bir oram vardır, bileşiği oluşturmada da bir oranı vardır. Onun su olmasından dolayı, engellenmedikçe doğasının ağır gelmesi, doğasının soğuk ve yaş olması gerekir;

âlemin bir parçası olması bakımından da onun için en faydalı olan doğal mekânında (hayyiz) gerçekleşen ağırlığının olmasıdır ki bu âlemin bir parçası olması anlamının gerçekleşmesine dair ona en yardımcı şey olur. Onun bileşiğin bir parçası ve ana element olması bakımından kendileriyle (doğal) konumuna ulaştığı ona ait ağırlık ve hafiflik, tam anlamıyla ona yardımcı olmaz. Aksine o ikisi ana elementin ana element olması anında ana elementten talep edilen menfaat için bir biriyle çelişen şey gibidirler. Onun için uygun olan doğal mekânından ayrılıp zıtlarının ağına ulaşmasıdır. Dahası sanki onun için uygun olan, su olduğunda kendilerinde fiil ve edilgiye bulunulabilen soğuk ve yaş olması, böylece karışımın bundan faydalanmasıdır. Şayet ateş olursa bunun zıddı olmasıdır ki bu da onun sıcak ve kuru olmasıdır. Onun ağır, bunun hafif olması karışımında ihtiyaç duyulan şey açısından faydasız veya faydaya zıt bir durumdur. Çünkü bunlar biraraya gelip birbirini gerektirmeyi değil, ayrılma ve uzaklaşmayı çağırır. Onların biraraya gelmede de gerçekleşen biraradalığa etkileri yoktur.

Aynı şekilde ağırlık ve hafiflik gibi fiil ve edilgiye uğramayan niteliklerden olan nitelikler de yalın cisimlerin kendileriyle ana element olması bakımından ana element olduğu ayrımlara dâhil olmaz. Sonra dokunmaya ait nitelikler farklı mertebelerdedirler. Hepsi aynı derecede olmayıp aksine bazıları bazısından daha öncedir. Şu sıralama hepsini kapsar ki bu da dokunulur niteliklerin sıcaklık, soğukluk, yaşlılık, kuruluk, saydamlık (letafet), kabalık (galaz), yapışkanlık (lüzuce), gevreklik (heşşe), kuruluk (cifaf), ıslaklık (belle), katılık (salabe), esneklik (leyyin), sertlik (huşune) ve yumuşaklık (melasse) olmasıdır.

'Saydam' iki anlama gelir: İlki kıvamın inceliği, diğeri ise çok küçük parçalara ayrılmayı kabul etme. Kabalık bu ikisine karşılık gelir. Genleşme de saydam olana bu ilk anlamda benzer görünüyor, ancak genleşme, her ne kadar ona tabi olup saydamlık gerektirme (melzum) delaletiyle ona delalet etse de, saydamlık üzerine ilave bir anlam gerektirir. Genleşme ise ona zımnî delalet ile delalet eder. Bunun nedeni genleşmenin iki anlamda kullanılan bir isim olmasıdır.

Bunlardan ilki maddenin nicelikte incelererek yayılmasıdır. Bu anlam incelikte beraber hacim artışını içerir ve onda hacmi daha küçük olan diğer bir şeye veya kendisinden başkasına bir izafet olur. Diğeri havaya nispetle su gibidir. Başkası ise aşırı yoğunlaşıp aşırı derecede genleştiğinde tek bir su (tanenin) kendisine nispeti gibidir. Bu izafet olmasaydı ilki saydamlık ve incelik isminin anlamında olacaktı.

Genleşme cismin parçalarının cisimlerden daha saydam olanların doldurduğu bir aralığa doğru bir birinden uzaklaşmasına da denir. Bu durumda aralarındaki bütün bağlar kopmamış, aksine parçalar arasında sabit bir ilişki olmuş olur ve böylece parçalar tam anlamıyla bir birinden uzaklaşmamış olur. Bu durumla bu maksatla ilgilenilmemiştir. Fakat ilk anlamda saydam ve genleşmiş olanın -ki bunda tartışma vardır- ancak arazda fiil ve edilgiye faydası vardır. Bu ikisinin durumu hafiflik ve ağırlığın durumu gibi olup neredeyse o ikisini gerektirirler. Çünkü her ağır olan daha kaba/kalın ve daha yoğundur.

Yapışkanlığa gelince, o yalın olmayan karışım bir niteliktir. Çünkü yapışkan, arttırılan her hangi bir şekilde oluşturulması kolay olup ayrışması zor olan, aksine kopmadan uzayan şeydir. O aşırı derecede karışım ve kaynaşıma uygun kuru ve yaştan oluşur. Onun esnekliği kuruluştan, yapışkanlığı ise yaşlılığındandır. Sen toprak ve suyu alıp onu ufalayarak suda hamurlaştırarak karışım güçlenene kadar karıştırmaya çalıştığında, sana yapışkan bir cisim ortaya çıkar.

Bunun karşın olan gevreklik ise şekillenmesi zor, ayrışması kolay olandır. Bu da onda karışımın zayıflığıyla birlikte kuruluğun galip, yaşlılığın ise az olmasından dolayıdır. Islaklık ise bilindiği gibi onun sebebi başkasıyla karışan yaş cismin yaşlılığıdır. Burada cevherin yaşlılığı, ıslanmış ve (fazla ıslaklıktan) bozulmuş olma durumları vardır. Cevherin yaşlılığı, cismin yaşlılığının maddesiyle birlikte olmasıdır. Böylece (yaşlılığın) onda olması öncelikli bir oluş olur; su örneği gibi.

Islanmış ise kendisinden başka bir cismin yaşlılığı ile yaşlanandır. O cisim için bu yaşlılık önceliklidir. Fakat bu cisim ona yaklaştığında, o ıslanmış denir. Onun ıslanmış ismiyle özelleşmesi, bu isim görünüşüne atfedilmedikçe doğru olur. Bunun genelleme ile de söylenmesi doğru olur. Böylece 'ıslanmış', dışarıdan gelen bir yaşlılıkla irtibatlı her cisim olur. Fakat bozulmuş olan ancak dışarıdan gelen yaşlılığın onun içine işlemesiyle bozulmuş olur. İlk anlamda bozulmuş olan ıslanmış olanın bir türü gibi olup, ikinci anlamda ondan farklı olup ona dâhil değildir. Bazen kuru cisim yaş veya bozulmuş hale gelebilir. Yeşil bir daim yaşlılığı, ıslaklıktan bozulmuş, kuru, solmuş (dalın) yaşlılığına eşit değildir. Çünkü bunun cevheri kuru olup, buna dışarıdan bir yaşlılık işlemiştir, onun ise özünü kendiliğinden yaştır. Kurunun (yabis) nemlinin karşılığı olması gibi kup kuru (caf) da ıslağın karşılığıdır.

Katılık ve esneklik de karışım bir niteliklerdendir. Çünkü esnek olan içe doğru bükülmeyi kabul eder, onun konumundan intikal eden akıcı bir kıvamı yoktur, yapışkan uzanmayı da kabul etmez, onu oluşturan ve ayıran bir hız da yoktur. Onun içe doğru bükülmeyi kabul etmesi yaşlıktan, birbirine tutunması da kuruluştan kaynaklanır. Yumuşak olana gelince; bunun doğal olanı vardır, bir de kazanılmış olanı vardır. Onu girinti ve çıkıntılarla muhtelif parçaların ayrıştığı, fakat özetle konumun farklı olmadığı bir yüzeyin kuşatması gerektiğinden her yalın cisim için doğal olanı gereklidir. Yalın cisimler onunla farklılaşmaz

Fakat yumuşaklık bir başka açıdan da cisimlerin doğasında addedilir. Şöyle ki, cisimlerden her hangi bir ayırmada yumuşaması kolay olacak şekilde ayrılması kolay olan vardır. Dolayısıyla onda vuku bulan ayırmalar ya yumuşak, ya da yumuşak olana hareketi kolay olandır. Bu şeyin cevherinin yaşlığına eklenir. Özetle sertlik bunun mukabilidir. Yani kısaca sertlik ve yumuşaklık fiil ve infiale/edilgiye girmezler. Buna ilaveten, doğal olanla cisimler bir birinden farklılaşmaz. İnatçı (çabuk dönüşmeyen) ve uygun (çabuk dönüşen cisimler) kendilerindeki kuruluk ve yaşlığı takip ederler. Bu şeylerin çoğu yaşlık ve kuruluğa döner. Fakat yaşlık bazen ıslaklığa, bazen de niteliğe denir. Buradaki sözümüz niteliğin yaşlığıdır. Cevheri yaş cisimlerin bazısına bir durum eklenir ki bu da su için olduğu gibi ona cinsinden dokunanı yapıştırmak ve birlikteliği gerektirmektir. Bu durumda çoğunluk yaşlığın hakikatinin bu olduğunu zanneder. Fakat onlar cismin daha ince olduğunda kendisine dokunanı yapıştırmasının ve tutmasının daha az olduğunu, daha kalın olduğunda da daha çok ve şiddetli gerektirdiğini görüyorlar.

Saf berrak suya parmak batırıldığında ondan parmağa gereken miktar, katılmış bir suya veya yağa veya bala batırıldığında parmağa gerekli olandan azdır. Bu durumda bu özellikler cisme mutlak olarak yaş olan şey yönünden gerekmez. Aksi takdirde yaş olanlardan daha yaş ve daha ince olanın daha gerektirir ve yapıştırır olması gerekirdi. Aksine bu yaşlığa yaklaştığında yoğunluk ve katılık için gerekli olur ve yaşlık için terk ve bir arada tutma aczinin kolaylığı gibi, başkasıyla sınırlanma ve onunla şekillenme kolaylığı da devam eder. Tıpkı kuru için onu kabul etmede gecikmeye rağmen kendisine verilen şekil üzere sabit kalmasının gerekmesi gibi.

Şunun bilinmesi gerekir ki yaşlık, cismin ilk tür kabul edilirleri kendisiyle kabul ettiği nitelik, kuruluk ise cismin ikinci tür kabul edilirleri kendisiyle kabul ettiği niteliklerdir. Havanın yapışkan olmasa da yaş/nemli olması uzak görülemez. Çünkü yapışmak bir şeyin yaş olması dolayısıyla değil, kaim olması dolayısıyladır. Hava kalınlaşınca su olur ve bu da gereklilik ve yapışkanlık sıfatıyla olur.

Birincil dokunulur nitelikler şu dört niteliklerdir: Onlardan ikisi fail olup, bunlar da sıcaklık ve soğukluktur. Bunların fail oluşları, şöyle denilerek, fiili belirler; sıcaklık tıpkı ateşin yaptığı gibi, farklı olanların arasını ayırır, şeklen birbirine benzeyenleri bir araya getirir; soğukluk ise, suyun yaptığı gibi şeklen birbirine benzeyen ve benzemeyenleri bir araya getirir. Onlardan ikisi de münfail/edilgin olup, bunlar da yaşlık ve kuruluktur. Fakat onlar sadece edilginlikte ortaya çıkan edilginlerdir. Bu durumda yaşlık cismin kendisiyle kolayca sıkıştırılıp farklı şekle girebildiği ve o (şekli) kolayca terk edebildiği niteliklerdir. Kuruluk ise cismin kendisiyle sıkıştırılıp farklı şekle girebilmesinin ve o (şekli) terk etmesinin zor olduğu bir niteliklerdir. Bu nedenle iki yaş cisim birbirine dokunmayla kolayca birleşebilir ve ayrılmalrı ise kolayca bitişmelerinin tersine, sağlanmış temastan ayrılmalrı zor veya imkânsız olur. Kuru ise bunun zıddıdır.

Bu nedenle sıcak ve soğuk olanın her biri başkasında fiil meydana getirip ondan etkilense de bunlar fail, onlar münfail/edilgin olarak isimlendirilmez. Aynı şekilde yaş ve kurudan her biri başkasında fiil meydana getirip ondan etkilenir. Fakat sıcak ve soğuk olan yaş ve kuru olanla kıyaslandığında yaş ve kuru olan o ikisinde etki yapmazken onların yaş ve kuruda etki yaptığı görülür. Çözülme, katılma ve benzeri durumlardan bildiğimiz gibi, Bu dördü asıllardır. Bunlardan da dört düzgün çift bileşir. Böylece yalın cisimlerden bazısının doğasına sıcaklık ve kuruluk niteliği, bazısının doğasına sıcaklık ve nemlilik niteliği, bazısının doğasına soğukluk ve nemlilik niteliği, diğer bazısına da soğukluk ve kuruluk niteliği bağlanır.

Böylece şu ana elementler oluşur: Toprak, durumundan kuru yalın olduğu açık olan bir cisimdir. Onunla karılma sonucu her cisim kuru olur. Suyun durumundan onun yaş soğuk olduğu açıktır. Onunla karılma neticesinde başkası yaş soğuk olur. Havanın durumundan onun nemli yalın olduğu açıktır. Ateşin durumundan onun sıcak yalın olduğu açıktır. Fakat toprağın doğasında aynı zamanda soğukluk da vardır. Çünkü o doğasına terk edildiği ve güneşin veya başka bir sebebin ısıtması da ondan giderildiği zaman, ona dokunulduğunda soğuk bulunur. Yabancı bir sebeple ısınır, nasıl ısınmasın ki, ağırlık sıcaklığa uymaz. Kendisinde topraklığın baskın olduğu bütün cisimlerin bedenleri soğuktur.

Hava doğası üzere terk edildiği ve yükselen sıcaklık ondan gidip su doğasına dönen buharların ona karışması neticesinde soğumadıkça sıcaktır. Nasıl böyle olmaz ki? Suyun havaya dönüşmesi istendiğinde daha fazla ısıtılır. Isınma onda yerleşik hal alınca hava olur. Ateşe gelince o, şekilleri kolay kabul edici değildir, aksine o özüne has bir nitelikte olup bu (nitelik) de kurudur. Fakat havanın sıcaklığım, ateşin kuruluğunu, özellikle de ateşin kuruluğunu ispatlamak ve bu konudaki görüşe açıklık getirmek zordur. Bu konuya "mümkün" konusuyla tekrar geleceğiz.

Denilmiştir ki alevlenme ve kaynamadan her biri sıcaklığın aşırılığı, donma da soğukluğun aşırılığı olunca, donma soğuk ve yaş olanın özelliği, alevlenme ve kaynama da sıcak ve kuru olanın özelliği olur. Bu tam olarak anlayabildiğim bir söz değildir, belki benden başka biri bunun hakikatini ortaya koyar ve bu sözü anlar. Çünkü kaynama sıcaklığın aşırılığı olmayıp, olsa olsa aşırı sıcak

olandan yaş olana arız olan hareket olur veya olmalıdır. Alevlenme de sıcaklığın aşırılığı olmayıp aksine sıcaklığın aşırılığından dumana arız olan parlaklıktır. Sıcaklığın şiddetlenmesi alevlenme olarak isimlendirilse de bu konuda tartışma yoktur. Donma soğukluğun aşırılığı olmayıp, soğukluğun aşırılığından aşırılığından her cisme değil de sadece yaş olana arız olan bir etkidir. Donma kaynamanın da zıddı değildir. Çünkü kaynama yukarıya doğru bir harekettir. Ona aşağıya doğru olan bir hareket zıt olur. Hâlbuki donma bir hareket değildir. Belki de gerekli olan donmayı şekillendirici sınırlayıcıya karşı çıkmayla beraber maddeyi küçük bir hacme toplamak, kaynamayı da şekillendirici sınırlamaya boyun eğme ve incelik ile beraber onu büyük bir hacme yaymak olarak tanımlamaktır. Böyle olunca da aralarındaki fark yoğunlaşma ve genleşme arasındaki fark gibi olur.

Dedikleri şey niçin süregidiyor? Sonra zıddın zıdda arız olması zorunlu olarak gerekli şeylerden değildir. Çünkü zıtlar konu gibi birçok şeyde ortak olabilirler. Mantık kitaplarında öğrendiğin gibi buna benzer sözler hakikat değil iknâî, burhânî değil cedelî sözlerdir. Bu sözde şüphe duyulan husus ile ilgili bir cevap var gibidir, fakat ben onu meydan koyamadım. En uygunu ateşin kuruluşunu açıklamakla meşgul olup, ona ulaşma yolunu da onun sıkıştırma ve sınırlama kabul etmediğini açıklama kabul edelim. Onun sıkıştırma ve sınırlama kabul etmediğini açıklamamız duyulur olması açısından değildir. Çünkü duyulur ateş sırf değildir. Bununla birlikte doğal yerlerinin dışında harekete uygun şekillerini koruyarak cisimlere arız olur. Dökülürken ki su gibi. Aksine bu açıklamamızı bir tür kıyasa dayanak yapıyoruz. Buna göre ateşin sıcak olduğunda şüphe yoktur. Bu durumda o, ya yaş sıcak, ya da doğasının başkasının sıkıştırmasına boyun eğmesi kolay olmayan kuru sıcak olmaktan azade değildir.

Şayet nemli sıcak ise bu durumda o havanın cevherindendir. Havanın cevherinden olunca da mekânının havanın mekânı olması gerekirdi. Bu durumda da ateşin, havanın mekânından başka bir mekâna uzaklaşmaması gerekirdi. Dolayısıyla o kuru sıcaktır. Biri bu söze şöyle cevap verir: Havanın kendisi ısındığında sıcaklığı mutedil olan bu havanın mekânından yükselir. Buhar da yükselir ve havanın mekânının üstünde bir mekân talep eder. Hâlbuki o havanın suya benzemesinden daha çok suya benzer. Onu yükselten aşırı sıcaklıktır. Aşırı sıcaklık, ateşin, sıcaklığı aşırı olmayan bu havanın mekânından uzaklaşmasının sebebidir. Şayet bu, mekân olarak ondan daha aşağıda olan suda olduğu gibi, doğasından olsaydı, ısındığı zaman yukarıya uzaklaşarak hem su hem de havanın her ikisinin de konumundan uzaklaşırdı. Isındığı zaman havanın kendisinin durumu gibi ki, havadan biri diğerinden daha sıcak olduğunda o sıcaklığındaki değişimden dolayı mekânından uzaklaşır.

Cevap olarak deriz ki; talep edilen mekân kendisinden uzaklaşılan mekânın doğasından olup ondan farklı olmazsa o mekânı talep edip bundan uzaklaşma imkânsız olur. Şayet (o mekânın doğası) bunun doğasından değil ise, bu durumda kaçınılmaz olarak o, havanın dışındakinin doğal mekânıdır. Bu yükselen, sıcaklığı aşırı olduğu için yükseliyorsa, o mekânın ancak aşırı sıcaklığın doğal mekânı olması mümkün olur. Bu durumda sıcaklığı aşırı olanın mekânı havanın doğal mekânının dışında bir doğal mekân olur. Şüphe yok ki bu da ateşin mekânıdır. Bu durumda ateş doğasında havadan başka bir şeydir. Isınmış hava, havanın doğal mekânından başkasını talep eder, ısınmış suyun, suyun doğal mekânından başkasını talep etmesi gibi. Fakat bu mekân kaçınılmaz olarak başka bir cismin doğal mekânıdır ki bu doğal mekâna hava ve suyu kendi doğal mekânından yükselten nitelik ulaşır. Onlardan hiç biri kendi doğal mekânını talep etmez ve onların başka bir mekânı talep etmelerinde başka bir cisim için başka bir mekânın ispatı vardır ki bu da ateştir. Doğal mekânın aynı olması mümkün değildir, ancak daha sıcak olan daha yüksek (mekânı) talep eder. Çünkü ne boşluğu ispata ne de boyutları ispata bir yol olmadığından, daha yukarıda olan ya kaplayan cismin sınırıyla ya da kaplanan cismin sınırıyla sınırlanır.

Şayet bu daha yukarıda veya daha aşağıda olan, belirli bir kaplayan veya belirli bir kaplanan cismin sınırı ile sınırlanmışsa ve bu da aşağıdakini kaplamış veya aşağıdan kaplanmış olan cismin sınırı değilse, bu durumda daha yukarı ve daha aşağı olan iki farklı mekân olup doğal olarak onlar için iki farklı cisim vardır. Şayet o, doğaları tek olan bir kaplayıcı ile sınırlanıyorsa, bu durumda daha yukarı ve aşağı mekân yoktur, aksine mekân odur veya genişleme açısından alındığında onun parçalarıdır. Yakınlık ve uzaklık, yukarılık ve aşağılık bakımından da parçalar uyumludurlar.

Buradan da ortaya çıkmaktadır ki ateş kuru sıcaktır. Fakat ateşin baskın olan (özelliği) sıcaklık, havanın baskın olanı yaşlık, suyun basitin olanı soğukluk, toprağın baskın olanı ise kuruluştur. Havaya kıyasla toprak ve suyun kuru olması daha uygun olur, çünkü soğulduk donma ve yoğunluk gerektirir. Dışsal sıcaklık olmasaydı su donuk olurdu. Fakat o toprağa kıyasla yaştır. Çünkü o ya özü itibarıyla acıdır ya da en aşağı dışsal sebepten dolayı acıcılığa son derece yatkındır. Suyun kendisiyle donduğu soğukluk, alışlagelinen şeyleri terk edip hakikati istiyorsan, havada su ve topraktan elde edilen soğuktan başka bir şey değildir. Hava suyun akamayacağı bir hal alınca su ve toprağın doğası suya hâkim olur, hava da ya soğutma ya da ısıtmayı giderme yoluyla onlara yardımcı olur ve neticede sıcak olanın içte birikmesi nedeniyle suyun önce dışı donar. Sonra kendisine en uygun unsurun su, en uygun etkinin de donma olduğu soğukluk doğasından dolayı, donma onun tamamına hâkim oluncaya kadar bu süreç devam eder.

Su ve toprağın ikisinin doğaları havada soğuşu oluşturur. Bu soğuk da aynı suda donmaya götüren oranda soğukluk niteliği oluşturarak suyun doğası için yardıma dönüşür. Donuk olanlara kıyasla ateş ve hava yaş ve genleşmiş iki (unsurdur). Fakat havaya kıyasla ateş kurudur. Çünkü o şekillenmeyi kabul ve havadan yapışan ile birlikteliğe en uzak olandır. Bu, (bu konuda) inanılması gereken gerçektir; Kalplerimizin kendileriyle ilgilenmediği bir grup, bu son faslı duymaktan dolayı gücenecektir. Sözümüzün devamında bunu açıklığa kavuşturmak için zikretmek istediğimiz şey onların gücenmesini daha da artıracaktır. Sonra burada bir takım şüpheler vardır.

ONUNCU FASIL

(YUKARIDA) SÖYLENENLERDEN KAYNAKLANAN ŞÜPHELERİN ZİKRİNE DAİR

Bu fasla (yukarıda) değinmediğimiz şüphelerin zikri ile başlayıp (bunları) sonlandıran görüşle devam etmemiz uygun olur. Dört niteliğin tanım ve tasviri konusu bunlardandır. Çünkü sıcaklık sadece farklı olanları ayırmaz, aynı zamanda şeklen benzer olanları da ayırır; suda yaptığı gibi. Çünkü sıcaklık onu yükselterek ayırır. Aynı şekilde ateş de farklı olanları bir araya getirir. Çünkü o yumurtanın beyazlığını ve sarılığını gerektirmeyle, sonra da gerçekte artırır. Bu iki fiilden hiç biri onun için ilk fiil değildir. Çünkü onun ilk fiili soğukta yaşlıktan donmuş olanı eritip çözmek, sonra da onu yükseltip buharlaştırmaktır.

Şayet toplanan şeyler çözülme ve buharlaşmayı kabulde farklı ise; bazısı bunda daha hızlı, bazısı daha yavaş ise veya bazısı kabul eden, bazısı ise kabul etmeyen ise; bu durumda hızlı olanın yavaş olansız, kabul edenin kabul etmeyensiz olarak yükselmeye ve buharlaşmaya yönelmesi söz konusu olur. Bu durumda da ayrılık gerçekleşir. Şayet bu şeyler bu anlama yatkınlıkta benzeş olsalardı, ateşin onları ayırması mümkün olmazdı. Yine sıcak olan soğuk olanda, soğuk olan da sıcak olanda fiil meydana getirirken sıcak olan sıcak olanda, soğuk olan da soğuk olanda fiilde bulunmazdı. Aynı şekilde yaş olan kuru olanda, kuru olan da yaş olanda fiilde bulunurken yaş olan yaş olanda, kuru olan da kuru olanda fiilde bulunmazdı. Sıcak ve soğuktan her biri diğerinde fiilde bulunup yine diğerinden etkilendiğinde, yaş ve kuru için de aynı şey söz konusu olduğunda, bu iki doğadan hiç biri fiile özgü kılınmaya veya ediliğe özgü kılınmaya diğerinden daha öncelikli değildir.

Ateşin durumu ve kuruluğu, havanın durumu ve sıcaklığı, toprağın durumu ve soğukluğu ile ilgili bu şüpheden dolayı biri şöyle diyebilir: Taksim gerektirdiği ve aklın da ilk bakışta reddetmediği her şeyin var olması gerekmez. Belki de bir şeyin sıcak ve yaş veya soğuk ve kuru olması mümkün olmaz. (Bunun böyle olması) sıcaklıkla yaşlığın, soğuklukla kuruluğun bir araya gelmesini sadece aklın engellemesinden, dolayısıyla aklın sıcakla soğukun, yaş ile kurunun bir araya gelmesini engellemesinden değildir. Ancak durum apaçık bir şekilde akledilemez. Çünkü burada (bazı) durumlar vardır ki eşleştirmeler de aklın apaçıklığı da onların varlığını imkânsız görmemesine rağmen gerçeklik onların varlığını imkânsız görür. Çünkü doğası gereği sıcak olanın oldukça ağır olması aklen imkânsız değilken böyle bir (şey) asla mevcut değildir.

Şayet (bu) taksime itibar edilseydi şöyle dememiz mümkün olurdu: Unsurlardan sıcak, kuru ve hafif olan vardır; onlardan sıcak, kuru ve ağır olan vardır; onlardan sıcak, yaş ve hafif olan vardır; onlardan sıcak, yaş ve ağır olan vardır. Ve şöyle hüküm verirdik: Sıcaklık ve ağırlık gibi taksim bir araya getirmeyi aklen engellemediği her bir şeyden taksimle ortaya çıkan dış dünyada mevcuttur. Yine sıcaklığın zıddı veya mukabili olmamasına ve aklın da açıkça onu nefyettiğine hükmedilmemesine rağmen, ağırlığın sıcaklıkla karışmaması gibi yaşlık ve kuruluğun sıcaklıkla karışmaması ve yine soğuklukla karışmaması da mümkündür. Bu durumda da varlık taksim edilenden daha eksik olur.

Bununla birlikte bu taksim taraftarları taksimlerini tam anlamıyla yerine getirmeyip bu taksim gereğini azalttılar. Şöyle ki; ana elementsel sıcaklık, soğukluk, yaşlık ve kuruluk ya tamamen katışıksız olmaktan veya (katışıksızlığın) bozulmasından hali olamaz. Şayet tamamen katışıksız olursa, bu durumda bir ana elementin sıcaklığının diğer ana elementin sıcaklığından daha az olması gerekir. Çünkü sıcaklığı daha az olanın sıcaklığı daha şiddetli olana kıyasla sıcaklığı katışıksız olmaz. Aksine sıcaklığı az olan katışıksız sıcaklığa sahip olana kıyasla ılık veya soğuk olur. Şayet olursa da, birincil niteliklerde katışıksız olmayan nitelikler sonsuzca olurdu.

Burada kaybolan kısımlar ortaya çıktı. Şöyle ki; bu durumda eşleştirme ilkeleri dört değil daha fazla olur. Böylece sıcak, soğuk, dengeli ve bozulmuş; ya da yaş, kuru, dengeli ve bozulmuş olur. Bu durumda eşleştirmeleri buradan belirlemek gerekir. Bu durumda da eşleştirmeler zikredilen sayıdan

fazla olur. Sonra, örnek olarak, hava sıcakta ve soğukta mutedil yaşlıkta, ateş yaşlık ve kurulukta mutedil sıcaklıkta, toprak sıcaklık ve soğuklukta mutedil kurulukta olur. Yine burada başka unsurlar olması durumunda, onlardan bazısı soğuktur ve yaşlık ile kurulukta mutedil olur. Bazısı sıcak yaş olmakla beraber havadan başka bir şey olup sanki buhar veya başka bir şey olur; bazısı kuru olmakla beraber topraktan başka bir şey olup sanki buz veya başka bir şey olur; bazısı aşırı kuru sıcak olup sanki duman veya başka bir şey olur.

Sonra feleğin altında olduğu ve hava özelliğinde olmakla beraber kendisine ulaşanı yakacak kadar şiddetli derecede sıcak olduğu iddia edilen ateşin durumuna bakmamız zorunludur. Bu sıcaklık onun cevherinden mi kaynaklanır yoksa feleğin hareketi sebebiyle mi ona ilişir? Şayet (sıcaklık) feleğin hareket ettirmesi sebebiyle ise, bir şeyin kendisine iliştiği bu cismin kendisinin cevheri nedir? Şayet onun cevheri sıcak olan hava ise, bu durumda ateşin havaya olan nispeti buzun suya olan nispetinin aynısıdır. Bu durumda ondan ayrılması fasıl açısından olmayıp arazlardan bir arazdan dolayı olur.

Şayet doğru olan, bir grubun iddia ettiği gibi (ateşin) yakmayan ılık bir şey olduğu ise, bu durumda (ateş) havadan ne ile ayrılır? Bize göre ateş tartışmasız olarak bu (bahsedilen) ateşten başkadır. Eğer bizim nezdimizdeki (ateş) o ise ve hareket sebebiyle ona sıcaklıkta aşırılık ilişmiş, dumanın alevlenmesi nedeniyle de ışık ilişmişse, havadan ne ile farklılaşıp ondan ayrılıyor ve ısınmış hareketin ısısı ona yükseliyor ve onunla ısınıyor? Buradaki ateşin anlamı oradaki ateşin anlamından farklı ise, bu ya ana elementtir ya da bileşik bir şeydir. Eğer ana element ise, bu durumda ana elementlerin sayısı artmış olur. Eğer bileşik bir şey ise bileşik olan niteliğinde yalın olandan niçin daha güçlü oldu? Sonra niçin sıcaklık doğal mekânı aşağı olanı, kendilerinde alçalan doğa bulunan ancak bu niteliğe baskın gelen su ve dumanı yükselttiği gibi yükseltiyor? Sonra soğuk ateşi alçaltmada bunun zıddı bir fiil meydana getiremez.

Buradan şunu söylemek mümkün müdür? Ateş ısınmış havadan başka bir şey değildir. O buhar gibi kendisinden daha soğuk olanın üstüne çıkar. (Buhar) da ısınmış sudur ve o da kendisinden daha soğuk olanın üstüne çıkar. Unsur ise ya havadır, ya sudur, ya da topraktır. Havadan ısınan ateş, sudan ısınan buhar, topraktan ısınan ise dumandır. Her ısınan yukarı yükselir. Fakat suyun ısınmışının doğasında soğuma kuvveti olup hızlıca soğur. Bu doğasında daha az ve yavaş soğuma olan toprağın ısınmasından daha kısadır. Her ikisi de ya mutedil ya da sığa yakın olan havanın ısınmışından daha kısa düşer. Dolayısıyla havanın ısınmış her ikisinin de ötesinde kendisinde hareketle oldukça ısınmış havadan başka bir şeyin bulunmadığı bir mekâna ulaşır. Bu (ısınmış hava) da ateştir.

Yine niçin feleğin altındaki bütün cisimlerin, feleğin altındaki oluşu gerektiren madde ve suretten oluşan tek bir cisim olduğunu ve bu (oluştan) sonra ona bu niteliklerin iliştiğini söylemiyoruz? Feleği takip eden ve hareket ile oluşan, cevherinden dolayı değil dışarıdan bir sebepten dolayı saydam ve sıcak olur. Uzaklaşan ve durağanlık ile oluşan ise bu sebebin zıddı ile soğur ve ağırlaşır. Bunun neticesinde o doğasından ve suretinden değil, dışarıdan ona ilişen niteliklerden dolayı (diğerinden) farklılaşır. Zira o doğası ve sureti ile feleğin zımnında yer kaplayan (mütehayyiz) doğal bir cisim oldu. Çünkü o doğası gereği bu konumdan başkasını gerektirmez.

Bu dört (niteliği) ispat için söylenenlere binaen şu şüpheyi de belirtmek zikre değer: Zikredilen dört niteliği ispata varan ve buna binaen eşleşmelerin dört olduğunu ve bundan dolayı da unsurların dört olduğunu zannedenin (bu görüşü) duyuya dayanması, dokunmayı diğerlerine öncelemesi ve dokunulur nitelikleri bu dörde indirgemesi sebebiyledir. Bu durumda "yaşlık" olarak isimlendirdiğimiz anlam, dokunulan anlamın kendisi olup, başka bir anlam bu isimde ona ortak olmaz. Suyun ve havanın kendisine iştirak ettiği yaşlık olarak isimlendirilen anlam ise bu dokunulan "yaşlık" değildir. Çünkü "yaşlık" olarak isimlendirdikleri bu anlamın havada varlığı duyulur sıcaklık ve soğukluğun varlığı (gibi) değildir. Çünkü bu ikisinin havayı her birinden diğerine dönüştürmesi, böylece havanın hava olması mümkündür. Çünkü "hava" ısındığı veya soğuduğu zaman bu durumda onun cevherinde dönüşmesi gerekmez. Fakat size göre hava, yoğunlaşmasında veya genleşmesinde kuruma noktasına ulaştığı zaman ateş olur ve bu durumda "hava" olmaz. Bizim hava olarak isimlendirdiğimiz "hava" sizin nazarınızda suyun da paylaştığı ve bizim yaşlık olarak isimlendirdiğimiz anlamdan farklı değildir.

Durum bu şekilde olsaydı, sıcaklık ve soğukluğun devamlı olarak ona dokunması gerekmezken yaşlığın devamlı havaya dokunması gerekirdi. Çünkü o ikisi kaybolurken bu ona gerekir. Şayet bu "yaşlık" dokunulur olsaydı, hava mutedil, yani ne sıcak ne de soğuk olduğunda ve de sakin olup onda hareket olmadığında, yaşlık ondan ayrılmadığından dokunanın (havanın) yaşlığına olması gerekirdi, tıpkı onun sudan halkın yaşlık olarak isimlendirdiği şeye dokunması gibi.

Şayet devamlı olarak havanın yaşlığına dokunulur olsaydı, bu durumda "hava" devamlı duyulur olurdu. Hava devamlı duyulur olsaydı, bu durumda da çoğunluk onun varlığından şüphe etmez, gök ve yer arasındaki bu fezaı da onda rüzgâr veya bulut olmadığında boş zannetmezlerdi. Soğuduğu veya ısındığında onun soğuk veya sıcak olarak bedende etkide bulunduğunu veya burada soğuk veya sığanın olduğunu hissetmelerinde olduğu gibi sıcak ve soğuk da (havaya) atfedilmezdi. Açıktır ki bu yaşlığın

dokunulur olduğuna dair yol, sıcaklık ve soğukluğun dokunulur olduğuna dair yola aykırıdır. Durum böyle olunca bina doğru bir temel üzere kurulmamış olur.

Sonra yaşlığın şöyle süratli, şöyle şöyle zor, kuruluğun ise her iki durumda da zıddı olduğunu söyleyenin sözünün anlamı nedir!' Çünkü sürat ile zor ve bunlara karşılık gelen başkasına kıyasla (böyle olup) belirli bir tanımı yoktur. Bu durumda da bir şeyin mutlak olarak yaş veya kuru olmaması, aksine başkasına kıyasla olması gerekirdi. Mantık sanatı izafet olunmayan şeylerin tanımında, tanımın parçaları olacakları için izafet anlamlarının bulunmasını reddetmektedir. Bu ve benzeri şüpheler çözülmesi veya bilinmesi gereken şüphelerdir. Böylece bu yönler göz önünde bulundurularak bu durum çözülsün. Şimdi dayanmamız gereken şeyle meşgul olalım.

ONBİRİNCİ FASIL

BU ŞÜPHELERDEN BİR KISMİNİN HALLİNE DAİR

Biz deriz ki gerçekten duyulur olan durumları tanımlayışımız eksik tanımlarla tanımlayıştır. Gerçekten duyulur ile kastettiğim algılanması duyulur bir aracı ile veya bir araz ile olmayandır. Ona bir tanım veya isimlerin şerhleri verme gereği duyduğumuzda, belki de gerçekte mahiyetinden bir şeye delalet etmeyen, aksine onun gerektirdiği durumlara delalet eden bir takım izafet ve değerlerle onu tanımlar veya tasvir ederiz/betimleriz.

Bundan dolayı sarılığı, kırmızılığı, yeşilliği tanımlamaya güç yetirmek zor olup, siyahı ve beyazı tanımlamak ise zor değildir. Fakat siyah ve beyaz, mutlak olarak görmeye kolaylıkla etki etmelerinden dolayı resim bakımından iki uç olduğunda ve kendileriyle diğerlerinin belirlenmesine ihtiyaç duyulduğunda (onları tanımlamak) zor olur. Fakat bu etki gerçekte siyahın ve beyazın mahiyetini kuran bir durum değildir. Bu durumu anlayan da şeyin siyah ve beyaz olduğunu anlamadı, ancak siyahlığı hissedip hayal etti, sonra da bu fiili ondan hissetti ve bunu ona işaret kabul etti.

Bundan dolayı soğukluğun ve sıcaklığın durumunun gerçekten bilinmesi, yapılan tanımların gerçekçi ve tam tanımlar olmadığına, aksine bizim nazarımızda bileşik veya yalınlardaki bir takım durumlardaki fiillere kıyasla söylendiğinin bilinmesi gerekir. Aksi takdirde onları gerçek tanımla tanımlamak mümkün olmaz.

Sıcaklığın bazı cinsteşlerin bir araya gelmesi gibi oluşması uygundur. Bazı cinsteşler ayrışır, odunun yanıp ayrışması gibi. Fakat benim dediğime karşı onların ne dediğinin anlaşılması gerekir. Sıcaklık hem yalın hem de bileşik cisimlerde fiilde bulunur. Yalın bir cisim bir araya gelir; onu bir araya getirenin ateş olduğunu söylemek imkânsızdır. Çünkü bizim "şu şunu birleştirdi" sözümüzün anlamı, onun birleşmemiş olanı birleştirdiğidir. Zikredilen yalın ise parçalarıyla bir araya gelip şeklen benzeş olmasıdır. Ayrılma durumuna gelince, onun yalının durumuna bir katkısı yoktur. Çünkü ayrılma farklı şeylere kıyasla söylenir. Birleşme ve ayrışma bakımından sıcağa ait olan bu ayrım kendisinde ayrılmış benzeşler ve birleşmiş farklıların bulunduğu cisme kıyasla söylenir.

Ateşin fiilinin kendisine kıyasla konulduğu cisim, ateşin fiilini kabul edebilen bileşik (cisimdir). Bu bileşiğin parçalarının sıcak olandan hareketsel etkileşimde benzeş olması mümkün olmaz. Çünkü sıcak gibi hareket ettirici tek bir gücün hareket ettirmesinden benzer şekilde etkileşen cisim bu etkileşime yatkınlığı açısından yatındır. Nasıl yalın olmasın ki? Bileşik olsaydı parçaları kendilerine tahsis edilen doğal mekânları elde etmede farklı olurdu. Sıcak olan ayırdığında farklı parçalarda gerçekleşen hareketle ayırır. Hafifin ve ağır olanın yönlerle doğru hareket ettirisi kabul etmesi eşit değildir. Bu dununda bu bileşiğin farklı yatkınlıkta olması gerekir. Bu durumda parçaları dönüşüme uğrayan ilk, o olur ve o sıcaklıkla dönüşür. Kendisinde ısınmanın hızlı olduğu her bir parça yükselmede de hızlı olur. Bu durumda bazı parçaların yukarı mekâna ayrışması daha hızlı, bazısının ise daha yavaş olur veya bazı parçalar kendisiyle yükseleceği şeyi kabul etmez.

Çünkü her cisim özü itibarıyla yükselme ve buharlaşmayı kabul etmez. Evet, yükselmeyi kabul etmeyenin yükselenle aşırı bir şekilde karılıma rastlanabilir. Böylece sıcak olanın kendisine karhanı yükseltmesi ayrışmalarını önceleyebilir, yükselten baskın olur ve diğeri ona bağlı olarak yükselebilir. Sıcaklık bu fiili gerçekleştirdiğinde karılmış olanların zorunlu olarak ayrışması gerçekleşir ve her biri kendine uygun doğal bir mekâna ulaşır ve orada birleşir. Şayet cevherlerin yaşlığı bitişmeyi kolaylıkla kabul etseydi onların birleşmesi bitişmeyle olurdu. Kolayca bitişmeyen kuru olsaydı, bitişme olmasa da birleşmeleri tek doğal bir mekânda gerçekleşmeyle olurdu.

Ateşin gücünün cisimlerin çoğunu eritmesinden dolayı kül, kor, kireç, tuz ve demir eriyerek yok olur, özellikle de kükürt, zırnık ve keskin tuzla alevinin artması/güçlenmesi sağlandığında. Ateşin suyu ayırdığı zannına gelince, durum böyle değildir. Çünkü ateş suyu su olarak ayırmaz, aksine ondan bir parçayı havaya dönüştürdüğünde onunla doğasından olmayan suyun arasını ayırır. Sonra bundan o havayla sıvı parçaların karılması neticesi gerekir ve bu (parçalar) hava ile yükselir. Bunların toplamı da buhar olur. İnsanlardan bazıları da buharın su ile havadan ve onların karılmamdan farklı bir doğa olduğunu zanneder. Yumurtanın oluşumuyla ilgili şeye gelince, onun oluşumu bir araya getirilmesi olmayıp kıvamında bir dönüşümdür. Sonra ateş bunu en kısa zamanda ayıracaktır. Bunu damıtmacılar grubu bilmektedir.

Altına gelince o, cevherinin benzeş olmasından veya benzeş etkilenime maruz kalmasından veya ateşin özelliğinin bileşikler ayırmamasından dolayı erittiğinde ateşin ayırtmadığı bir şey olmayıp, (bu ayırtma) altının cevherindeki karışım ve yalınları arasındaki bir birini gerektirmenin oldukça şiddetli olmasındandır. Ne zaman ondan bir şey yükselmeye yöneldiğinde alçalmaya yönelen onu hapseder ve bundan da dönme ve kaynama hareketi ortaya çıkar, neticede de ateş farklı etkiler gerektirir. Fakat burada başka bir engel daha vardır. Doğal kuvvet ve niteliklere, özellikle de unsursal olanlara nisbet edilen durumlar bir engel olmaması şartıyla onlara nisbet edilirler. Hafiflik için bir engel olmadığında onun yükseldiği söylenir. Aynı şekilde ağırlık için bir engel ve mani olmadığında onun indiğinden söz edilir. Ateşin tanımında alman "şunu" ayırması ve "bunu" birleştirmesi de aynıdır.

Fiil ve infial/edilgi sözüne dair söylenene gelince, yemin olsun ki şayet itibar zıtlıklara yöneltirirse karşılıklı etkileşim olur, bu durumda fiil ve edilgideki sıcaklığın soğukluğa nispeti fiil ve edilgideki yaşın kuruya nispetine yakın olur. Şayet birisi şöyle derse: Zıtların her birinin karşılıklı etki ve edilgide bulunması gerekmez, aksine siyah ve beyaz gibi zıtlardan bazıları bazı zıtlara tâbi olur. Çünkü ne beyaz renk siyah rengi beyaza dönüştürür, ne de bunun tersi, aksine karışıma (dönüşüm olur). Neticede onların dönüşümü kendilerinden önceki zıtların durumunun dönüşümüne tâbi olur.

Onun şöyle demesi mümkündür: Yaş ve kuru bu tür bir şey gibi görünüyor. Çünkü biz karılım olmaksızın dönüşümle kuruyu yaşartan yaş veya yaşı kurutan kuru görmedik; ancak yaş ıslatmayla, kuru da kurutmayla. Sıcak ve soğuğa gelince, onlardan her biri türündeki cevher değişmeksizin dönüşümle diğerinde fiil meydana getirir. Aynı şekilde sıcaklığın soğukta dönüşmesinin onun tamamının diğerine girip karışmasıyla olmadığını daha önce düzelttik. Bu sözü söyleyenin görüşüne göre yalın cisimlerin yaşlık ve kurulukta dönüşümü başka bir dönüşüme veya oluş ve bozuluşa bağlı görünüyor. Yaş, cevheri bozulmadan veya onu önceleyen bir dönüşüm olmaksızın kuruluğa dönüşmez. Kuru da bozulma veya dönüşme olmadan yaşlığa dönüşmez. Sıcaklığın soğuğa dönüşmesi, soğukun sıcaklığa dönüşmesi ve bundan başka örneklerde olduğu gibi.

Çünkü su toprak olduğunda bu yaşlık ve kuruluktaki öncelikli bir dönüşümden dolayı olmaz, aksine, daha önce açıkladığımız gibi, niteliklerin kendisine tâbi olduğu cevhersel suretteki dönüşümden dolayı olur. Buna göre cevhersel suret dönüştüğü zaman bunu izleyen dönüşmesi, bozulan cevhersel suretten taşan her şeyin zıddının, sonradan oluşan cevhersel suretten taşarak oluşmasıyla olur. Havanın suya dönüşmesinde aşağı indiğinde, aşağı inme hareketi ilk yukarı çıkma hareketinin zıddından meydana gelmez, aksine yükselmeyi gerektiren surete direnen suretten meydana gelir.

Su donup kurduğunda bu onda kuruluğun yaşlıktaki fiilinden dolayı olmaz, aksine soğuktan dolayı olur. Bu durumda da kuruluğu gerektiren soğuk olur. Buna karşılık yaşlaşma ve acılaşmayı gerektiren de sıcak olur. Bu iki nitelik de sıcak ve soğuktan etkilenen nitelik olur. Bunlardan biri diğerinden öncelikli olarak etkilenmezken sıcak ve soğukun biri diğerinden öncelikli olarak etkilenir. Bu söz şüpheyi kendisiyle gidermek isteyen kişi için karşı çıkılması zor bir sözdür.

Fakat biz yaşın özelliğinin kuruyu yaşlaştırmak, kurunun özelliğinin de yaşı kurutmak olduğunu kabul edelim: Sonra başka bir cevap vermek için ilk olarak şöyle diyelim: Bu tür fiil ve edilgiye, tanımlamalarda iltifat edilmesi doğru olmaz. Kuvvetler fiil ve edilgi ile bu yöntemden başka bir yöntemle tanımlanırlar. Şöyle ki, biz yaşlığı tanımlamak istediğimizde onun tanımında kendisini almamız imkânsız olur. Yine onun zıddını da onun tanımında almamız imkânsız olur. Bunun nedeni onun zıddının ondan daha bilinir olmayışıdır, kendisi nasıl (bilinir olsun)? Tanım ve tasvirde/betimde şeyin kendisinden daha iyi bilinir bir şeyin alınması gerekir. Yine onun tanımında zıddını aldığımızda, zıddı da onun tanımlandığı gibi tanımlanıp kendisiyle tanımlandığı ve kendisi de o tanımda alındığında, biz tarif etmek istediğimizde iş bir şeyi kendisiyle tarif etmeye döner. Bunun örneği şöyledir: Biz sıcaklığı tanımlamak istediğimizde o soğuk olanı ısıtan şeydir dediğimizde, sıcaklığa sebep olmak olan sıcaklaştırma eylemi olan ısıtmayı sıcaklığın tanımına almış oluruz. Bu durumda da sıcaklığı sıcaklığın tanımına almış, yine soğuk da sıcaklığın tanımına almış oluruz. Soğuk olanın tarafından bakıldığında da durum aynıdır. Hâlbuki soğuk sıcaktan daha bilinir olmadığı gibi sıcak da soğuktan daha bilinir değildir.

Tanımın kuralı zikrettiğimiz şey olunca, sıcaklığı da etkisinden dolayı tanımlıyor ya da onu zıddında gerçekleşen fiilinin etkisinden dolayı biliyor ve "sıcak soğuk ısıtan şeydir" diyorsak, şunu demeye de

gerek duyarız: "Soğuk sıcaklığı soğutandır." Bu durumda sıcaklığın tanımında kullanılan soğukun tanımında sıcaklığı kullanmış oluruz ki bu kabul edilemez bir durumdur.

Açıktır ki bu tür fiiller bu kuvvetlerin ne tanımında kullanılabilir, ne de tanımlarına uygun tariflerinde kullanılabilir. Aksine kuvvetler tanımlarında, onlardan çıkan fakat anlaşılmalari tanımların anlaşılmasına neden olmayan fiil ve infiallere nispet edilirler. Çünkü sıcak ve soğuktan ısıtma ve soğutmanın kendisi olmayan, onlara da dönmeyen fiiller çıkar ki bu fiiller çok iyi bilinmektedir.

Yaş ve kuru asla bu şekilde değildirler. Yaş ancak şekli kabuldeki ve bitişmedeki kolaylıkla bu ikisini terkteki kolaylık yönünden; kuru ise iki durumu da kabul ve terkteki zorluk yönünden tasavvur edilebilir. Bu durumlar infiale/edilgiye aittirler. Her birine ait fiil, zıtlığa dayanarak veya şayet kabul edilmişse edilgiye dayanarak tarif edilmek istenirse, bu onun için gerçek tarif olmaz.

Sıcak ve soğuğa gelince bunlar, aralarında gerçekleşen mezkûr edilgiyle tarif edilirse, bu gerçek tarif olmaz, aksine onların tariflerinin sıcak ve soğuk hakkında söylenen örnek üzere olması gerekir. Onlara, fail nitelik her şeye kıyasla söylenmez, aksine bu görülen bileşik cisimlere kıyasla söylenir. Çünkü o, orada bahsedilen görünen fiilleri gerçekleştirirken sadece zıddından etkilenir. Yaş ve kuru için edilgidenden bahsedildiğinde bu her şeye kıyasla değil, aksine bu görünen cisimlere kıyasladır. Çünkü o, orada zıtlığa dayalı fiil ve edilgiye uygun fiilde bulunup bunun dışında başka bir fiilde bulunmaz ve ondan kolaylıkla veya zor etkilenir.

Bunun ardından burada itimad edilmesi gereken şey başka bir şeydir ki o da şudur: Biz "edilgin nitelik" sözümüzle kendisiyle cevherin her hangi bir edilgiyi kolaylıkla veya zorlukla kabule hazır/yatkın olduğu niteliği kastediyoruz. Edilgin olmayan nitelik sözümüzle kendisiyle bu kabule hazır oluşun olmadığı şeyi kastediyoruz. Niteliğin etkinliğiyle de kendisiyle kabule hazır olanda her hangi bir fiilde bulunulan niteliği kastediyoruz. Özet olarak, niteliğin kendisine gelince o kendi başına ne etkilenir ne de fiilde bulunur, çünkü o kendi başına bulunmaz. O temas etme veya paralel olma durumuna veya etkinin mümkün olduğu bir noktaya bir nispeti olduğunda fiilde bulunur.

Sonra sıcaklık ve soğukluk cevherin kendileriyle özellikle de şüpheler arasında belirtilen her hangi bir edilgiye uğramayı kabule uygun olduğu nitelikler değildir. Çünkü sıcaklığın soğuğa olan yatkınlığı onun sıcak olmasından dolayı değildir. Nasıl böyle olabilir ki, soğuk sıcaklığı ortadan kaldırır. O sıcak olduğu sürece onun soğuk olması imkânsız olur. Sıcak soğukun varlığını engeller, maddenin onu hazırlamasından değil, aksine maddenin kendisi onda olmayan soğuğu kabule hazırdır. Fakat bu durum soğuğa zıt olan sıcaklığın varlığıyla bir araya gelmesiyle rastlaşır ve onu engeller, böylece varlığının onunla beraber olması imkânsız hale gelir.

Yaşlığın kurulukla olan durumu da böyledir. Yaşlığın edilgin olması yaşın yaş olarak kuruya dönüşmesiyle değil, aksine yaşlığının ortadan kalkmasıyla olur. Bu yöntem niteliği edilgin kılmaz, aksine cisminin kolaylıkla bitişmeyi ve şekillenmeyi kabul yöntemi onu edilgin kılar. Çünkü cevher yaş olan bu etkiyi yaşlıkla kabul eder ve yaşlık devam ettikçe o da kalıcı olur.

Bununla birlikte kuru ile yaş sıcak ve soğuğa konudurlar ve her biri ısıtma ve soğutmaya bağlı olarak fiilde bulunurlar. Yaş ve kuru, sıcak ve soğukta ancak arazî olarak bir fiil meydana getirirler; yaşlığa atfedilen bunalma gibi. Bunalma ya kuru olduğunda sıcaklığın doğasının gereğine zıt birleşme ve şekillenmeden kaynaklanan bir duruma zorlanması şeklinde olur ve bu durumda ancak onun doğası ortadan kalktığında gerekir. Ya da (bunalma) bilkuvve kabul edildiğinde yoğunluğundan dolayı yaşın etkilenmemesinden kaynaklanır. Buna göre sıcaklığı koruyan maddeye dönüşmez ve artık sıcaklık üretmez. Sıcak olandan meydana çıkan, yükselerek ayrılma süresince bitişikliğini koruyamaz; lambanın yağının çokluğunda vuku bulduğu gibi. Bu durum bileşiklerdedir. Sıcak ve soğukun etkinliğini gerçekleştirmek istediğinde yaş ve kurunun etkinliği olamaz. İki doğanın bir birine temasından seni kurtaran şey hakkında iyice düşün.

ONİKİNCİ FASIL

BU ŞÜPHELERDEN DİĞER BİR KISMININ HALLİNE DAİR

Bundan sonra zikredilen şüpheye gelince; buna cevabımız, dört unsurun varlığına dair iddiamızın taksime bağlı olmadığıdır. Çünkü taksimin kendisi (bilinen) varlığı takip eder. Bir şeyi akıl taksim ettiğinde, sonra da (bu taksimin) varlığa delalet ettiği söylendiğinde (taksim) ondan daha açık olmaz.

Biz sıcak ve soğukun edilgen iki niteliğe uyum gösterdiğini gördük; onlardan biri kuruluk olmaksızın yaşlığa veya yaşlık olmaksızın kuruluğa uyum sağlıyor değildir. Kurunun ısındığını gördük,

onun soğuduğunu da gördük. Aynı şekilde yaş cismin ısındığını gördük, onun soğuduğunu da gördük. Soğuşun yaşlık ve kurulukla veya sığağın yaşlık ve kurulukla bir araya gelmesi, madde bunu taşıdığına taşıdığına ve bu varlıkta mümkün bir eşleşme olduğunda, ne fitri akıl ne de duyuusal varlık alanında reddedilir olur.

Eşleştirmelerde aşırı ve mutedilden kaynaklanan çoğalma sözüne gelince; buna cevaben deriz ki; yalın madde kendisinde ısıtan bir kuvvet olduğu ve ısıyı kabul etme (maddenin) özelliği olduğunda, bir engel olmadığı sürece doğasındaki ısınma potansiyelinin bu ısıyla ısınmaması imkânsızdır. Çünkü ısıtının özelliği onu kabul ettiği sürece kendisinde ısının bulunmadığı bir (nokta) kaldıkça onda ısı ortaya çıkarmasıdır. Isı ısıtıcıdır, çünkü onun özelliği bir maddeyle buluştuğunda onda başka bir ısı ortaya çıkarmasıdır. Fakat bu aynı maddede olup başka bir ısı daha nasıl taşıyabilir? Bu ısıtan kuvvet belli oranda ısı ortaya çıkarıp ondan sonra da bir sıcaklık vermediğinde, maddede bulunan sıcaklık ta aynı şekilde bir miktar ortaya çıktıktan sonra hiçbir sıcaklık vermez ise şunlar söz konusudur: Ya onların doğası, kabul eden (cisimdeki) sıcaklığı ancak sınırlı bir müddet ve belli bir tarzda vermektedir. Biz bu kuvveti doğası gereği ısıtıcı varsaymıştık ve aynı şekilde bundan meydana gelmiş olan da buluştuğu şeyde sıcaklık ortaya çıkarır. Ya da madde (ısıyı) kabul etmemesine rağmen, biz onu ılık ve mutedilde varolandan daha fazla miktarda (ısıyı) kabul ettiğini varsaydığımız, dahası biz duyu ile böyle idrak ettiğimiz için, sıcak olduğu zaman ısıtmadaki aşırılığı, sıcaklığı mevcudiyetiyle meydana getiren şeyin varlığına göre soğuk olduğu durumdakinden daha uygun olur.

Bir engel bulunması durumunu imkânsız görmüyoruz ve doğaların gerektirdiği üzere konuşuyoruz. Çünkü sudaki soğutan kuvvetin soğutmadaki aşırılığına ilave olarak özde soğutmaktan engellenmesi de mümkündür. Bu engel belki içerden, belki dışarıdan olur. Çünkü bir engel olmadığına ve maddede söz konusu kuvvetten ısınmayı ziyadesiyle kabul bakımından bir imkânsızlık bulunmadığına ve ya maddede sonradan meydana gelen ve kalıcı bir noktaya ulaşma özelliği olan dolayısıyla da buluştuğu cisimde dışarıdan kalıcı bir sıcaklığı meydan getirebilecek ve böylece bu cisimde bildiğin üzere, zorunlulukla peşpeşe meyiller oluşturacak bir dereceye ulaştığında bu sıcaklığın söz konusu maddede son noktaya ulaşması gerekli olur.

Bilindiği gibi, küçük ateşi yükselten kuvvetin durumu bu değildir. Çünkü o hızlı olma açısından mümkün olan son noktaya ulaşmaz. Bu dışarıdan bir engel dolayısıyladır; bu da kendisinde hareket olan şeydir. Çünkü o şeyin onun tarafından yakılması imkânsız olur; o ona direnir. Bu kuvvetin benzeri bir şey bundan daha fazla yakmaya güç yetiremez. Bu durumda da dirence ondan daha az veya daha çok maruz olana ilişmeyen eksiklikler engelden onun fiiline ilişir. Şayet onun direnci mutedil yönünden olmasaydı, daha önce başka bir konuda sana bahsedildiği gibi, hareketlerin tümü benzer olurdu. Aynı şekilde suda ısınmaya karşı bir direnç olmasaydı ısınmış bir şey ile karşılaştığında, onun ısınmanın son noktasına kadar durmaksızın ısınması gerekirdi.

Bundan şu gerekir: Bir engel olmadığına kendisinde var olan ısıtıcı kuvvetten ısınan maddeler eşit derecede ısınırlar. Bazı ana elementler doğalarından doğal ısınmanın son noktasına ulaşamıyorsa ve dışarıdan da bir engel yoksa bu durumda onun doğasından kaynaklanan bir durumun sebep olduğu bir engel vardır. Doğanın tek başına engel ve gerektirici olması mümkün olmaz. Bu durumda bunun ondan kaynaklanan başka bir durum aracılığıyla olması gerekir. Bu kuvvetin özelliği hem ısıtıp hem yaşlaştırmak olduğunda, yaşlık maddeyi o kuvvetten son noktaya kadar ısı almaktan engeller. Aksine yaşlık onda kalır ve ondaki sıcaklık da artınca maddede yaşlık kalmaz. Bu durumda o kuvvetten kaynaklanan yaşlık maddenin sıcaklığı kabul yatkınlığına bir sınır çizer.

Biri şöyle diyebilir: Madde (kabule) yatkın olsa da onun fiile çıkmasını destekleyen kuvvetler olmaksızın o fiile çıkmaz. Çünkü orta derecede olan bir şey de daha fazla yakılmaya yatkındır. Su daha fazla ısınmaya yatkındır, fakat bunu destekleyen bir kuvvet olmadıkça bu durum yeterli değildir. Çünkü o sınırlı bir kuvvet sahibi bir fail nedenden (kaynaklanan) bir duruma yatkındır. Bu kuvvet belli bir sınırdan daha fazla ısıtamaz veya belli bir sınırdan daha fazla yakamazsa maddenin yatkınlığı yeterli olmaz.

Biz deriz ki yukarıda söylediğimizi gerçek anlamda düşünen kişi bu şüpheyi zikretme ihtiyacı duymaz. Çünkü kuvvetin özelliği ısıtmak olup kabule yatkın olanı da engelsiz bulunca, ısıtmaması ve ısıtmamaya güç yetirememesi imkânsız olur. Kendisinde ısı bulunduktan sonra bu gücün kendisinden ısıyı kabul edende her an ısı bulunması batıl olmaz. Kendisinde takdir edilen ısıdan ortaya çıkanın varlığı, kabul ediciyi ısıyı kabul edici olmaktan engellemez. Aynı şekilde ondaki ısının özelliği de ısıyı kabul edici olup kendisinde bir engelin de olmadığı maddeyle karşılaştığında onda ısının bulunmasıdır.

Dışarıdaki madde bu ısıyla ısınıyorsa (onunla) buluşan maddenin öncelikli olarak ısınacağı şüphesizdir. Isıdan ortaya çıktıktan sonra, maddedeki kuvvetten doğasında onu kabul edecek şeyde ve onu ortaya çıkaracak kuvvet ve ısının doğasında öncelikli olarak artış olmasından değil, ısı olmasından dolayı artan bir ısının ortaya çıkması gerekir. Çünkü bu ilave ısı olup başka bir şey değildir. Aynı şekilde ona başka bir ısı ilave edilse onun ısısı artar.

Kuvvet ve ısıнын özelliği ısıнын her an bir sebepten dolayı değil, özünden dolayı bulunmasıdır, kendisinde ısı ortaya çıksın veya çıkmasın. Ondan çıkan ısıdan da doğası gereği ısıнын çıkmasına bir engel yoktur. Bunun ikinci bir vakte kadar durma yoluyla gecikmesinin bir anlamı yoktur. Çünkü bu ikisi arasındaki zamanda ortadan kalkan bir engel yoktur. Bu durumda onun durmanın sebep olduğu bir gecikme olmaksızın ortaya çıkması gerekir.

Yanmanın durumu böyle değildir. Çünkü onun varlığı aşama aşama olmasıdır. Çünkü hareket için veya hareket yerine ortaya çıkan şey için durağanlık yoktur. Sonra yanma maddesini kabul etse de, o suretiyle şiddetli veya şiddetli olmayan bir şekilde direnç gösterir. Bundan dolayı yanmanın hızlı olması istenip kolay yolu terk edildiğinde su ve hava bir anda yanmaz. Çünkü kendisindeki dirençten dolayı (yanmayı) yavaş yavaş kabul eder. Suyun ısınması da aşama aşama olur. Çünkü ilk karşılaşmada su soğuk olur. Soğuk da devam ettiği sürece maddenin zıddına yatkinliğini engeller. Bu durumda önce farz edilen bir ilk zamanda engellenmiş yatkinlik oranında bir sıcaklık ortaya çıkar. Sonra bunun ardından sudaki sıcaklıkla dışarıdan bir sıcaklık fail olarak dönüşümde yardımlaşır ve engel olan soğuk azalır. Böylece ikinci bir zamanda (su) daha hızlı ve daha şiddetli olarak dönüşür. Çünkü iki zamanda fail ve kabul edici olanın durumu farklıdır. Bizim problemimizde durum bu şekilde değildir. Çünkü biz havanın maddesinin zamanla bitişmeyle gerçekleşen kuvvet ve ısıdan ısınmasının artışının devamlılığını tartışmıyoruz. Fakat bu da mevcut değildir.

Isının kendisinden daha fazlasına güç yetiremediği bir sınıra kadar ısıttığını söyleyenlerin sözüne gelince, bu (durum) varlıkta ve maddenin doğasında mümkün ise de, bu söze iltifat edilmez. Çünkü bu durum bir direnç gösterene kıyasla olur. Direnç gösteren olmadığında ise bu söz imkânsız olur. Çünkü ondan ısı ortaya çıktığında maddenin kuvvetinin kabul sınırını aşan bir noktaya kadar başka bir (ismin) da ondan çıkmasına bir engel yoktur. Bir engel ki o da örnek olarak ateş için olan sınırdır, olmayınca da burada nihaî sonsuzdan başka bir sınır olmaz.

Bunu açıkladıktan sonra problemimize dönüp şöyle dememiz uygun olur: Açıklığa kavuştu ki bazı yalın cisimler kendilerinde doğaları ile ısınan ve yaşlaayan bir kuvvet olduğunda, diğer bir cisimde de aynı şey olduğunda, bu cisimler den birinin bir noktaya kadar sıcak ve yaş, diğerinin ise bunlardan birinde veya her ikisinde ondan daha az veya çok olması mümkün olmaz. Aksine, bir engel olmadıkça o ikisinin birbirine benzer olmaları gerekir. Şayet benzer olmazlarsa ve dışarıdan bir engel de olmazsa ikinci niteliği engelleyen dışsal bir engel olmaması durumunda bir nitelikte benzer olmamaları mümkündür. Bu durumda engel o kuvvetin kendinden kaynaklanan ikinci niteliğin varlığı olur ve o maddeyi bir şekilde engeller, onu yetkinleşmekten engeller, engellemeye ait noksanlık yatkinlik azaltır ve bununla madde doğası fail olmasına rağmen ancak şiddet ve zorlukla edilgin hale gelir.

Fakat biri şöyle diyebilir: Engelin de bir sınıra ulaşması gerekir, aksi takdirde o da var olmaz. Çünkü engelin kuvvet ve maddeye oranı ısıtmanın onlara oranıdır. Nasıl ısıtma bir engel olmadığında bir sınıra ulaşıyorsa, engelin de bir sınıra ulaşması gerekir. Biz deriz ki; evet engel için bir engel olmadıkça (bu böyledir). Fakat ısıtıcı kuvvet engel için bir engeldir, bu nedenle en uzak sınıra ulaşmaz. Durum böyle olunca zikredilen şüphe ortadan kalkar.

Biri şöyle diyebilir: Madde aynı olup farklı olmamasına rağmen aynı kaynaktan biri diğerine engel olan, bir biriyle karşılaşan ve bir biriyle zıtlaşan iki kuvvetin ortaya çıkması nasıl mümkün olur? Biz deriz ki; bu karşılaşma yoluyla değil, aksine maddenin yatkinliğini belirleme yoluyla. Engelin anlamı budur, yani onun varlığı maddenin yatkinliğini sınırlı kılar. Bunun nedeni de sıcaklığın bir defasında keskin, diğer bir defasında dengeli olduğunda birinin kurulukla, diğerinin de yaşlıkla beraber olmasıdır. Soğukluk da aynı şekildedir. Bu durumda tasnif tekrar dörde döner.

ONÜÇÜNCÜ FASIL

GERİYE KALAN ŞÜPHELERİN HALLİNE DAİR

Temasa dair zikredilen şüpheyne gelince; açıklama ateşin havadan ayrı olduğunu ispat için olup, onun doğasından dolayı diğerinden ısı açısından daha şiddetli olması nedeniyle değil, aksine özsel ayırım nedeniyle olup ondan ayrılmıştır. Açıktır ki burada havanın dışında doğal bir cisim için bir mekân olup o sıcaktır.

Yalın ateşin ılık olduğunun kabul edilmesi şeklindeki zikredilen şüpheyne gelince; bu ancak bu sanatta eksik olanın söyleyeceği bir sözdür. Bundan dolayı bu söz ancak, 'bileşik nitelikte yalından daha güçlüdür' diyene gerekir. Biri bunu yorumlayarak şöyle diyebilir: Burada doğada değil de nitelikte artışı gerektiren başka sebepler bulunduğunda bileşiğin nitelikte yalından daha güçlü olması

durumu ortaya çıkabilir. Bu durumda doğa, ortaya çıkan ve ona yardımcı olan niteliği güçlendirmeye yardım eder. Ne var İd muhtemelen bu söze iltifat edilmez.

Orada, yani felekteki ateşin durumu ve onun kendiliğinden sıcak olmamasına rağmen ısının feleğin hareketinden dolayı mı ona iliştigi, yoksa doğasından ötürü kendiliğinden mi sıcak olduğuna dair soruya gelince; bununla ilgili deriz ki: Hareket ettirmenin doğasında ısınmış olmayana ısıtması, bununla beraber özsel doğasının korunmuş olması ve ısıtmanın değiştirdiği şeyin sadece ısı olması imkânsız değildir. Hareket ettirmenin hareket edenin doğasını şayet ondan ayrı olarak bulunuyorsa başlangıçta ateşsel surete dönüştürmesi veya hareket ettirmenin var olduğu müddetçe, alevlenmiş sürtünme gibi, onun varlığının devamının sebebi olması imkânsız değildir. Çünkü ısıtmanın şiddetinden dolayı madde ateşsel sureti kabule hazırlanır, buna karşılık gelen yatkınlığa engel olur. Böylece sürtünme bir yönden ateşsel surete sebep olur, ısıyı gerektirmeyen doğası olan ilk şeyi ısıtmak için değil. O ancak dışarıdan ısınır, fakat kendiliğinden ısının kaynağı olan doğayı gerçekleştirmek için. Hatta sürtünmenin ortadan kalktığı ve hareket ettirmenin de yok olduğu farz edilse, ateşsel surete direnç gösterip onu ortadan kaldıran bir şey gerçekleşinceye kadar cisim ateşsel suret üzere baki kalır. Sürtünme ve hareket ettirmeden kaynaklanan bu oran devamlı olsaydı ateşsel suretin devamlı bürünülmesi zorunlu olurdu.

Buradaki madde feleğin hareketinin yardımıyla ateşsel surete bürünmüş olup doğasında ona zıt bir şey yoktur. Şayet bu cismin doğasında ona zıt bir şey olsaydı, oradaki hareket ettirme, oradaki ısıtmanın aşırılığından dolayı oradaki zıt doğayı ortadan kaldırırdı. Bu hareket ettirme, ısıtıcı olduğunda (söz konusudur), şayet ısıtıcı değilse şüphe her açıdan ortadan kalkar. Çünkü şüphe oradaki cevhere dışarıdan ısı iliştigi dairdi. Dolayısıyla bu onun için doğal değildi. Çünkü ona sürtünme ilisti ve onu ısıttı. Sürtünme arazî olup ısınma da arazîdir. Buna cevap veren der ki; ilişen harici sebep maddenin kendisiyle türselleştiği doğal suret için sebep olabilir.

İlahi hikmetsel sanattaki açıklama bunu daha iyi açıklar. İlahi inayetin ateşi hareketin mekânına gerektirmesi ne güzel olmuş. Aksi takdirde unsursal cisimlerden ateş olmayanlardan orada var olacağını farz ettiğimiz her şey ateşe dönüşür ve mekânı o civarda olmasaydı, başka bir ateşin mekânına hareket ederdi ve onu da başkası takip ederdi. Bu şekilde ateşsellik ateş olmayana dönüşüncüye kadar azalırdı.

Soğuk olan bu şekilde yapmadığı halde, buhar ve dumanın yükselmesinde olduğu gibi, sıcak olanın doğal suretinin dönüşümünden önce niçin yükseldiğine dair oluşan şüpheye gelince; buna birçok açıdan cevap verilebilir: Bunlardan biri, özet olarak, sıcaklığın soğuktan daha güçlü olduğudur. Bu nedenle ateşe güç yetiremez. Su ve buzdan hiç biri doğal soğukluklarıyla güç yetirememeye ulaşamazlarken arazî sıcaklıklarıyla ona ulaşırlar. Doğasında sıcak olan bir şey nasıl olur? Öyle görünüyor ki sıcak gücüyle şeyin cevherine ve doğasına baskın gelirken soğuk ona güç yetiremiyor. Ya da kendisine ilişeni özünden dönüştüremese veya değiştiremese de, soğuk kendisine ilişeni de alçaltıyor gibi görünüyor. Soğuktan hava sise dönüştüğünde, sis olmasına rağmen onun çökmesi gibi. Sisin soğuyup aşağı yönelen, fakat özsel suretini kaybetmeyen hava olduğunu söylemek imkânsız değildir. Aynı şekilde donduğunda da suyun sureti ortadan kalkmaz. Yine ısınmayla yükselen soğuk şeyin havanın sıcaklığından daha şiddetli sıcaklığı kabul eden, buna rağmen tam olarak bozulmayan bir toprak ve su olması, bu durumda onların havada yükselmeleri ve ona mücavir olmaları mümkündür.

Belki de hava ve ateş soğuktan suda alçalmak için yol bulacak derecede sudan daha soğuk olacak oranda bir soğuk kabul etmiyorlar. Belki de ateşten soğuyan şeye arız olan, doğal mekânından havanın doğal mekânına alçalmaktır, fakat (oraya) alçaldığında bu duyulur olmaz. Çünkü yalın ateş duyulur değildir. Belki de sis yoğunlaşmış soğuk havadır, bununla beraber o su olmaklığa dönüşmemiştir.

Yine birisi şöyle diyebilir: Buhar ve duman, daha önce bahsettiğimiz üzere, ateşsellığe eşlik etme yoluyla ve zorlamayla yükselirler. Özetle, şayet eşlik etme yoluyla yükselmişlerse bu soru gerekmez; şayet eşlik etme ile değil de sadece nitelikte dönüşüm ile yükselmişlerse fark söylenen şeydir.

Feleğin altında tek bir doğanın olduğu ve sadece arazlarda farklılaşmanın olduğunun imkânsızlığı temeline dayanan şüpheye gelince; merkez ve çevrenin varlığına zıt doğal hareketin varlığı bu (şüpheyi) ortadan kaldırır. Türsel doğası benzer olan cismin doğal hareketleri değişmez, çünkü onun aslî kuvvetleri farklılaşmaz.

Hareket ısıtırken oluşun hareketi soğuttuğuna dair zan ise batıldır. Çünkü biz durağanlığın hareketin yokluğu olduğunu açıkladık. Nedenin (illet) yokluğu ona karşılık gelen zıddın değil, nedeninin (malulun) yokluğunun nedenidir. Hareket sıcaklığı gerektirince, hareketin olmayışı sıcaklığın olmayışı olur.

Soğukluğun var olması ise bir nedene ihtiyaç duyar. Hareketten uzak durağan cismin, maddeler için suretlerini bürünen şeylerden ortaya çıkan kuvveti kabule yatkın kuvvetlerinin bulunması mümkün görünüyor. Bu durumda o, ısıtan doğayı kabule zayıf yatkınlıkta olup, yatkın hale gelmek için ona temas eden bir sıcaklığın veya hareketin yardımına ihtiyaç duyar ve onu buna yatkınlaştıran şey de Suret Verici' den (Vâhibu's-Suver) ona ulaşır. İlk felsefede konuyu konuşurken bunu çezeceğiz.

Dokunmanın durumundan kaynaklanan şüpheye gelince; bunun çözümü için önce bir giriş sunmamız gerekir. Biz deriz ki yaşlılığın kabul ve terkinin kolay olduğuna dair sözümüz mümkün görme açısından. Çünkü kolay ve zor neredeyse görelî şeyler olmuştur, hâlbuki yaşlılık görelî değildir. Fakat bilmemiz gerekir ki yaş olanın doğasında, hareket edeceği yönü ve doğal olarak alacağı şekli belirleyen bir zorlayıcının ortadan kalkması durumunda, (başka bir) şekli, onunla sınırlanmayı ve bitişmeyi kabul ve de reddetmeye bir engel yoktur.

Kurunun ise doğasında engel vardır, bununla beraber onun doğasında zorlayıcının üstlenmesiyle sorumlu olması durumunda onu kabul etme imkânı vardır. Böyle olduğu için ve bu yönden yaşlılığın kuruluğa oranı, yokluk durumunun varlık durumuna oranına yakın olur. Bu durumda yaşlılığı hissetme engel ve direnenin görülmemesi, kuruluğu hissetme ise engel ve direnenin görülmesinden başka bir şey olmaz. Böylece yaşlılık kendi başına olduğunda dokunma duyusu ile cisim olarak tespit edilmez, kuruluk ise tespit edilir.

Eşleştirmelerin durumuyla ilgili iki taraftan birini özü itibarıyla duyuya atfedince yokluk olan karşıtının durumu da bize yeter. Dokunulur histe iki nitelik bulduğumuzda, dörtlü eşleşme bunların iki zıddı ve nitelik ile yokluğuyla tamamlanır. Bu zikredilen şüphelerin halline dair özetle söylediğimiz sözlerin sonu olsun.

ONDÖRDÜNCÜ FASIL

UNSURLARIN BİRBİRLERİYLE ETKİLEŞİMİ, ONLARIN YALIN VE BİLEŞİK HALDE DÖNÜŞÜMÜ VE GÖKSEL CİSİMLERİN ETKİSİ ALTINDA ONLARIN TASARRUFU

Önceki (tartışmalardan) oluş ve bozuluşlardaki unsurların dörtten başka olmadığı açığa çıktı. Birisi gözlemlendiğinde toprağın mekânında oluşan bitki ve hayvanların topraktan, sudan ve havadan türediğine ve onların varlığının zorlanmış olanların birleşmesiyle tamamlandığına tesadüf eder. Toprak oluşan şeyin şekillendirme ve düzenlenmesinde yapışkanlık ve koruma sağlar; su oluşan şeyin düzenlenme ve şekillendirmeyi kolaylıkla kabulünü sağlar. Suyun cevheri akıcılığından sonra toprakla karışımından korunur; toprağın cevheri de suya karışarak dağılmaktan korunur. Hava ve ateş bu ikisinin unsurluğunu kırar ve onlara bileşme itidali kazandırır. Hava genleşerek aralıkların varlığını sağlar; ateş ise zorlar, pişirir ve bir araya getirir.

Bu dört (unsurun) bazısının bazısından oluştuğu, onlar için ortak bir unsur olduğu ve bunun gerçekte ilk unsur olduğu ortaya çıktı. Bununla birlikte onlardan bazısının diğerinden oluşması daha kolay, bazısının diğerinden oluşması daha zor, bazısının oluşması ise orta (derecededir).

Kolay olana gelince bu, bir unsurun -kendisi o (nitelikte) zayıf olmakla birlikte- iki nitelikten birinde ortak olduğuna dönüşmesidir. Havanın suya dönüşmesi gibi. Çünkü hava sıcaklık niteliğinde suya ortak olup ondaki sıcaklık niteliği zayıfken sudaki soğukluk niteliği güçlüdür. Su ona baskın gelip doğasında onu soğuğa dönüştürmeye çalışınca kolayca etkilenir ve yaşlılığı baki kalır. Onun su olması bu nitelikte dönüşmesinin su olmasından dolayı değildir, aksine bununla beraber o, durumunu açıkladığımız suretinde dönüşüme uğrar. Onun sureti de maddesinden sıyrılıp su suretine bürünmeye ateşin suretinden daha çok boyun eğer.

Zor olan ise oluşanın doğasında iki niteliğin tamamen dönüşmesine ihtiyaç duymasıdır. Orta (derecede) olan ise tek fakat güçlü bir niteliğin dönüşmesine ihtiyaç duymasıdır. Toprağın ateşselliğe dönüşmede ve suyun hava olmaklığa dönüşmede ihtiyaç duyduğu şey gibi.

Bu unsurların her birinin, niteliğinde fazlalığı veya eksikliği almada bir sınırı vardır. Çünkü o suretini ve türünü korurken doğal veya arazî niteliğinde artma veya azalma olur. Fakat buradaki artma veya azalmada belirli iki sınır vardır ki bunları aştığında maddenin sureti için tam hazır oluş ortadan kalkar ve başka bir sureti almaya tam olarak yatkın hale gelir. Maddenin özelliği de, her hangi bir suret için tam olarak hazır hale geldiğinde Suret Vericimden o suretin ona taşması ve onun da (bu sureti) kabul etmesidir. Bundan dolayı benzer maddelerin farklı suretlerin maddesi olması Suret Vericimden kaynaklanır.

Bilmemiz gerekir ki kuvvet bir şey, tam yatkınlık (istidat) başka bir şeydir. Maddede bütün zıtlar bilkuvve bulunur, fakat değişik durumların bütünü içinde onda ortaya çıkan, tam yatkınlığın onu bir duruma seçmesi nedeniyle zıtlardan birinde özelleşir. Çünkü sürtünen ve hareket eden şey

her ne kadar doğasında soğuğu da kabul edebilirse de, özel bir hazırlıkla sıcaklığı kabule hazırlanmıştır.

Bu (durum) sadece unsurlar için değil, oluşan şeyler için de geçerlidir. Onlardan her birinin bir karışımı vardır. Onun karışımı iki taraf arasındaki sınır ile sınırlanmış fazlalık ve eksikliği kabul eder. Bunu aştığı zaman suretini bürünme yatkınlığı ortadan kalkar. Kendilerindeki unsurların oranının farklılaşmasıyla bu bileşiklerin karışımları da farklılaşır: Oluşumlar arasında toprak olmaklığın baskın olduğu şeyler vardır. Bunlar havada ve suda çöken madenler, bitkiler ve hayvanların tamamıdır. Toprak olmaklığın baskın olduğu bazı şeylerin çökmemesi mümkündür. Çünkü tek bir ana elementte toprak olmaklığın baskın olup hafif ana elementlerin toplamında baskın olmaması mümkündür.

(Oluşumlardan) bazısında su olmaklık baskındır, bazısında hava olmaklık baskındır. Bunun yüze çıkma ve çökme ile ölçülmesi zordur. Çünkü her ne kadar cisimde su olmaklık baskın olsa da onda az hava ve ateş vardır. Bu nedenle su olmaklığı nedeniyle kaçınılmaz olarak o sudan ağır olmaz ki suda çöksün. Ancak toprak olmaklığı fazla olup su olmaklığını ağırlıkta aştığında (suda çöker), (Oluşumlardan) bazısında ateş olmaklık baskındır. Havada yükselenlerin tamamı böyledir. Kendisinde toprak olmaklığın baskın olması ile ilgili dediklerimizin benzeri (bir durumdan dolayı) onda yükselmeyen şeylerin olması mümkündür. Bu baskınlık bilfiil de olabilir, bilkuvve de olabilir. Hayvanların bedenlerindeki doğal (garîzî) sıcaklık bilkuvve olanda fiilde bulunduğunda bazı ana elementlerin baskınlığına dönüşür.

Bu ana elementlerin bileşiklerde baskın oluşları iki yönden olur: İlki nicelikte, diğeri ise nitelik ve kuvvette. Bazen ana element nicelikte baskın olmayıp nitelikte baskın olabilir, bazen de bunun aksi olabilir. Nicelikte baskın olan, fiili ve infiali nitelikte baskın olmasa da kaçınılmaz olarak meyilde baskın olur görünüyor. Çünkü meyil suretten dolayı gerektiğinde, suret için gerekli oluş, fiili ve infiali nitelik gereğinden daha güçlü olur. Şayet o suret için devamlı gerekli bir şey olmazsa, daha güçlü bir engel iliştiğinde ortadan kalkar.

Dışsal sebeplerden dolayı karışımlara, çoğu zaman baskın olmayan ana elementlerinden biri baskın olur. Çünkü baskın olmayan nitelik güçlenene kadar direnince baskın hale gelir ve diğerini kendine benzer hale dönüştürür, böylece onun hâkimiyeti ortaya çıkar.

Şimdi biz deriz ki; oluş, bozuluş ve dönüşüm, başlangıcı olan durumlardır. Daha önceki bilimlerde açıkladığımız üzere, her başlangıcı olanın kaçınılmaz olarak mekânsal hareketten bir sebebinin olması gerekir. Mekânsal hareket sebepleri yaklaştırıp uzaklaştıran, nitelikleri güçlendirip zayıflatan şeydir. Hareketlerin tamamının ilkeleri de, açıklığa kavuştuğu üzere, dairesel olandandır.

Göksel ulvi cisimlerin kuvvetlerini yaklaştıran ve uzaklaştıran göksel dairesel hareketler oluş ve bozuluşun ilk sebepleridir. Onların tekrarlanması da kaçınılmaz olarak oluş ve bozuluş zincirinin tekrarlanmasının sebebidir. Bu devir ve dönüş düzenini koruyan, onları birbirine bağlayan ve terk edildiğinde yavaşlayıp etkisinde dengeli olmayacak derecede hızlandıran hareket, ilk harekettir.

Bu anlamı açıklamak amacıyla deriz ki: Şayet yıldızların /eğimli hareketi olmasaydı, etki bir yönden tek bir bölgeye has olur, oradan uzak olan (bu etkiden) azade olur, ona yakın olanlar orada benzeşirlerdi. Bu durumda burada baskınlık o yıldızın gerektirdiği tek bir niteliğin olurdu. Şayet bu (nitelik) sıcak olursa, yaşlık maddelerini yok edip yıldızların karşısındaki cisimleri sadece ateşsel olana dönüştürürdü. Bu durumda havasal oluşumların kendisinden oluştuğu karışım olmaz, bitkisellikten hiç bir şey onu o şey yapan olarak sabit olmazdı. Aksine bir İnsim yıldızın çoğunlukla karşılık geldiği nitelik, bir kısım da çoğunlukla karşılık gelmediği ona zıt bir nitelik, orta bir İnsim da orta bir nitelik oluşurdu. Bu durumda bir meyil/eğim konumunda devamlı şiddetli yaz, diğer bir meyilde devamlı şiddetli kış, diğerinde devamlı ilkbahar veya sonbahar olur. İlkbahar ve sonbahar meylinde olgunlaşma tamamlanmaz, kışın donukluk, yazın devamında da yanma meydana gelirdi.

Buna göre diğer niteliklerin ve kuvvetlerin durumunun değerlendirilmesi gerekir: Şayet dönüş art arda olmasaydı ve yıldız yavaş hareketini meyil/eğim ile veya meyil olmaksızın yapsaydı bu meyil, faydası ve etkisi az, uçları şiddetli ve karışan zıddına ulaşmayan olurdu. Etki de uzun süre küçük bir bölgede kalır, bütün bölgelere sadece kısa bir süre ilişirdi. Şayet zikrettiğimiz gibi olmasaydı yakın olduğu şeye ilişirdi.

Aynı şekilde şayet yıldızlar söylenen şeye arız olan bir meyil/eğim olmaksızın kendiliğinden hızlı hareket ediyorsa, meyil ile hız da ona arız olsaydı meylin devri, ona yakınlaşma ve ondan uzaklaşma, (yukarıda) zikredilen nitelikte olurdu. Bu durumda yabancı bir hareketin bir müddet koruduğu, sonra her yönde ihtiyaç duyulduğu oranda onu başka bir yöne yönelttiği bir meyil olması gerekir. Bu durumda eğiminin meyil yönünde yavaşlaması gerekir İd, etkisi onunla tamamlanması için her bir yönde bir an kalsın, yöneldiği bütün yönlerde fiili benzer olarak devren tekrarlınsın ve kaldığı bölgelerde etkisi aşırı olmasın. Özede her yön ondan bozucu değil mutedil bir etki alsın ve ihtiyaçların tamamını bu şekilde karşılasın. Bu da zorunlu olarak başka bir hızlı hareketle tamam olur. Bu, meyile uğrayana yavaş hareket sağlar, ona da süratli harekete tâbi olan başka bir hareket sağlar, böylece iki amaç da gerçekleşir.

Bu durumu güneş (örneğinde) düşün. Güneş hareketi ile kuzeye yönelir ve tek bir azimutta devamlı kalmayıp ilk harekete tâbi olarak tekrar tekrar bu yönde bir müddet kalır. Çünkü o göçüne devam ettiği ve bütün diğer bölgelerden fiili ve etkisi azaldığında olduğu gibi devamlı kaldığında da bozuluşa uğrar. Ona bu tekkerrür verildiğinde güneş maddelere bitki ve hayvanları besleme hareketi verir. Kuzeyde fiilini tamamladığında ve topraktaki gizli maddeleri çektiğinde yakma ve kurutmayla (onları) bozuluşa uğratmadan güneye yönelir. Böylece burada fiilini göstermiş olur; yerin yüzü soğumuş olur, yaşlıklar yoğunlaşır ve yerin içinde toplanır. Sanki o birikir ve adil bir şekilde bitki ve hayvanlara besinlerini bahşetmesi için güneşin tekrar dönmesini bekler. Aniden bir uçtan diğer uca geçmemesi ve fiilin onda aşamalı olması için iki durum arasında ilkbahar ve sonbahar aşamaları vardır. Apaçık bir hikmet ve sonsuz bir güç ile idare eden Yaraticı'nın şanı ne yücedir. Bu sözü devirler ve ömürlerle ilgili (sözün) takip etmesi uygun olur.

ONBEŞİNCİ FASIL

OLUŞ VE BOZULUŞ DEVİRLERİNE DAİR

Oluşan şeylerin bazısının oluşumu için bir devrenin bir parçası yeterlidir. Onun ömrü belki bu devre kadar veya ondan daha azdır. Sivrisinek (grubu) hayvanlardan ve yumuşak bitkilerden bir kısmı gibi ki bunlar bir günde oluşur ve aynı gün bozuluşa uğrarlar. Oluşan şeylerden bazıları oluşumlarında feleklerin birçok devrine ihtiyaç duyarlar. Onlardan bazıları da oluşumlarının tamamlanması için devirlerden birçoğunun dönüşüne ihtiyaç duyarlar. Ortaya çıktığı gibi, bütün oluşan şey bozuluşa uğrar ve onun büyüdüğü bir süre, durakladığı bir süre, zayıfladığı bir süre ve ömrünü tamamladığı bir süre vardır. Bu sürelerin bazısının bazısına oranına dair genel bir söz söylememiz mümkün değildir. Bu (oran) farklı farklı olup tespit edilemez. Bunu belirlemeye çalışan zorlanır. Bu konuda duyduklarımız bizi ikna etmedi. Belki biz bunu hakkıyla anlayamadık. Belki bizim dışımızda birisi bunu gereğince anlar.

Her bir oluşan şeyin bedenini yöneten kuvvetinden aldığı bir asıl vardır. Fiilin sonlu olmasından dolayı zorunlu olarak bu da sonlu cisimsel bir kuvvettir. Şayet sonsuz olsaydı, madde ancak, yaşlılığı çözen dışsal ve içsel sebepler ve çözülene bedel olanı engelleyen sebeplerden dolayı yaşlılığı belli bir süre korurdu. Bedenin kuvvetlerinden her bir kuvvetin ve her bir maddenin bu ikisinden her birinin gerektirdiği aşılma ihtimali olmayan bir sınırı vardır. Bu sebepler gerektiği şekilde gerçekleşirse böyledir. Bu doğal ömürdür.

Bozan şeyin ortaya çıkması veya belirli faydalı şeyin kaybedilmesi gibi başka sebepler de ilâşebilir ve o kuvvetin fiilinin süresini kısaltabilir. Ömürlerin doğal olanı olduğu gibi kesilmiş olanları da var&r ve her biri bir ölçüye göredir. Seçimler ve istekler de dâhil bütün yersel durumlar göksel harekedere bağlıdır, dolayısıyla onlar kaçınılmaz olarak yokluktan sonra oluşan durumlardır. Yokluktan sonra olan her şeyin bir nedeni ve oluş sebebi vardır. Bu durum bir harekette, bu hareketlerden de dairesel harekette son bulur. Bunun açıklamasından seçimlerimizin de göksel hareketlere bağlı olduğu sonucu çıkar. Bir düzen içersinde gerçekleşen yersel hareket ve durağanlıklar niyete dürtü olup ona neden olur. Bu da Kaza'nın gerektirdiği Kader'dir.

Kaza takdir olunanların kendisinden çıktığı, her şeyi kapsayan eşsiz ilk İlâhi fiildir. Durum böyle olunca, araştırmacılara dönüşün durumunun sorun olması anlaşılabilir; şekil olduğu gibi feleğe döndüğünde yersel durumların da olduklarının bir benzerine dönmesi gerekir olup olmaması gibi. İptal olanın kişisel olarak olduğu gibi dönmesi olmayan şeylerdendir. Ne şekil adet olarak olduğu gibi geri döner, ne de yersel durumlar adet olarak olduğu gibi geri döner, çünkü kaybolan olduğu gibi geri dönmez. Buna muhalif olanın varacağı şey, ilk felsefede rezilliği ortaya çıkacağından kendinden utanmasıdır.

İnsanlardan bazısı buna benzer dönüş ile cevap verdi. İnsanlardan bazısı bu dönüşü mümkün görmeyip şöyle delil getirdi: Âlemdaki durumlar ekin ve neslin çoğunda olduğu gibi doğal ve ihtiyari olanın karışımıdır. Semavî şekle dönüş geri dönüşü gerektirseydi, ihtiyari olanın veya doğal ve iradi olanın bileşiği olanın değil, sadece doğal olanın geri dönüşünü gerektirirdi. Bütünün gidişatının üzerine bina edildiği sebeplerden birinin dönüşü gerekmediğinde dönüşün tamamı bozulur ve daha önce olduğu gibi olması gerekmez. Onlar dönüşün doğru olması durumunda, seçimin de dönmesi gerekenlerden olduğu görüşüne vardı. Çünkü seçim de ilk sebeplere dayanmaktadır.

Bu (konuda) benim (görüşüm), tek bir şekillenmenin olduğu gibi dönmesinin rast geldiğinde, durumların hallerinin benzerine döneceğidir. Fakat tek bir şeklin dönüşünün ispatı hiç bir yönden mümkün olmayan (ispatlardan) biridir. Çünkü farklı durumları kapsayıcı dönüşlerin gerçekleşmesi

mümkündür. Özel dönüşlerin bazısının bazısına oranı bir sayının diğer bir sayıya oram olunca ve onu sayan şey de ortak olunca, bu durumda tamamını sayan bir sayı bulunur. Örnek olarak birlikte ortak olan olan dönüşlerin birinin sayısı beş, diğeri yedi, üçüncüsü de on olsun ve yetmiş sayısı da bu dönüşleri sayan sayan sayı olsun. Beşli olan on dört dönüş veya yedili olan on dönüş ve onlu olan yedi dönüş yaptığında bütünü bir araya gelmiş olur. Sonra dönüşlerin sayısının oranı bir sayının diğerine oranı olmasa da yukarıdaki gibi eşit sürede benzer şekiller tekrar meydana gelir. Bu mümkündür, çünkü süreler ayrışık değil, birbirine bitişiktir. Doğrusal veya dairesel olsun bitişğin bitişikten ayrı olması imkânsız değildir, dolayısıyla onun diğerine oranı bir sayının diğer sayıya oranı olmaz. Bunun miktarlarda var olması mümkün olunca, kaçınılmaz olarak hareket ve zamanlarda da mümkün olur ve onun ortak olduğu kuşatıcı şeyin varlığı imkânsız olur. Çünkü Geometri biliminde sabit olduğu üzere miktar bakımından ortak olan miktarlar ortak olup onda ayrı olanlar ortak değildir. Dolayısıyla tek bir miktarda ortak olmazlar. Buna göre hepsi için ortak kabul edilecek miktarlar bulunmaz, ortak miktarlar bulunmayınca da aynı şekillenmenin tekrarlanması mümkün olmaz.

Şayet ilk hareket, sonra sabit (yıldızların) hareketi, sonra evclerin hareketleri, sonra burçların hareketleri ve sonra da gezegenlerin hareketinin özel dönüş süreleri onları sayan Bir'de ortak olduğunda iddia edilen geri dönüş zorunlu olur. Şayet tamamı veya onlardan biri ortak olmazsa bu (zorunlu) olmaz. Fakat bu durumları kavrayış yolumuz gözlemdir. Gözlem ise bölünmüş aletlerle parçaları yaklaştırmakla olur. Buna benzer bir yaklaştırma gerçek ölçüyü vermez. Kirişlerin, yayların ve bunlar üzerine bina edilenlerin hesaplanmasında da yine gerçek karekök kullanılır. Bu durumda gözlem ve bunun üzerine bina edilen hesap yoluyla onu idrak etmeye imkân yoktur. Bizim için bundan başka bir yol da yoktur.

Ulemanın zamanı ay, gün, saat ve onun kısımlarına ayırmaları, hareketi de buna göre ayırmaları ve bunlar arasında sayısal oranlar koymalarına gelince bu, yaklaştırma yönüyledir. Onlar bunun zorunlu olmamakla beraber birbirine yaklaştırılmış sürelerde farklılığı ortaya çıkmayan şeylerden olduğunu fakat birbirine yaklaştırılmış sürelerde ortaya çıkmıyorsa birbirinden uzaklaşmış sürelerde ortaya çıkar göründüğünü bilirler.

Burada tahmin edilebilecek en fazla şey gerçekte benzer olmasa da dönüşlerin hallere yakın olmasıdır. Bu durumda külli hal cüzi dönüşün haline yakın olur. Yazın yaza benzemesi, ilkbaharın ilkbahara benzemesi ya da bundan daha çok benzerliğin olması gibi ya da durum bu tahminin aksine olur.

Bu açıklamayı da bitirdiğimize göre bu bilimi oluş ve bozuluşun nedenlerine dair özet bir işaretle bitirmemiz uygun olur. Biz deriz ki: Her bir oluşanın kendine özgü bir maddesi, sureti, faili nedeni ve gayesinin olması tümevarım ve hipotez yoluyla ortaya konur. Oluş ve bozuluşun tamamı, onu yakın müşterek failin fiiline bağlayan onu önceleyen ve onu hareket ettiren semavî hareketlerdir. Ortak maddi neden ilk unsurdur. Ortak sûrî (biçimsel) neden kendisiyle birleşmeyen maddenin başkasına olan kuvvetinin suretidir. Gâî (ereksel) neden sayılarıyla baki kalmayan durumların baki kalması ve türlerinin korunmasıdır.

Unsursal madde, bir şeyin bir şeye bürünürken ötekinden soyunması gibi olduğundan; şeyin, o şey olabilmesi için başkasının bozuluşa uğrattığından bu durumda oluş şeylerin bireyselliklerinin bekası/kalıcılığı söz konusu değildir, ne ki oluş ve bozuluşla ilgili üreme, çoğalma ve peş peşe gelmeyle türler korunmuştur. Bunu da önceleyen, her varlığa kabul edeceği oranda verip, semavî cisimlerde olduğu gibi ya birey olarak veya unsursal cisimlerde olduğu gibi tür olarak onları mümkün olduğu oranda var kılan İlâhi cömertliktir.

Allahın hamd ve ihsanıyla doğa bilimlerinin üçüncü kitabı tamamlandı.

